

POŠTNINA PLAČANA V GOTOVINI

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXIII
ZVEZEK 3-4
LETO 1969
LJUBLJANA

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
Ljubljana, Aškerčeva cesta 12
Št. žiro računa SDK 501-8-490/I

Zamenjave (обмены, Exchanges):

Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
Ljubljana, Aškerčeva cesta 12

Založba in uprava:

Državna založba Slovenije
Ljubljana, Mestni trg 26

Redakcija tega letnika je bila zaključena v septembru 1969

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira

Ta zvezek so uredili:

Dr. Stane Gabrovec, dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Milko Kos,
dr. Vasilij Melik, Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:
dr. Ferdo Gestrin

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Natisnila tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

XXIII

1969

IZDAJA

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

KAZALO

Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola . . . Развитие политической жизни словенцев в области Гориции после введения конституции до первого политического раскола The Development of Political Life of the Slovenes in the Province of Gorica (Gorizia) from the Times of the Introduction of the Constitutional System to the First Split Between the Conservatives and Liberals	1—30
Tone Zorn, Andrej Einspieler in slovensko politično gibanje na Koroškem v 60. letih 19. stoletja А. Эйншпиелер и словенское политическое движение в Каринтии в шестидесятых годах 19 века Andrej Einspieler and the Slovene Political Movement in Carinthia in the Sixties of the 19 th Century	31—51
Franc Šebjanič, Prekmurski in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja Словенцы в преkmурской области и вадоль р. Раб в шестидесятых и семидесятых годах 19 века The Slovenes in Hungary (Prekmurje and Porabje) in the Sixties and Seventies of the 19 th Century	53—63
Vasilij Melik, Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867—1871 Некоторые характерные черты развития в Крайне в гг. 1867—1871 Some Characteristics of the Development in Carniola Between 1867—1871	65—74
Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov Словенское национальное движение во время таборов The Slovene National Movement at the Time of »Tabori«	75—88
Dušan Kermauner, O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918 О вмешательстве Ивана Цанкара в словенскую политику в 1918 году On Ivan Cankar's Political Activity in 1918	89—100
Metod Mikuč, Boji za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945 Борьба за право на самоопределение в Приморье от капитуляции Италии до начала мая 1945 г. The Struggle for the Right of Self-determination in the Littoral from the Capitulation of Italy to May 1945	101—136
Ferdo Gestrin, Metod Mikuč — šestdesetletnik Методу Микучу — шестьдесят лет Metod Mikuč — Sexagenarian	193—199
Olga Janša-Mirko Stiplovšek, Bibliografija prof. dr. Metoda Mikuča Библиография работ проф. д-ра Метода Микуча Prof. Metod Mikuč's Bibliography	201—209

- Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola (Nadaljevanje) 215—256
 Развитие политической жизни словенцев в области Гориции после введения конституции до первого политического раскола
 The Development of Political Life of the Slovenes in the Province of Gorica (Gorizia) from the Times of the Introduction of the Constitutional System to the First Split Between the Conservatives and Liberals
- Dragovan Šepić, Slovenci i jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu 257—273
 Словенцы и адриатический вопрос во время первой войны
 The Slovenes and the Adriatic Question in the First World War

IN MEMORIAM

- France Goršič (Sergij Vilfan) 137—151
 Franjo Baš (1899—1967) — zgodovinar (Bogo Teplý) 287—299

ZAPISKI

- Jože Koropec, Srednjeveška gromberška gosposčina 275—282
 Средневековое поместье в Громберке
 The Medieval Domain of Gromberk
- Dušan Kermavner, Sodelovanje dr. Karla Slanca v čikaškem »Glasu svobode« in drugi dopolnilni podatki o njegovi publicistiki 282—288
 Сотрудничество д-ра Карла Сланца в чикашской газете „Глас свободы“ и другие добавочные данные о его публицистике
 The Co-operation of Dr. Karl Slanc in the Chicago »Glas svobode« (The Voice of Freedom) and Other Additional Facts Concerning His Publications

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI, SIMPOZIJI

- Miro Stiplovšek-France Škerl, Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1966—1968 153—158
 Общество историков Словении в гг. 1966—1968
 The Historic Society of Slovenia (between 1966—1968)
- Tone Zorn, XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici od 9. do 13. septembra 1968 158—160
 14. съезд словенских историков в Новой Гориции с 9 по 13 сент. 1968 г.
 The XIVth Meeting of the Slovene Historians at Nova Gorica from 9 to 13. Sept. 1968
- Janko Pleterški, »Jesen 1918« 160—161
 „Осень 1918 г.“
 »The Autumn of 1918«
- France Kresal, »Geschichte der Industrialisierung des Südostalpenraumes im 19. Jahrhundert« 161—162
- Tone Zorn, Znanstveno zborovanje o odporniških gibanjih na Balkanu (Ohrid 3.—4. IX. 1969) 301—302
 Научное совещание, посвященное движению сопротивления на Балканах
 The Meeting of Historians About Resistance Movements in the Balkans

Franc Rozman, V. konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu (16.—20. sept. 1969)	302—304
5-ая конференция историков рабочего движения в Линце	
The V th Conference of Historians of Worker's Movement at Linz	

OCENE IN POROČILA

Jean Nougayrol, Textes suméro-accadiens des Archives privées d'Ugarit (Viktor Korošec)	163—166
»Innerösterreich 1564—1619« (France Kresal)	166
XVIII. Bericht der historischen Landeskommission für Steiermark (France Kresal)	166—167
Katarina Kobe - Arzenšek, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem (France Kresal)	167
A. L. Narotchnitzki, De l'importance historique du Blocus continental (Melitta Pivec-Stele)	168—169
Studi goriziani, suppl. V—IX (Branko Marušič)	169—171
Alois Brusatti Österreichische-Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat (Jože Šorn)	171—172
Svet med Muro in Dravo (Olga Janša)	172—174
Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, III/6 (Viktor Korošec)	305—306
Guillaume Cardascia, Les Lois Assyriennes (Viktor Korošec)	306—307
Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, I (Ignacij Voje)	308—313
Zbornik za historiju školstva i prosvjete, I, II, III (Olga Janša)	313—316
Pouk zgodovine, Nastava istorije, Nastava povijesti, Nastava po istoriji (Olga Janša)	317—319

BIBLIOGRAFIJA

Miloš Rybař — Melitta Pivec-Stele — Olga Janša, Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti in knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani	175—191
France Škerl, Kratka bibliografija o NOB Slovencev v letih 1963 do 1965	321—335

METOD MIKUŽ — ŠESTDESETLETNIK

Metod Mikuž se je rodil 22. decembra 1909 v Prečni pri Novem mestu. Mlada leta je preživel v krajih, kjer je služboval njegov oče kot učitelj in šolski upravitelj, v Šmarju pri Grosupljem in na Brezovici pri Ljubljani. Hodil je v klasično gimnazijo v Ljubljani, zadnja dva razreda in maturo pa je opravil na škofijski klasični gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano (1931). Nato je študiral na teološki fakulteti v Ljubljani, ki jo je končal 1936. leta. Kaplan je bil v Trebnjem, Mengšu in Kočevju.

Že v času študija se je zanimal za zgodovino, saj izvirata iz tega časa dve oceni zgodovinskih del, ki ju je napisal kot študent. V času svojega službovanja pa je kljub obilnemu delu začel pripravljati disertacijo, opravljal doktorske izpite na pravno-zgodovinski skupini teološke fakultete, leta 1940 pa se je vpisal še na študij zgodovine na filozofski fakulteti. Njegova disertacija, na podlagi kritičnega pretresa virov napisana Vrsta stiških opatov, s katero je bil aprila 1941 promoviran za doktorja teologije, je zgodovinsko delo. Do odhoda v partizane je bil pomožni arhivar v ljubljanskem škofijskem arhivu.

Že sredi leta 1942 naj bi odšel v partizane, kar pa je preprečila velika italijanska ofenziva, tako da je odšel na teren v septembru in se je nato decembra priključil Šercerjevi brigadi. V začetku januarja 1943 ga je Izvršni odbor Osvobodilne fronte postavil za verskega referenta pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije. To funkcijo je opravljal ves čas narodnoosvobodilnega boja. Na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943 je bil izvoljen za člana delovnega predsedstva, za člana Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora ter Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte ter za delegata na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu. Tu je bil 29. novembra 1943 izvoljen še za člana širšega predsedstva AVNOJ. S temi njegovimi funkcijami je povezano izredno bogato politično delo, zlasti še v boju s sovražno kontrarevolucionarno propagando, ki je z geslom obrambe vere nastopala proti narodnoosvobodilnem gibanju. Govoril je na številnih mitingih in zborovanjih, objavljaj članke v glasilih Osvobodilne fronte ter napisal več samostojnih brošur, ki so jih ponatiskovale partizanske tehnike vseh slovenskih pokrajin. Tako je npr. brošura z naslovom »Kri mučencev — naše seme« bila natisnjena oz. razmnožena v dvanajstih tehnikah. Zaradi svojih funkcij je sodeloval v razpravljanju in pri sprejemanju mnogih pomembnih odločitev vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja v Dolomitih, v bazi 20 na Kočevskem Rogu ter v Beli Krajini. Za svoje delo je bil večkrat odlikovan in je tudi nosilec spomenice 1941.

Po osvoboditvi je še nadalje opravljal odgovorne funkcije ter intenzivno sodeloval v političnem življenju. Bil je član predsedstvačasne

narodne skupščine poleti 1945, na novembrskih volitvah pa je bil v kočevskem okraju izvoljen za poslanca zvezne skupščine ustavodajne skupščine. Na volitvah marca 1950 je bil izvoljen za poslanca zveznega sveta ljudske skupščine FLRJ. Kljub temu, da ga je politično delo, zlasti sodelovanje v zakonodajnem odboru močno obremenjevalo, je nadaljeval študij zgodovine, diplomiral marca 1946 ter še isto leto doktoriral na filozofski fakulteti z disertacijo Topografija stiške posesti. Julija 1947 je bil imenovan za izrednega profesorja za »zgodovino narodnoosvobodilne borbe«. S tem je bila že dve leti po vojni ustanovljena prva taka katedra v Jugoslaviji, ki so ji šele precej pozneje sledile druge na ostalih jugoslovanskih univerzah. V profesorju Mikužu je mogla ljubljanska univerza najti človeka, ki je bil za to stolico usposobljen na eni strani kot habilitiran znanstvenik in na drugi strani kot dober poznavalec narodnoosvobodilnega boja. Prevezel je tudi predavanja iz zgodovine stare Jugoslavije ter iz obče zgodovine po prvi svetovni vojni. Leta 1956 je bil izvoljen za rednega profesorja za občo zgodovino in zgodovino narodov Jugoslavije po prvi svetovni vojni, kar je še danes.

V zvezi z njegovim pedagoško-znanstvenim delom je bila cela vrsta novih funkcij in obveznosti. V letih 1958-59 in 1959-60 je bil dekan filozofske fakultete, bil je več let član fakultetnega in univerzitetnega sveta. Ko je bila ustanovljena v Ljubljani Višja pedagoška šola, je prevzel honorarna predavanja za isto obdobje tudi na njej in predaval tam vse do leta 1964. Od ustanovitve Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (1959) je bil dve leti prvi načelnik njegovega zgodovinskega oddelka, dolga leta pa član inštitutovega sveta, v katerem je mnogo prispeval k formiranju delovnega programa. Nekaj časa je bil tudi član uredništva Prispjevov za zgodovino delavskega gibanja, ki jih izdaja ta inštitut. Dolga leta je bil član odbora Zgodovinskega društva Slovenije, nekaj let pa tudi član uredništva njegovega glasila, Zgodovinskega časopisa. Več let je sodeloval v svetih številnih zgodovinskih in sorodnih institucij (Inštitut za narodnostna vprašanja, Državni arhiv Slovenije, Inštitut za sociologijo). Ves čas je bil član glavnega odbora SZDL Slovenije, po njegovem preosnovanju pa je postal član nadzornega odbora Republiške konference SZDL. Več let je bil član glavnega odbora Zveze borcev in republiškega sveta za šolstvo.

Kot profesor za najnovejšo zgodovino se je znašel Mikuž v začetku svoje akademske kariere pred izredno težkimi problemi. Za obdobje narodnoosvobodilne vojne tedaj ni bilo še skoraj nobene literature in izredno malo objavljenih virov. Arhivsko gradivo je bilo še v glavnem nedostopno, kolikor pa je bilo dostopno, je bilo večinoma še neurejeno. Zato je priprava predavanj terjala celega človeka; iz leta v leto so se širila predavanja na nove probleme in obdobja. Redko katera predavanja temeljijo v tako veliki meri na študiju arhivskega gradiva kakor velja to za predavanja profesorja Mikuža iz zgodovine NOV.

Vendar pa ta predavanja niso bila nikdar suhoparna; nasprotno, predavanja profesorja Mikuža so se odlikovala po izredni preglednosti in plastičnem prikazovanju tudi najbolj zapletenih problemov. Znal je z živo besedo pritegniti zanimanje študentov, znal je tudi živo povezovati snov

svojih predavanj s sodobnimi dogajanjem in problemi. Zaradi tega so k njegovim predavanjem hodili tudi študentje drugih oddelkov. V seminarju je s svojo metodo uspel doseči aktivno sodelovanje večine študentov. O interesu, ki ga je znal zbuditi za najnovejšo zgodovino, zgovorno priča dejstvo, da si je izredno veliko število študentov izbiralo diplomske naloge iz moderne zgodovine. Od študentov zgodovine, ki so bili nagradjeni za svoja dela s Prešernovimi nagradami, je bila ogromna večina iz njegovega seminarja. Iz njegovega seminarja so izšli skoraj vsi, ki se danes v zgodovinskih, arhivskih in muzejskih institucijah ukvarjajo z najnovejšo zgodovino; bili so deležni tudi njegove izdatne pomoči pri začetkih svojega znanstvenoraziskovalnega dela. Nekateri med njimi so tudi že pod njegovim mentorstvom in s temami iz najnovejše slovenske zgodovine dosegli doktorat zgodovinskih znanosti.

S predavanji izven fakultete je profesor Mikuž zelo na široko populariziral zgodovino najnovejšega obdobja ter seznanjal širše kroge s svojimi dognanji. To velja zlasti za predavanja oziroma cikle predavanj iz obče in domače zgodovine po prvi svetovni vojni, zlasti pa iz obdobja narodnoosvobodilnega boja v ljubljanskem radiu in na televiziji.

Tudi z zgodovinarji, ki so odšli na šole, ni izgubil stikov. Na številnih predavanjih po vsej Sloveniji, namenjenih srednješolskim profesorjem in predmetnim učiteljem zgodovine, je posredoval najnovejša dognanja, ki so tako našla pot do naših šol. Posebej pa moramo omeniti njegove referate na znanstvenih zborovanjih. Redko kdo je imel na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev toliko referatov kot Mikuž: Na 5. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici 1948 je govoril o problemih narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem Primorju, na 7. zborovanju v Ljubljani 1951 o specifičnosti NOV slovenskega naroda do začetka maja 1945. Na prvem kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Beogradu 1954 je govoril o problematiki virov za zgodovino NOV, na 10. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ravnah 1957 o razvoju in glavnih problemih Oktobrske revolucije, na 2. jugoslovanskem kongresu v Zagrebu 1958 o značilnostih Osvobodilne fronte slovenskega naroda, na 11. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti 1959 o osnovnih problemih razvoja KPJ, na 3. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ljubljani 1961 pa je imel osrednji referat o specifičnosti NOV jugoslovanskih narodov, na 12. slovenskem zborovanju v Kočevju 1963 je govoril o času od zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju do prvega zasedanja SNOS v Črnomlju. Na prvem posvetovanju slovenskih arhivarjev v Novem mestu 1963 je imel referat o problematiki virov za najnovejšo zgodovino. Aprila 1965 je imel na 2. mednarodni konferenci o pouku zgodovine odporiških gibanj, ki ga je v Pragi priredila Mednarodna federacija borcev odpora, referat o pouku zgodovine NOV na vseh jugoslovanskih univerzah. Septembra istega leta je predaval na tržaški univerzi o internacionalizmu v NOV jugoslovanskih narodov. Na simpoziju ob 25-letnici OF 1966 je govoril o temeljnih točkah OF, na simpoziju ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KPS 1967 v Ljubljani pa o novejših dognanjih o oktobrski

revoluciji, na 14. zborovanju v Novi Gorici 1968 o boju za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945.

Znanstveno delo profesorja Mikuža je, kakor se vidi tudi iz bibliografije, ki jo objavljamo, zelo obsežno. Obsega vrsto samostojnih publikacij in razprav v strokovnih časopisih. Težišče tega dela je na slovenski zgodovini v stari Jugoslaviji in v času narodnoosvobodilnega boja, vendar pa je segel tudi v starejša obdobja in izven Slovenije.

V srednjeveško zgodovino spadata obe doktorski disertaciji, Vrsta stiških opatov (3) in Topografija stiške zemlje (13). Obe sta izšli s podnaslovom »doneski k zgodovini stiške opatije« ter predstavljata važen doprinos k zgodovini Stične, po svoji posesti in kulturni vlogi največjega samostana na Slovenskem. Obe deli kritično ocenjujeta in analizirata vire in pri tem v mnogočem korigirata dotedanjo literaturo; teološka disertacija daje prvi kritičen pregled stiških opatov in njihovih življenjepisov, v filozofski pa je prikazan razvoj in obseg samostanske zemljiške posesti, njena organizacija in položaj podložnikov; pri tem so razjasnjene mnogotere doslej sporne ali neznane lokalizacije.

Zgodovine revolucionarnega leta 1848 na Slovenskem se je Mikuž dotaknil v kratkem časopisnem članku o ižanskem uporu (39), ki pa je pisan po dotlej še neuporabljenih virih in predstavlja doslej najboljše prikaz tega upora.

Z nekaterimi krajšimi preglednimi članki se je Mikuž dotaknil tudi slovenske zgodovine pred prvo svetovno vojno (Jegličev in Krekov življenjepis, 137, 151, septembrski dogodki, 116).

Prvo večje težišče Mikuževega dela predstavlja slovenska zgodovina od zadnjih let habsburške monarhije do razpada stare Jugoslavije. Njegova prva večja razprava iz tega časa je Razvoj slovenskih političnih strank v stari Jugoslaviji (85). V razpravi Osnovni problemi v razvoju KPJ (143) je na kratko orisal razvoj Komunistične partije v stari Jugoslaviji. Glavno delo pa je Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji (167), obsežna več kot 500 strani obsegajoča knjiga, prvo tako delo, ki smo ga dobili v slovenskem zgodovinopisju. V uvodu v to knjigo je Mikuž sam pokazal izredno kritičen odnos do pisanja zgodovine tega obdobja in težav, ki se mora z njimi boriti zgodovinar tega časa. Takole pravi:

»Delo ne podaja zgodovine slovenskega naroda v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Glavni vzrok tega je še vedno pomanjkanje gradiva oziroma to, da ni mogoče uporabljati primarnega dokumentarnega gradiva (virov)«. Arhivsko gradivo je bilo v glavnem nedostopno, v veliki meri tudi izgubljeno, prav tako so manjkale monografije, ki jih je Mikuž označil kot »osnovni pogoj za znanstveno zgodovinsko sintezo razdobja«, zato mu je moglo biti glavni vir časopisje, ki pa seveda ne daje popolnoma jasne podobe — Mikuž sam našteva več primerov za to. Tam, kjer so bili viri dostopni, se jih je seveda Mikuž v polni meri posluževal, tako npr. arhiva Narodnega sveta in zapisnikov deželne vlade za Slovenijo. Toliko bolj je občudovati pogum profesorja Mikuža, da se je kljub težavam in lastnim pomislekom lotil tako zahtevnega dela. Tako je izpolnil veliko vrzel v slovenskem zgodovinopisju. Svoj oris za-

čenja že z majniško izjavo jugoslovanskega kluba leta 1917, tako da je zajeta tudi predzgodovina nastanka skupne države jugoslovanskih narodov. Precej prostora je posvečenega tudi obravnavanju boja za meje na Koroškem in v Primorju. Knjiga se ne omejuje na slovenski razvoj, ampak daje tudi mestoma zelo obsežen pregled splošne jugoslovanske zgodovine. Bolj obsežno kot čas po letu 1929 je prikazan razvoj do šestojanuarske diktature, kakor pravi avtor sam, na eni strani zato, ker je za ta čas na voljo precej več virov, na drugi strani pa zato, ker je želel prikazati »vso nemoč buržoazije«. V delu se je avtor spretno izognil ločenemu obravnavanju splošne, »meščanske« zgodovine ter razvoja delavskega gibanja, ki je bilo v času izida knjige še zelo pogosto. Kakor vsako bo tudi to delo doživelo z odpiranjem arhivskega gradiva in s podrobnimi monografijami dopolnila in korektura, vendar to njegove vrednosti prav nič ne zmanjšuje, nasprotno, njegova vrednost je prav v tem, da daje izredno bogate in številne podatke, ob katerih ne zaživijo samo glavne razvojne črte, ampak tudi mnoge nadrobnosti, ki verno ilustrirajo čas; zato jo bo s pridom vzel v roke vsakdo, ki mu ne gre le za pregled, ampak za podrobnejšo problematiko. Tako je v delu veliko več kot samo »oris« ali prikaz glavnih razvojnih črt naše najnovejše zgodovine, kakor je svoje delo označil avtor sam.

Problematika stare Jugoslavije je zajeta še v kratkem preglednem članku v Enciklopediji Jugoslavije (181) ter v številnih drugih manjših člankih.

Poglavitno področje Mikuževega dela je seveda zgodovina narodno-osvobodilnega boja na Slovenskem. Na tem področju je Mikuž v izjemnem položaju, da more povezovati znanstveno zgodovinsko metodo iskanja in odbiranje virov, njihove analize in vrednotenje, prikazovanja dogodkov in procesov ter sinteze, kakor je pač v navadi za vsa zgodovinska obdobja, čeprav za vsako na drugačen način, z osebnim pričevanjem, in sicer ne samo s spomini na posamezne dogodke, ampak tudi kot soudeleženec pri sprejemanju mnogih pomembnih odločitev takratnega vodstva Osvobodilne fronte. Tak zgodovinar je »lahko tudi sam sebi — seveda le subjektivni — vir«, kakor je to označil Mikuž sam. »Objektivni viri, dokumenti, dajejo dogodku točen in zanesljiv skelet, žive priče pa mu lahko dodajajo vso tisto živo in dinamično zunanjo ter notranjo podobo, kakršno je dogodek imel v resnici.« Ta simbioza zgodovinarja in zgodovinskega vira se kaže v delih profesorja Mikuža predvsem v izredno živem in prizadetem načinu opisovanja dogodkov in procesov, ki pa so obenem vseskozi podprti z znanstveno dokumentacijo. Kaže pa se ta simbioza še na drug način. V prvih letih po osvoboditvi je napisal Mikuž izredno veliko zlasti kratkih, priložnostnih člankov, ki so izrazito memoarskega značaja, danes pa so zgodovinarju v marsikaterem pogledu vir. Najdaljši tekst te vrste je vsekakor knjiga *Iz Dolomitov na Rog*, ki je izšla 1947. leta (28). Že kmalu pa je Mikuž skoraj v celoti prešel na povsem znanstveno obravnavanje narodnoosvobodilnega boja; udeleženca čutimo tu le v stilu.

Zelo raznovrstni so problemi NOB, ki jih je Mikuž sistematično proučeval. Posebne razprave je posvetil temeljnim točkam OF, vstaji leta

1941 (172, 62) nemškimi okupacijskim sistemom in vplivu narodnoosvobodilnega boja na opustitev priključitve Gorenjske in Stajerske Nemčiji (74), prvemu osvobojenemu ozemlju (61), veliki italijanski ofenzivi sredi leta 1942 (52), delovanju narodne zaščite v Ljubljani (145), kočevskemu zboru (75) in prvemu zasedanju SNOS v Črnomlju (157). Posebej obširno je obdelal probleme razvoja NOB na Primorskem: specifičnosti razvoja ljudske oblasti in organizacij OF (171), boj KPJ za zahodne meje 1941—1945 (122) ter boj za pravico samoodločbe od italijanske kapitulacije do konca vojne (190). Gospodarska dejavnost v NOB (191) ter razvoj partizanske sanitete (175) sta dobila vsaka svojo posebno monografijo. Tu smo opozorili samo na nekatere daljše razprave. Številne pa so krajše razprave in članki o naštetih in drugih problemih (kakor npr. o partizanskem sodstvu, o nemški ofenzivi v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem 1943 itd.).

Ob tem pa je profesor Mikuž napisal več krajših pregledov celotne NOB (npr. v Enciklopediji Jugoslavije) ali pa posameznih njenih obdobij (npr. v Zbornikih fotografij).

Njegovo najvažnejše in najpomembnejše delo je Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Prva knjiga tega dela, v kateri je zajeto obdobje do pomladi 1942, je izšla najprej v srbohrvatskem jeziku v Beogradu leta 1956, štiri leta nato pa v slovenskem jeziku v Ljubljani, delno popravljena, ponekod pa znatno razširjena. Naslednje leto (1961) je izšla druga knjiga, ki sega od pomladi 1942 do kapitulacije Italije septembra 1943. Zdaj pa pripravlja avtor zadnji in najobsežnejši del, ki bo obsegal dobo od kapitulacije Italije do končne osvoboditve v maju 1945, čas, ki je najbolj poln dogodkov in za katerega je tudi neprimerno več ohranjenega gradiva, pa zato zahteva tudi neprimerno več dela in truda za obdelavo. O intenzivnem pripravljanju tega dela priča več obsežnih razprav ter zgoraj omenjeni dve knjigi o partizanski saniteti in gospodarski dejavnosti. Vsi, ki so pisali doslej o NOB na Slovenskem, so precej več pozornosti posvetili prvima dvema letoma razvoja NOB na Slovenskem, mnogo manj pa so segali v problematiko časa po kapitulaciji Italije. Mikuž je bil med prvimi, ki se je začel sistematično ukvarjati tudi s tem časom. Prav zaradi tega z velikim zanimanjem pričakujemo izida tega zadnjega dela zgodovine NOB na Slovenskem.

V uvodu v Pregled piše Mikuž o posebnih značilnostih virov za zgodovino NOB, ki jih klasificira in ocenjuje njihovo vrednost; o tem problemu je kot dober poznavalec pisal tudi sicer precej. V začetku podaja Mikuž sliko političnega položaja na Slovenskem ob začetku vojne z analizo predvojnih političnih strank in struj. Mikuž je zajel narodnoosvobodilno borbo v celoti, opisuje politično dejavnost Komunistične partije in Osvobodilne fronte, rast narodnoosvobodilne vojske na Slovenskem, boj proti okupatorju, politiko okupatorjev ter nastajanje in aktivnost domače kontrarevolucije — pri tem je znal spretno povezati vse različne strani, prikazati njihovo medsebojno odvisnost in vplivanje.

Mikuž se v svojem delu ni omejil samo na glavne probleme razvoja narodnoosvobodilnega gibanja, ampak je mnogokje tudi precej podrobno prikazal specifičnosti razvoja po posameznih pokrajinah. V delu je najti

tudi podatke o številnih sorazmerno majhnih akcijah in dogodkih, kar pa ni prav nič v škodo preglednosti; tako združuje delo prednosti detalnega prikaza in sintetičnega pregleda ter analize.

Prav Mikuževa zasluga je, da je Slovenija dobila prva v Jugoslaviji tako obsežen in vsestranski prikaz prvih dveh let narodnoosvobodilnega boja. Prav tako je njegova zasluga, da imamo Slovenci z njegovima glavnima tekstoma, o zgodovini med obema vojnama ter o prvem delu NOB neprekinjeno vrsto preglednih del, ki segajo od začetkov naše zgodovine pa do jeseni 1943.

Pri svojem delu se Mikuž ni omejeval samo na zgodovino slovenskega narodnoosvobodilnega boja, saj se je dobro zavedal enotnosti narodnoosvobodilne vojne v celotnem jugoslovanskem okviru ter povezanosti jugoslovanskih narodov v njej. Tako je primerjal razvoj posameznih jugoslovanskih pokrajin med seboj ter ugotavljal posebnosti, ki so bile značilne, v razpravi o specifičnostih v NOB jugoslovanskih narodov (141). Posebej se je dotaknil vprašanja ideje mednarodnega sodelovanja v jugoslovanskem narodnoosvobodilnem gibanju (168, 173).

Iz Mikuževega prizadevanja in skrbi, da bi študentje zgodovine pa tudi drugi, ki se zanimajo za zgodovino, dobili v roke v slovenščini napisane preglede svetovnega razvoja zadnjega pol stoletja, so nastale tri njegove publikacije: Svet med vojnama (170), Druga svetovna vojna (146) ter Kratek pregled zgodovinskih dogodkov po drugi svetovni vojni (165). Iz podobnega prizadevanja so nastali tudi njegovi teksti iz domače in obče zgodovine za osmi razred osnovne šole ter četrti razred gimnazije (90, 176).

Ob zaključku tega kratkega pregleda dosedanje življenjske poti in znanstvenega dela profesorja Mikuža se zavedamo, da šestdesetletnica, ki jo praznuje, ni noben mejnik v njegovem ustvarjanju, ne v njegovi pedagoški dejavnosti. Želimo mu, da bi še mnoga leta s svojimi izsledki bogatil slovensko zgodovinopisje najnovejše dobe ter posređoval svoje znanje in izkušnje študentom, učencem in prijateljem.

Ferdo Gestrin

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. METODA MIKUŽA

Ta seznam del ni popolna bibliografija vsega, kar je profesor Mikuž objavil. Upoštevali nismo njegovih aktualno političnih člankov, ki jih je izredno veliko napisal v času NOB in so bili večinoma objavljeni v Slovenskem poročevalcu ter Kmečkem glasu, pa tudi v posebnih brošurah, prav tako pa tudi v prvih letih po osvoboditvi. Tako je samo v Slovenskem poročevalcu 1945—1947 izšlo 33 Mikuževih člankov, ki jih tu nismo upoštevali. V mnogih aktualno političnih člankih se Mikuž na splošno dotika tudi zgodovinskih procesov, zlasti dogajanja v času NOB, tako da bi prav lahko upoštevali tudi precej več kakor smo. Naša bibliografija obsega torej le zgodovinsko, bodisi znanstveno, poljudno ali memoarsko Mikuževo delo.

Pregled glavnih Mikuževih del s kratkim življenjepisom je izšel v publikaciji Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 63—64, ter Druga knjiga 1956—1966, Ljubljana 1969, str. 26—27.

- 1933: 1. Ocena: Spominska knjiga za 700-letnico prihoda oo. frančiškanov v Ljubljano, 1233—1933. Ljubljana 1933. Čas XXVIII, 1933/34, str. 123—124.
- 1934: 2. Ocena: Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933. Čas XXVIII, 1933/34, str. 281—282.
- 1941: 3. **Vrsta stiških opatov.** (Doneski k zgodovini stiške opatije.) Inavguralna disertacija. Ljubljana 1941, 100 str.
4. Ocena: Kočevski zbornik. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXII, 1941, str. 161.
- 1943: 5. **Moja pot v partizane.** Izšlo v brošuri: Slovenskim duhovnikom, izd. Propagandna komisija pri IOOF, str. 4—9.
- 1944: 6. **Slovanska apostola sv. Ciril in Metod.** Tehnika »Urška« 1944, 15 str. (cikl.)
7. Slovenski človek. (Ciklotehnika 13 A) 1944, 16 str.
- 1945: 8. **Dolomiti.** Slovenski poročevalec 15. VII. 1945. (Kratek opis osvojenega ozemlja in dela Izvršnega odbora OF.)
9. **Še o Trstu in še o Primorski.** Slovenski poročevalec 26. IX. 1945.
10. **Slovanska apostola sv. Ciril in Metod.** Slovenski poročevalec 5. VII. 1945.
11. **Ustava in ločitev cerkve od države.** Slovenski poročevalec 15. XII. 1945.
12. **V Jajce in nazaj.** Tovariš I, 1945, št. 2, str. 12—18.
- 1946: 13. **Topografija stiške zemlje.** (Doneski k zgodovini stiške opatije.) Inavguralna disertacija. Ljubljana 1946, 94 str.

14. **Slovenska duhovščina in Osvobodilna fronta. (Doneski k zgodovini narodnoosvobodilne borbe.)** Novi svet I, 1946, str. 400—419.
15. **Bodi pozdravljena svobodna in srečna slovenska zemlja!** Koledar OF 1946, str. 104—106.
(Spomin na NOB.)
16. **Istra.** Slovenski poročevalec 7. IV. 1946.
17. **Iz življenja duhovščine in cerkve na Slovenskem.** Enakopravnost Equality, Cleveland 16. 12. 1946, št. 245.
18. **Moč iz pravice in resnice.** Slovenski poročevalec 5. IV. 1946. (Cona A, Trst in Gorica.)
19. **Narod si bo pisal sodbo sam.** Slovenski poročevalec 17. XI, 1946.
20. **Naš veliki dokaz.** Slovenski poročevalec 3. III. 1946. (O vprašanju Trsta in Julijske krajine.)
21. **Neuničljiva slovanska družina.** Slovenski poročevalec 13. XII. 1946. (Ob slovanskem kongresu.)
22. **Ob veliki obletnici.** Slovenski poročevalec 20. XI. 1946; Kmečki glas 28. XI. 1946.
(Ob 29. novembru.)
23. **Od Slemen do partizanov. Neizbrisni spomini.** Novi svet I, 1946, str. 511—517.
24. **O nepravih duhovnikih.** Koledar OF 1946, str. 198—199. (O zadržanju nekaterih duhovnikov, ki so sodelovali z okupatorjem in o vzrokih bega škofa Rožmana.)
25. **Srečanje z Nazorjem.** Slovenski poročevalec 30. V. 1946.
26. **T 20 preko TV 15.** Slovenski poročevalec 13. IV. 1946. (Opis partizanskih baz T 20 in TV 15.)
27. **Zakaj narod sodi svojega škofa.** Slovenski poročevalec 27. in 30. VIII. 1946. Ponatis: Vprašanja naših dni 1946, št. 35, str. 958—964.
- 1947: 28. **Iz Dolomitov na Rog.** Ljubljana 1947. 136 str.
29. **Črna gora, ponosito stenje.** Slovenski poročevalec 20. VI. 1947. (O Črni gori v času NOB.)
30. **Naj živi 29. november.** Slovenski poročevalec 29. XI. 1947. (Uvodnik.)
31. **Ob peti obletnici.** Slovenski poročevalec 15. VIII. 1947. (O italijanski ofenzivi na Kočevski Rog.)
32. **Ob šesti obletnici.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1947. (Ob šesti obletnici OF.)
- 33. **Obsodba ljubljanskega škofa Rožmana.** Koledar OF 1947, str. 172 do 173. (Historiat cerkvene politike, posebej škofove od 1935 dalje na Slovenskem.)
34. **Prešeren in partizani.** Slovenski poročevalec 8. II. 1947. Ponatis: Primorski dnevnik 22. II. 1948.
- 1948: 35. **Anton Pesnik — Oton Župančič.** Slovenski poročevalec 23. I. 1948. (Kako je Župančič na Kočevskem zboru postal član Vrhovnega plenuma.)
36. **Borba svobodoljubnega grškega ljudstva.** Tovariš IV/1948, št. 24, str. 565—567. (Zgodovinski pregled skozi stoletja.)
37. **Cankar in Udarne brigada Ivana Cankarja.** Slovenski poročevalec 12. XII. 1948.
38. **O kmečkih uporih.** Kmečka žena II/1948, št. 2, str. 47—48, št. 3, str. 63—64.

39. **Ob stoletnici ižanskega upora.** Slovenski poročevalec 21. III. 1948.
40. **Velika pomlad.** Primorski dnevnik 27. IV. 1948. (Spomini na pomlad 1945, na pohod IV. armade in sestavo slovenske vlade v Ajdovščini.)
- 1949: 41. **Del dnevnika Tomšičeve brigade.** Borec 1949, št. 1, str. 10—12.
42. **Do prvega osvobojenega ozemlja.** Ljudska pravica 22. XII. 1949.
43. **Naše obletnice.** Borec 1949, št. 3, str. 10.
(O zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.)
44. **O gradivu za zgodovino narodnoosvobodilne borbe.** Borec 1949, št. 1, str. 5—9.
45. **Pred šestimi leti.** Tovariš V/1949, št. 47, str. 782—783.
46. **Prešernova »Od železne ceste« na Javoru.** Slovenski poročevalec 6. II. 1949. (Opis partizanskega mitinga.)
47. **Prvo srečanje s Šercerjevo brigado.** Prosveta (Chicago) 2. XII. 1949.
48. **Rast in razvoj ljudske oblasti v Sloveniji med NOB.** Ljudska pravica 29. XI. 1949.
49. **Slovenski poročevalec, glasnik in ogledalo naše narodne in osvobodilne borbe in ljudske revolucije.** Slovenski poročevalec 29. XI. 1949.
50. **III. roška ofenziva proti NOV v tako imenovani Ljubljanski pokrajini.** Borec 1949, št. 2, str. 9—15.
51. **Tri heroje so pokopali.** Slovenski poročevalec 21. IV. 1949. (Spomin na pogreb Milovana Šaranovića, Dragana Jevtića in Ivana Kavčiča-Nandeta.)
- 1950: 52. **Italijanska ofanziva protiv Narodnoosvobodilačke vojske Slovenije od 16 jula do 4 novembra 1942 godine.** Vojnoistorijski glasnik 1950, br. 1, str. 50—81.
53. **Iz operativnega dnevnika partizanskega komandanta.** Borec 1950, št. 2, str. 42—44.
54. **Kako so Italijani zasedli Slovenijo.** Borec 1950, št. 1, str. 5—6.
55. **K zgodovini Pohorskega bataljona.** Borec 1950, št. 2, str. 33—34.
56. **Koroški Slovenci — žrtve imperialističnih velesil in šovinizma.** Borec 1950, št. 10, str. 209—212. (Ob 30-letnici koroškega plebiscita.)
57. **Mesec junij 1942 v tako imenovani Ljubljanski pokrajini.** Borec 1950, št. 6, str. 123—125.
58. **Neznani grob v Glažuti. Ob spominu na padle borce.** Borec 1950, št. 10, str. 214.
59. **S Cankarjevo na Čatež.** Slovenski poročevalec 14. in 15. IX. 1950.
60. **Pripombe h knjigi »Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji«.** Borec 1950, str. 181—184; 205—207; 229—232.
- 1951: 61. **Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji.** Zgodovinski časopis V, 1951, str. 87—117.
62. **Ustanak u Sloveniji 1941 godine.** Vojnoistorijski glasnik 1951, br. 4, str. 80—119.
63. **Jelenov žleb (26. marec 1943).** Slovenski poročevalec 26. IV. 1951.
64. **Po poteh bratstva in edinstva.** Mladina 20. XI. 1951. (Razmišljanja o poti v Jajce in o pomenu II. zasedanja AVNOJ.)
65. **Pozdravljeni, major Jones, v naši svobodni domovini.** Slovenski poročevalec 4. XI. 1951.
66. **Pred desetimi leti.** Slovenski poročevalec 20. IV. 1951—4. V. 1951. (O položaju v Evropi pred vojno in okupaciji Jugoslavije.)

67. **Uspehi narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije na Slovenskem leta 1941.** Vestnik, Maribor 22. XII. 1951.
68. Ocena: II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 403—407.
69. Ocena: Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946, Zgodovinski časopis V, 1951, str. 407—410.
70. Ocena: Leon Gerškovič, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1948. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 419—422.
71. Ocena: V. kongres Komunistične partije Jugoslavije, Ljubljana 1948. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 402—403.
72. Ocena: Slovenski poročevalec 1938 in 1941, Ljubljana 1951. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 412—415.
73. Ocena: Vladimir Dedijer, Dnevnik I-III, Beograd 1945—1950. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 410—412.
- 1953: 74. **Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu?** Zgodovinski časopis VI-VII, 1952/1953, str. 733—767.
75. **Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.** Kronika I, 1953, str. 153—159.
76. **Jajce 1943 — Beograd 1953.** Tovariš 1953, št. 3, str. 81.
77. **Ob deseti obletnici Kočevskega zbora.** Slovenski poročevalec 30. IX. 1953.
78. **Srečanje z bosanskim ljudstvom.** Slovenski poročevalec 28. XI. 1953. (Spomini na pot slovenske delegacije v Jajce.)
- 1954: 79. **Problematika izvora za istoriju narodne revolucije.** (Predavanje na plenumu I. kongresa jugoslovanskih zgodovinarjev v Beogradu.) Arhivist 1954, sv. 1, str. 17—29.
80. **Grob na Blokah. V spomin velikemu junaku.** Slovenski izseljenski koledar za 1954, str. 121—127. (O bojih Šercerjeve brigade in smrti partizanskega kurirja.)
81. **Ob prazniku slovenske državnosti.** Tedenska tribuna 21. VII. 1954.
82. Ocena: Bogdan Stojsavljević, Seljaštvo Jugoslavije 1918—1941. Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 306.
83. Ocena: Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Beograd 1952. Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 300—306.
84. Ocena: Tomo Čubelić — Milovan Milostić, Pregled istorije narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije, Zagreb 1952. Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 306—307.
- 1955: 85. **Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do začetka 1929) v stari Jugoslaviji.** Zgodovinski časopis IX, 1955, str. 107—139.
86. **Bela Krajina u Narodnooslobodilačkom ratu.** Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, str. 417.
87. **Travna gora—Vagovka—Benete—Mokrc.** Planinski vestnik 1955, str. 274—278.
88. **Začetki NOB v Sloveniji.** Borec 1955, št. 7-8, str. 234—237; št. 9, str. 328—331; št. 10, str. 361—363.
- 1956: 89. **Pregled razvoja NOB u Sloveniji, I.** Beograd 1956, 392 str.
90. **Zgodovina za IV. razred nižjih gimnazij** (skupno s Ferdom Gestri-
nom in Jožetom Hainzem), Ljubljana 1956. 213 str.

2. izdaja (Zgodovina za VIII. razred osnovne šole) 1961.
3. izdaja 1963.
91. **The Specific Development of the National Liberation War of the Yugoslav People.** Študentska revija 1956, str. 32—44.
92. **Človek ogromnega znanja ... (Ob tretji obletnici smrti Borisa Kidriča).** Borec 1956, št. 4, str. 154—155.
93. **Dražgoše 9. do 11. januarja 1942.** Borec 1956, št. 2, str. 56—59.
94. **Jelenov žleb — Velika Bela stena.** Borec 1956, št. 1, str. 3—4.
95. **Lož in Bezuljak 19. in od 19. na 20. oktober 1941.** Borec 1956, št. 4, str. 166—168.
96. **Ponarejanje zgodovine.** Borec 1956, št. 2, str. 52—55; št. 3, str. 100 do 103.
(O razvoju NOB v Beneški Sloveniji in vprašanju zahodnih meja.)
97. **Pred dnevom vstaje slovenskega naroda. (Sedemindvajseti april 1941).** Priročnik za mlade aktiviste 1956, št. 6, str. 260—262.
98. **Tisje 24. decembra 1941.** Borec 1956, št. 3, str. 104—106.
- 1957:
99. **Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji.** Zgodovinski časopis X-XI, 1956-1957, str. 217—281.
100. **Za originalnost narodnoosvobodilne borbe (ob štirideseti obletnici oktobrske revolucije v Rusiji).** Kronika V, 1957, str. 57—60.
101. **Drugo zasedanje AVNOJ v luči svetovnih dogodkov.** Ljudska pravica 28.—29. novembra 1957.
102. **Od 16. julija od 4. novembra 1942: velika italijanska ofenziva.** Borec 1957, št. 7, str. 302.
103. **Požgana je bila prva slovenska vas (20. septembra 1941).** Slovenski izseljenski koledar 1957, str. 122—125.
104. **Razvoj in glavni problemi Oktobrske revolucije** (Predavanje na X. zborovanju slovenskih zgodovinarjev 23. septembra 1957 v Ravnah na Koroškem). Naši razgledi 26. X. 1957, št. 20, str. 481—483; 9. XI. 1957, št. 21, str. 504—506.
105. **September—oktober 1943 na Dolenjskem.** Dolenjski list 23. X. 1957.
- 1958:
106. **Pomembnost terenskega dela ekip Muzeja osvoboditve v Ljubljani in pisanja tako imenovanih občinskih kronik.** Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani II, 1958, str. 223—229.
107. **Ob rojstnem dnevu nove in stare Jugoslavije.** Kronika VI, 1958, str. 105—109.
108. **Avto cesta — nadaljevanje NOB.** Borec 1958, št. 9, str. 430—434. (Opis dogodkov in znamenitosti iz časa NOB vzdolž avtoceste.)
109. **Borbena povezanost s Sutjesko: Slovenija.** Borec 1958, str. 265—266.
110. **In memoriam Gregorij Čremošnik.** (Besede ob grobu.) Naši razgledi 22. XI. 1958, str. 533.
111. **Junaštvo brez primere (ob 15. obletnici bojev na Sutjeski).** Rodna gruda 1958, št. 7-8, str. 150—151.
112. **Ob Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LR Slovenije 1958.** Naši razgledi 26. IV. 1958, št. 8, str. 186—187.
113. **Kočevska v narodnoosvobodilni borbi (ob 15-letnici Zbora odposlancev v Kočevju).** Borec 1958, št. 10, str. 475—479.
114. **Krim—Mokrc—Bloke. Nedopovedljivi vtisi.** Borec 1958, št. 6, str. 268—270.
115. **Ljubljana — srce NOB Slovenije.** Ljubljanski dnevnik 22. IV. 1958.

116. **Ljubljanski septembrski dogodki (1908—1958).** Naši razgledi 20. IX. 1958, št. 18, str. 425—426.
117. **Ob obletnici obeh zasedanj AVNOJ.** Borec 1958, št. 11, str. 515—517.
118. **Smelo in izredno premišljeno dejanje (ob ustanovitvi I. proletarske brigade).** Borec 1958, št. 12, str. 568—570.
119. **Sutjeska in takratni svetovni dogodki (od 15. maja do 16. junija 1943).** Borec 1958, št. 6, str. 260—262.
120. **Ocena:** Boris Kidrič, Zbrano delo I, Ljubljana 1958. Komunist 30. V. 1958.
121. **Eppur si muove. (Nekaj misli h glavnemu referatu na 2. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev od 23. do 25. novembra 1958 v Zagrebu.)** Naši razgledi 1958, št. 23, str. 554—555.
(O referatu B. Krizmana, Stvaranje jugoslavenske države.)
- 1959: 122. **Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945).** Zgodovinski časopis XII-XIII, 1958-1959, str. 5—70.
123. **Kaj lahko prispeva pouk moderne zgodovine k vzgoji socialističnega državljana.** Sodobna pedagogika X, 1959, str. 282—295.
124. **Kratek pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.** Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilne borbe slovenskega naroda 1941—1945, I, Ljubljana 1959, str. 13—22.
125. **Dolomitska izjava. Iz dejavnosti Osvobodilne fronte.** Komunist 5. VI. 1959.
126. **Kurir Luka.** Planinski vestnik 1959, str. 532—534.
(Pot iz Dolomitov na Mokrc v zimi 1942/43.)
127. **O nekaterih svetovnih in domačih političnih okoliščinah ob ustanovitvi Komunistične partije Jugoslavije.** Mlada pota VII, 1958-59, št. 7, str. 433—439.
128. **Rdeči signali, borbeni dokument dobe.** Tribuna 27. IV. 1959.
129. **Revija Borec in zgodovina NOB.** Borec 1959, št. 9, str. 411—412.
130. **Sami proti vsem.** Tovariš 1959, št. 47, str. 1466—1469 in 1479.
(Prikaz prizadevanj zahodnih zaveznikov po zasedbi Slovenskega Primorja.)
131. **Sodobno pojmovanje zgodovine.** Delo 9. VIII. 1959.
132. **Štirideset let evropskega političnega odra.** Naši razgledi 11. IV. 1959, str. 148—149.
133. **Znanje za življenje. Za idejnost naših učbenikov.** Delo 19. V. 1959.
134. **Naročilo velikega revolucionarja** (Ocena knjige: Boris Kidrič, Zbrano delo II, Ljubljana 1959). Komunist 4. XII. 1959.
135. **Velik Slovenec in velik Jugoslovan** (Ob Zbranem delu Borisa Kidriča, I. in II. knjiga). Naši razgledi 26. XII. 1959, št. 24, str. 566—567.
- 1960: 136. **Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga.** Ljubljana 1960. 453 str.
137. **Anton Bonaventura Jeglič.** Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, str. 477.
138. **Gregorij Rožman.** Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960, 9. zv. str. 152.
139. **Leon Rupnik.** Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960, 9. zv. str. 169.
- 1961: 140. **Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. II. knjiga.** Ljubljana 1961. 416 str.

- Odlomek iz te knjige: **Roška partijska konferenca**. Naši razgledi 29. IV. 1961, št. 8, str. 179.
141. **Specifični elementi v NOB (revoluciji) jugoslovanskih narodov**. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 5—63.
Odlomek iz te razprave: **Makedonija**. Naši razgledi 27. XII. 1961, št. 24, str. 553—554.
142. **Partizanski pohod pionirjev na Rog**. Ljubljana 1961. 8 str.
143. **Osnovni problemi v razvoju KPJ**. Izšlo v publikaciji: Prekmurski Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961, str. 9—29.
144. **Kratek pregled dejavnosti narodnoosvobodilnega boja (NOB)**. Pomniki naše revolucije, Ljubljana 1961, str. 7—20.
145. **Narodna zaščita v Ljubljani**. Ljubljana v ilegali, II, Ljubljana 1961, str. 204—214.
- 1962: 146. **Oris zgodovine druge svetovne vojne**. Ljubljana 1962. 150 str.
147. **Kratek pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (Od jeseni 1942 do jeseni 1943)**. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. II. Ljubljana 1961, str. 7—22.
148. **Boris Kidrič**. Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb 1962, str. 246—247. (Soavtor)
149. **Anton Korošec**. Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb 1962, str. 318.
150. **Albert Kramer**. Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb 1962, str. 378.
151. **Janez Evangelist Krek**. Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb 1962, str. 391.
152. **Kako je nastal predlog o proglatitvi Tita za maršala**. Borec 1962, št. 5, str. 205—206.
153. **Objave arhivskega gradiva za slovensko zgodovino od 1. 1918 do 1. 1945**. Društvo arhivarjev LRS. Referati na posvetovanju o problematiki arhivov in dela v arhivih. Novo mesto 24.—25. X. 1962, 6 str. (cikl.)
154. **Partizansko gospodarstvo v »Ljubljanski pokrajini«**. Komunist 19. I. in 6. II. 1962.
155. **Spomeniki našega boja**. Slovenski izseljenski koledar 1963. Ljubljana 1962, str. 118—122.
156. **Uvodne besede k delu France Škerl-Bregar, Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959**. Ljubljana 1962, str. V—VI.
- 1963: 157. **Od Kočevskega zbora do I. zasedanja SNOO (SNOS) v Črnomlju**. Zgodovinski časopis XVII, 1963, str. 5—21.
158. **Drugo zasedanje AVNOJ i rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja**. Vojnoistorijski glasnik 1963, št. 6, str. 75—88.
159. **Kratek pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (od jeseni 1943 do februarja 1944)**. Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. III. Ljubljana 1963, str. 1—31.
160. **Delež slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ**. Jugoslovanski istorijski časopis 1963, št. 4, str. 36—39.
161. **Kako je nastal uvodnik**. Kmečki glas 30. V. 1963. (Spomin na začetek izhajanja Kmečkega glasu junija 1943.)
162. **Narod će svoju historiju pisati sam**. Borba 3. X. 1963.
163. **S sklepi AVNOJ med ljudstvo**. Špomini udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Delo 23. XI. 1963.

164. **Pred 20 leti. Vojaški politični položaj v Evropi in Jugoslaviji.** To-variš 4. X. 1963, št. 39, str. 18—29.
- 1964: 165. **Kratek pregled zgodovinskih dogodkov po drugi svetovni vojni.** Koper 1964. 95 str. (cikl.)
166. **Strahota se je srečala z Abrahamom. Ob petdesetletnici začetkov prve svetovne vojne.** Naši razgledi 25. VII. 1964, št. 14, str. 265.
- 1965: 167. **Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji (1917—1941).** Ljubljana 1965. 539 str.
168. **Ideja mednarodnega sodelovanja v jugoslovanskem odporiškem gibanju.** Primorski dnevnik 11. VI. do 15. VI. 1965. (glej št. 173)
169. **Sur quelques problèmes concernant les cours d'Histoire de la guerre populaire de libération des peuples de Yougoslavie, dans les Universités Yougoslaves.** IIe conférence internationale pour l'enseignement de la résistance (Prague, 13 au 15 avril 1965), Wien, str. 120—124 (cikl.)
- 1966: 170. **Svet med vojnama.** Ljubljana 1966. 199 str.
171. **Primorski NOO (odbor OF).** Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965 do do 1966, str. 387—395.
172. **Temeljne točke Osvobodilne fronte.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI, 1966, 1-2, str. 279—307.
173. **L'idea della collaborazione internazionale nella resistenza Jugoslava.** Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Trieste. Vol. II, 1965—1966, str. 69—87. (glej št. 168)
174. **Ocena: Odboj a revoluce 1938—1945. Odboj a revoluce, Praha 1966—IV, št. 3, str. 156—172 (cikl.)**
- 1967: 175. **Oris partizanske sanitete na Slovenskem.** Ljubljana 1967. 295 str. (Odlomek iz te knjige: **Partizanska saniteta od začetkov do prvega osvobojenega ozemlja in konca velike italijanske ofenzive pozno jeseni 1942.** Borec 1967, št. 3, str. 249—267.
176. **Zgodovina za 4. razred gimnazije.** Ljubljana 1967. 198 str.
177. **(Novejša znanstvena dognanja v svetu o oktobrski revoluciji.) Ob-ravnave.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. VII, 1967, 1-2, str. 247—254.
178. **Ob dnevu zmage.** Naši razgledi 27. V. 1967, št. 10, str. 248.
179. **Po stoletja velike revolucije.** Pionir XXIII, 1967/68, št. 2, str. 2—4.
- 1968: 180. **Zgodovina od začetkov civilizacije do danes.** Ljubljana 1968, str. 278—291; 294—311; 316; 321—324.
181. **Slovenci. Historija: 3. Razdobje od 1918 do 1941. 4. Narodnooslobodilački rat.** Enciklopedija Jugoslavije 7. Zagreb 1968, str. 257—263.
182. **Slovenski gospodar.** Enciklopedija Jugoslavije 7. Zagreb 1968, str. 406.
183. **Slovenski narod.** Enciklopedija Jugoslavije 7. Zagreb 1968, str. 406.
184. **Slovenski poročevalec.** Enciklopedija Jugoslavije 7. Zagreb 1968, str. 406.
185. **Uvodne besede h knjigi: Herbert Feis, Churchill, Roosevelt, Stalin.** Ljubljana 1968, str. 5—7.

186. **Majhna primerjava.** Borec 1968, št. 11, str. 875—880. (O Rupnikovi zimski pomoči leta 1944.)
187. **Naj živi izbojevana slovenska suverenost! Ob petindvajsetletnici kočevskega zbora.** Naši razgledi 5. X. 1968, št. 19, str. 555.
188. **Dve obletnici (1. XII. 1918 in 29. XI. 1943).** Delo 29., 30. novembra 1968.
189. **Od zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju do drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu.** Pionir XXIV, 1968/69, št. 3, str. 10—11.
- 1969: 190. **Boj za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945.** (Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici). Zgodovinski časopis XXIII, 1969, št. 1-2, str. 101 do 136.
191. **Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov.** Ljubljana 1969. 517 str.
Odlomek **Od prvega zasedanja SNOS do osvoboditve** je izšel v reviji Borec, št. 3, str. 193—216.
192. **Ob 25-letnici partizanskega kulturniškega kongresa.** Borec 1969, št. 1, str. 20—23.
193. **Uvodne besede k delu Arthur Conte, Jalta — delitev sveta.** Ljubljana 1969, str. 5—9.
194. **Dvakratni napad 18. divizije na šmarska tunela.** Zbornik občine Grosuplje. Grosuplje 1969, str. 29—36.
195. **Četrť stoletja svobode.** Prešernov koledar 1970. Ljubljana 1969, str. 49—57.
196. **Gradivo za zgodovino Univerze v letih 1919—1945.** Zbornik ob petdesetletnici ljubljanske univerze. Ljubljana 1969, str. 53—92.

Olga Janša — Mirko Stiplovšek

Branko Marušič

RAZVOJ POLITIČNEGA ŽIVLJENJA GORIŠKIH SLOVENCEV
OD UVEDBE USTAVNEGA ŽIVLJENJA DO PRVEGA
POLITIČNEGA RAZKOLA

(Nadaljevanje)

Poglabljanje slovenske politične miselnosti

Čitalnice so gotovo najbolj neposredno utrjevale slovensko politično miselnost, prodirale so s svojim delom najgloblje med ljudstvo in je njih delo postalo pomembno tedaj, ko se je prvotno delovno področje razširilo na posamezne politične akcije. Pri tem bi bili uspehi mnogo večji, če bi se začel proces nekakšne politizacije čitalnic širiti povsod istočasno in enakomerno. Ob koncu stoletja pa bi lahko čitalnice izgubile tudi tak prizvok, saj so bili v državi postavljeni pogoji za ustanavljanje društev, ki bi lahko bila izrazito politična. Politično miselnost pa utrjuje tudi tisk. Spočetka so kot edine »Novice«, kjer se javlja z Goriškega več dopisnikov (A. Marušič, Josip Furlani-Trnogorski, dr. Josip Tonkli, Valentin Luznik itd.); leta 1863 dobijo Slovenci svoj prvi pravi politični list »Naprej«, v katerem se oglašajo tudi Goričani, a že sredi istega leta dobijo le-ti glasilo »Umni gospodar«, ki je sicer namenjeno kmetijski stroki, a urednik objavlja tudi članke in vesti s politično vsebino. Posebno mesto pripade celovškemu »Slovenecu«, ki začne izhajati z letom 1865, dopolnjuje pisanje »Novic« in zbira okoli sebe tudi poseben krog dopisnikov iz Goriške, med katerimi se zlasti odlikuje takratni kobariški kaplan Andrej Žnidarčič (1835—1913).

Potem ko »Slovenec« preneha, prevzame nekako njegovo idejno in dopisniško dediščino mariborski »Slovenski narod«, a tedaj izhaja že drugo leto tednik »Domovina« pod uredništvom Andreja Marušiča. Afirmaciji slovenstva pa služi tudi deželni zbor, v katerem so začetni koraki zelo plašni, kar je seveda odvisno od sestave slovenskih poslanskih sedežev v deželnem zboru. Že na začetku ustavnega življenja se tudi na Goriškem pojavljajo nosilci narodnostnega prebujanja, bodisi da je njegova vloga le trenutnega pomena, bodisi da se pričenjajo takrat pripravljati na bodoče naloge.

Večkrat je bil že omenjen katehet na nižji gimnaziji v Gorici, Andrej Marušič; poleg dopisništva se udelejuje v goriški čitalnici, prevaja zapisnike zasedanj goriškega deželnega zbora v slovenščino, od leta 1863 do 1865 ureja (in nekaj zadnjih številki tudi izdaja) mesečnik »Umni gospodar«. Posebej velja omeniti Marušičevo »Domovino«, ki izhaja tri

leta (1867 do 1869), ter je pisana v duhu Bleiweisovih »Novic«. Zaradi svojih konservativnih političnih koncepcij, ki jih označujejo vdanost vladi, nasprotovanje vsaki radikalnejši politični zahtevi in akciji, bogaboječa poslušnost, konservativnost na področju kulturnoprosvetnega dela, zadovoljevanje z majhnimi koncesijami, je Marušič bil eden izmed vodilnih goriških staroslovencev. Ob Marušiču je treba omeniti Andreja Winklerja, prvega predsednika goriške čitalnice, deželnega poslanca in odbornika, ki si sicer velika prizadeva za enakopravno rabo slovenskega jezika. V goriškem deželnem zboru uporablja slovenski jezik sporadično, tako kot drugi poslanci. Winkler je bil deželni uradnik v Gorici, nato okrajni predstojnik v Krminu, potem v Tolminu, zato se njegove zahteve vselej sukajo v mejah, ki jih določajo splošni državni ali pa deželni zakoni. Ob sporih, ki se kasneje vnamejo med Slovenci na Goriškem, stoji tesno na Marušičevi strani. Če ostajamo pri deželnih poslancih, moramo vsekakor nadaljevati z Antonom Černetom, ki je bil kot državni poslanec skupaj s kranjskim Tomanom deležen priznanj vse slovenske javnosti za svoje nastope v državnem zboru. Goriško zastopa v državnem zboru od 1861 do 1873, a se zlasti kasneje niti kot deželni niti kot državni poslanec ne pridruži vselej akcijam svojih poslanskih tovarišev. Prav zato, ker je premalo zahteval za Slovence, ga časniki kritizirajo. Take kritike označuje svojevrsten dogodek, ko je bil Černe 14. aprila 1872 poklican pred ljudsko sodbo, pred zbor volivcev, ki so mu očitali, da je odpadnik in, da služi koristim Italijanov. Deset let popreje je Černe dobival drugačne zaupnice svojih volivcev in slovenske javnosti.¹⁴⁶ Drugi deželni poslanci kot Fabiani, Polley, Pagliaruzzi zaradi svojega skromnega deleža pri delu deželnega zbora dajejo vse premalo indikacij za določene ocene. Deželni in državni poslanec Anton Gorjup se le v deželnem zboru pokaže naklonjen Slovcem, vendar so vse njegove akcije bolj posledica zavesti lojalnega goriškega deželana, Avstrijca. Dr. Anton Žigon, posestnik iz Brd, pa se šele ob drugem sklicu deželnega zbora pokaže zavednega Slovenca.

Poleg imenovanih deželnih poslancev, ki si prizadevajo z različnih pozicij, ali pa so celo indiferentni pri reševanju različnih vprašanj, ki naj bi služila splošnim koristim Slovencev, se javljajo še drugi in drugačni predstavniki goriških Slovencev. Z letom 1862 postaja vse bolj znano ime tolminskega odvetnika dr. Karla Lavriča, ki se je politično udejeval že v letu 1848, ko je zagovarjal volitve v frankfurtski parlament in videl jasno bodočnost Slovencev v naslonitvi na veliko Nemčijo. Lavrič je čez poldrugo desetletje svoje poglede predrugečil. V Tolminu, kjer nadvse uspešno deluje v čitalnici, dobi priznanje kot edini, »kter je imena pravega domoljuba v resnici vreden«.¹⁴⁷ Toda ne le v čitalniških govorih, kjer Lavrič navdušuje poslušalstvo za slovenstvo, za učenje slovenskega jezika, poudarja potrebo po polni predanosti boju za uveljavljanje jezikovnih in narodnostnih pravic, vendar bolj z idejnih kot praktičnih stališč, poskuša se tudi v časopisju. V Levstikovem »Napreju«

¹⁴⁶ A. Gabršček, Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. I, Ljubljana 1932, str. 181—182.

¹⁴⁷ F. Oblak, n. d., str. 8—9.

izide njegov obsežni članek »Misli o narodnosti«,¹⁴⁸ v katerem najbrže izraža Levstikovo lastno misel, da je ideja narodnosti pozitivno plodna; Levstik se v »Napreju« kaže kot kulturni nacionalist brez šovinističnih primesi.¹⁴⁹ Lavriču je narodnost »visoka, rodovitna, životvorna misel kakor svoboda, vera in druge«. Lavrič je poudarjal, da se je treba prav tako kot za vero, žrtvovati tudi za narodnost, vsaka mlačnost škoduje; poudaril je vezi Slovencev z južnimi Slovani, kot zastarelo je zavrnil idejo o združenju vseh južnih Slovanov v en sam narod z enim skupnim jezikom; mladini je treba dati dobre vzglede; »varujmo se prihodnjega očitanja, da se nismo prejeli ugodne prilike, zgodovina je neizprosna, neusmiljena borba«; pri vsem tem pa je osnova svoboda, kjer te ni, ni uspehov. Za rast in razvoj ideje narodnosti so mu glavni temelji: slovenska zavednost, svoboda in njene liberalne naprave, deželni zbori, ki naj bi za narod skrbeli in ga vodili, ljudske šole ter narodno petje.

Ob to liberalno in predvsem kulturno reševanje slovenskega narodnostnega obstoja, ki preveva vse začetno Lavričevo javno delovanje, pa postavlja mladi goriški odvetniški kandidat dr. Josip Tonkli skoraj ob istem času reševanje le slovenskega jezika (beseda v goriški čitalnici 12. julija 1863) kot osnovno ter vidi v slovenskih županih, slovenskih učiteljih in slovenskih dušnih pastirjih stebre, »na katerih se valovje nepostavnega poptujčevanja gotovo razbije«.¹⁵⁰ Dr. Tonkli je bil ustanovitelj slovenske čitalnice v Gorici ter se je prav kmalu uveljavil v čitalnici in goriški kmetijski družbi. Po smrti poslanca deželnega zbora dr. Volčiča ga je tisk predlagal kot kandidata pri nadomestnih volitvah.¹⁵¹ Na volitvah 24. avgusta 1863 v Tolminu je bil kot kandidat Tolmincev postavljen dr. Lavrič, vendar niti eden niti drugi nista uspela, izvoljen je bil kobariški trgovec in posestnik Izidor Pagliaruzzi.¹⁵² Dr. Tonkli je kasneje postal odvetnik v Kanalu, kjer se mu ni posrečila namera, da spremeni »Leseverein« v slovensko čitalnico; njegov prihod v Kanal je vzbujal upanje, da bo »podpihnil žareč plamen, kateri prešine vse naše rojake, da spoznajo, da so častitega rodu slovenskega in materni njih jezik slovenski«.¹⁵³ Tonkli se je kmalu naselil v Gorici (1867) in je bilo njegovo poslanstvo v Kanalu drugačno od tistega, ki si ga je Lavrič zadal s tem, da se je jeseni leta 1863 preselil v Ajdovščino, k čemer ga je pobudilo spoznanje, da po uspešnem buditeljskem delu v Tolminu, nadaljuje to delo v Ajdovščini, »kjer bi se dalo še marsikaj za slovenski narod storiti«.¹⁵⁴

Lavrič in Tonkli, ki sta si kasneje postala nekakšna tekmeča za vodilno mesto mladoslovenskega tabora na Goriškem, sta si bila zelo različna po svojih izvornih pobudah kulturnega in političnega prebujenja Slovencev. Lavrič je bil demokrat v polnem zagonu dela in nalog, ki si

¹⁴⁸ Naprej, 31—34; 17., 21., 24., 28. 4. 1863; 123, 127—128, 131, 135.

¹⁴⁹ I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. II, Ljubljana 1956, str. 402.

¹⁵⁰ N, 33, 19. 8. 1863, 265.

¹⁵¹ N, 25, 24. 6. 1863, 198; Naprej, 51, 26. 6. 1863.

¹⁵² N, 36, 9. 9. 1863, 293; Naprej, 72, 8. 8. 1863.

¹⁵³ N, 3, 17. 1. 1863, 25.

¹⁵⁴ Oblak, n. d., str. 14.

jih je zadajal tako pri ustanavljanju čitalnic in njihovem delovanju, v taborskem gibanju in zlasti mnogo kasneje v društvu »Soča« in njenem glasilu z istim imenom. Čeprav so mnogi njegovi govori izveneli premalo konkretno, je bilo njegovo posvečanje narodnemu prebujenju pristno, zanj je žrtvoval svoje osebno življenje. Dr. Tonkli je ostajal vselej v mejah poprečnega slovenskega politika tistega časa, ki je znal uveljavljati lastno osebnost, taktizirati in ostajati vselej slovenski prvak, tudi tedaj, ko je spremenil politične barve.

Lavriču in Tonkliju, ki sta nekaka voditelja liberalneje usmerjenih, se pridružijo osebnosti, ki odigravajo vsak zase pomembno vlogo. Na prvem mestu je treba omeniti Ernesta Klavžarja (1841—1920), deželnega uradnika v Gorici, solkanskega župana Matijo Doljaka (1822—1875), privatnega uradnika v Gorici Viktorja Dolenca (1841—1887); sem bi prišteli še nekatere župane in uradnike. Na posebnem mestu omenimo Andreja Žnidarčiča, ki je od leta 1861 dalje služboval kot kaplan v Srpenici in nato v Kobarižu, od 1868 pa je bil vikar na tolminskih Pečinah.¹⁵⁵ Žnidarčič je bil zelo marljiv sodelavec celovškega »Slovenca«, bil je prvi, ki je postavljaj pred slovensko javnost reševanje problema Beneških Slovencev, v svojih člankih je posegal v reševanje notranjeavstrijske politike in bil med prvimi na Goriškem, ki se je izrekel za združenje Slovencev v eno politično upravno enoto. Ob njem bi lahko imenovali že omenjenega Filipa Jakoba Kaffola (1820—1864); bil je poslanec prvega zasedanja goriškega deželnega zbora. O njem je tajnik tolminske čitalnice Luznik zapisal: »Ves gori za dom. — Le škoda, da ni trdnega zdravja; škoda in greh pa tudi, da je tak bister talent od mnogih tako pozabljen, in da se takemu možu odloči gorjanske pečine za njegovo prebivanje. O pravica, pravica! zakaj pustiš, da s tabo barantajo?«¹⁵⁶ Kaffol je bil prvi Slovenec, ki se je v deželnem zboru v Gorici potegoval za enakopravnost slovenskega jezika.

Tak je bil sestav najvidnejših predstavnikov slovenske politike na Goriškem. Bil je heterogen; uveljavljanje slovenske miselnosti si je zamislil na razne načine, od uveljavljanja Slovencev v okviru dežele pa vse do misli o edinosti Slovencev in njihovi povezavi z Jugoslovani. Prav zato se uveljavljanje slovenske politične miselnosti gradi ob trenju pogledov posameznikov ali skupin tako na cilje, ki naj bi jih doseglo kot tudi na izbiro sredstev.

Andrej Marušič je zastopal Bleiweisovo linijo, zato je razumljivo, da se je upiral vsakim drugačnim pobudam. Tako je v pismu Bleiweisu 7. julija 1865 pisal: »S 'taktom' Slovenčevim nismo tukaj nič zadovoljni,«¹⁵⁷ in zavzel negativno stališče do vsake pobude mladih.¹⁵⁸ Taka stališča so čez poldrugo leto povzročila polemične dvoboje, ki jih je

¹⁵⁵ B. Marušič, Andrej Žnidarčič (1835—1913). Jadranski koledar 1965, str. 193—198.

¹⁵⁶ Oblak, n. d., str. 5.

¹⁵⁷ NUK v Ljubljani, rokopisni oddelek, MS 876 III 11.

¹⁵⁸ D. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. »Bleiweisov zbornik«, Ljubljana 1909, str. 195.

Marušič s svojo »Domovino« vodil s »Slovincem«. Marušič se je Bleiweisu pridružil že leta 1864 v zvezi s pripravami za izdajanje nemškega lista, ki bi zastopal koristi Slovencev. Za Slovence bi bile po Marušičevem mnenju »Novice« dovolj dobre še deset do petnajst let, zato vidi večjo potrebo po nemškem listu.¹⁵⁹ V prvem razdobju po uvedbi ustavnega življenja so to le prvi in rekli bi zelo redki poskusi poseganja goriških Slovencev v vodstvena vprašanja osrednje slovenske politike. Če pa do takih poskusov prihaja, so to le ponavljanje splošno veljavnih principov zahtev slovenskega narodnostnega razvoja oziroma nekatera nekonkretna stališča. Marušičev odgovor na program, ki so ga postavili vodilni slovenski politiki na sestanku v Mariboru 25. septembra 1865 in ki se imenuje »mariborski program«, je prvo pomembnejše stališče, ki je prišlo z Goriškega ter se dotika splošne slovenske politike. Program je skušal reševati zedinjenje slovenskih dežel v okviru zgodovinske notranjeavstrijske deželne skupine. Obnovile naj bi se stare dežele, tako bi Kranjska dobila vsa svoja nekdanja ozemlja, med njimi tudi nekatere dele Goriške. Marušič je ob taki vesti zapisal: »Da si ravno je to samo na sebi pravično, bi nam goriškim Slovincem vendar po volji ne bilo, ko bi se nam imenovani deli Krasa odtrgali, ker bi potem ostali primorski Slovenci oslabeledi in se ne mogli poitalijančevanju vstavljati. Na mejah nam je posebno treba močnim biti.«¹⁶⁰ V naslednji številki je »Umni gospodar« prinesel krajši članek »Misli goriških Slovencev o slovenskem programu«, kjer je zapisano med drugim: »Ker je namreč na politiško združenje vseh Slovencev misliti, greh(!), in, če ni drugači, kot da ostanemo, kakor smo: ne zmanjšujte nam goriške grofije, da ob meji preveč ne oslabimo.« Sicer je bila že od nekdaj želja, da bi prišla kranjska Vipavska dolina v cerkvenih in političnih ozirih pod Goriško, kar se menda tudi na neko zgodovinsko pravo opira. Goriški Slovenci bodo svojo narodnost ohranili le, če se bodo lahko upirali potujčevanju, kar bo uspešno le takrat, »ako nas bo po številu več, kot naših sosedov v grofiji, in ako bomo imeli med seboj prvotno-čvrste elemente, kakor so Kraševci in Ipavci, da bomo mogli — vperti s hrbtom v Nanos — italijanizmu ob Soči veleti: Dovolj! Ustavi se! Do tu, in ne dalje!«¹⁶¹ Marušič se je zaradi zmanjšanja števila Slovencev v bodoči deželi Primorski, zaradi njih vključitve h Kranjski, izrekel proti programu. Sicer pa ni na sestanku v Mariboru sodeloval noben Goričan, niti ni bilo Tržačanov.¹⁶²

Bistvena vprašanja slovenske politike se rešujejo potem v letu 1866, ki je z vojno tega leta pomemben mejnik tudi za goriške Slovence, saj so postali po sklenitvi premirja in z ustalitvijo državne meje neposredni mejaši italijanske kraljevine. Bogata priča za reakcije goriških Slovencev je »Slovenec«, kjer sodeluje s svojimi dopisi in članki kobariški kaplan Žnidarčič, ki mu ni pri srcu le bodočnost njegovih goriških rojakov, marveč sega tudi v bližnjo Slovensko Benečijo, kjer ugotavlja neki dopis

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ UG, 10, 15. 10. 1865, 84.

¹⁶¹ UG, 11, 16. 11. 1865, 90—91; S, 91, 25. 11. 1865, 364.

¹⁶² D. Lončar, n. o. m., str. 179.

v »Slovincu«, da se le težko najdejo bolj zanemarjeni Slovenci, ki jih ne pozablja le vlada, temveč tudi njihovi bratje Slovenci.¹⁶³

Pod naslovom »Benečani pa federalizem« je Znidarčič objavil članek, v katerem je poudaril, da straši nemška hegemonija ne le Slovane, marveč tudi v svojo narodnost zaljubljene Italijane; boje se dualizma in so za federalizem.¹⁶⁴ Misli proti nemški hegemoniji ter zahtevo po zadostitvi enakopravnih pravic slovenskemu narodu izražajo tudi drugi članki. »Nam Slovencem na laški meji mora posebno mar biti, da se izkažemo in da napredujemo«, piše dopisnik iz Rihemberka.¹⁶⁵ V poletnih dneh, v juniju 1866, ko je Avstrijo napadla tudi Italija, izraža tisk močna protiitalijanska stališča. Tako piše dopisnik iz Gorice o razmerah v mestu v zvezi s protivladnimi stališči goriškega občinskega tajnika, italijanskega liberalca Favettija: »Koliko je zlasti med Furlani in Italijani žgubljenih sinov matere Slave! Tu so lepi nasledki one birokratične politike, ki je z vsemi pripomočki Slovence zatirala in potujčevala! Pravi zastopniki avstrijskih dežel še zmiraj niso tega spregledali, ali pa jim kratkovidneži, optimisti in oslabei birokrati še zmirej državi pogubne razmere tukajšnjih krajev zakrivajo. Preslepi ljudje, da še sedaj tega ne previdijo, da je neobhodno treba narodne napade z narodnim orožjem odbijati. Vse zmage na suhem in mokrem nič ne pomagajo, zastonj so tekli potoki krvi, ako se bodo slovenske pokrajine tudi zanaprej po starem kopitu italijančile! Prestreženo Favettovo pismo nam vendar naravnost pove, kam da poitalijančenci merijo; to si je Favetti za največjo slavo in zaslugo štel, da je skoz 14 let Gorico sistematično potujčeval, in žali Bog — ker ga je vlada sama podpirala, svoje naklepe le preveč dognal. Tisti pa se zelo motijo, ki mislijo, da bo sedaj boljše, ko so Favettija odpeljali. V novo izvoljenem mestnem odboru sede sami taki možje, katerim je on prvi malik, ali so jim pa njegova načela (razun izdajstva) božje zapovedi. Mestni župan zatira ravno tako slovenščino ali iz principa ali pa iz apatije proti slovenskemu jeziku, ktereга le besedice ne zna.«¹⁶⁶

Kljub zmagam avstrijskega orožja v Italiji je ves potek vojne leta 1866 odločila Prusija. Avstrija se je umikala z italijanskega ozemlja in 18. julija je zadnji avstrijski vojaški oddelek prekoračil reko Tagliamento v Furlaniji. Italijani so nameravali prekoračiti Sočo, toda zaradi premirja na severnem bojišču je prišlo do prenehanja sovražnosti tudi na jugu. Dne 12. avgusta 1866 je bilo v Krminu sklenjeno premirje, ki mu je sledil podpis miru v Parizu 3. oktobra 1866.¹⁶⁷ Tak vojaški položaj, ko je Goriški pretela nevarnost italijanske zasedbe, je prinesel vznemirjenje. Še preden je bila sklenjena usoda avstrijske Benečije po diplomatski poti, je dopis iz Gorice v »Novicah« pisal: Da smo se Benečije iznebili, ni v tem oziru

¹⁶³ S, 36, 17. 5. 1865, 143.

¹⁶⁴ S, 19, 7. 3. 1866, 73—74.

¹⁶⁵ S, 62, 4. 8. 1866, 247.

¹⁶⁶ S, 60, 28. 7. 1866, 241.

¹⁶⁷ M. Portelli, La campagna del 1866 nel Friuli goriziano. Studi Goriziani, XXXIX/1965, str. 73—128; G. B. Falzari, L'armistizio di Cormons del 1866. Studi Goriziani, XXI/1957, str. 21—37.

nikaka nesreča; laške agitacije tudi pri nas bode iz tega in družih vzrokov konec, vse drugo dosežemo s poštenim delovanjem med mejami postav po naravnem razvijanju slovenske narodnosti. Njega veličanstvu pa naj doni od zvestih zahodnih Slovencev v znamenje hvaležnosti prisrčen: Živio!¹⁶⁸ Toda s tem se še ni končala nejasna usoda bodoče ureditve zahodnih področij slovenskega narodnostnega ozemlja. V članku »Prošnja« v »Slovencu« je pisec dokazoval potrebo, da se italijanske aspiracije do teh ozemelj z dokazi ovržejo; če pa Italijani to zahtevajo, je zasluga vlade, saj Slovanov v teh deželah ni videla. Pisec je prosil za narodnostno statistiko Goriške.¹⁶⁹ Proti italijanskim aspiracijam so protestirale tudi »Novice«: »Po takem pa stegajo Lahi svoje roke po slovenskih krajih, ki na Goriškem leže unkraj Soče. Al tega po nobeni ceni nočejo goriški Slovenci, in mi Slovenci vsi protestujemo zoper tak pohod ter z Vodnikom vprašamo Talijane:

Drava čigava je?
Soča čigava je?
Ju bomo varvali,
Kdo ju če pit'!¹⁷⁰

Nejasnost položaja je tudi na Goriškem dajala vrsto pobud za razmišljanje o bodočnosti. Z Goriškega je pisal »Slovenec«, da se goriški Slovenci »ne bomo nikoli hotli ločiti od svojih slovenskih in slovanskih bratov v Avstriji. Italijanska vlada bi bila naš pogin.«¹⁷¹ Podobno se izraža dopisnik s Tolminskega.¹⁷² Dopisnik »blizu Soče« je pisal v »Slovencu« o pričakovanju, da bo 30.000 Slovencev iz videmske nadškofije po končani vojni priključenih h goriškim, toda sliši se celo, da bi Italijani želeli del Goriške priključiti v svojo državo, proti čemer »povzdigujejo mi Slovenci svoj protest in prosimo presvitlega cesarja, naj nas in svojo dežavo varuje te velike nesreče.«¹⁷³ V Kanalu so branili most na Soči pred verjetnim vdorom italijanskih čet z desnega brega Soče, kot vsi drugi so imeli tudi »občinsko stražo«. Pisec tega poročila je končal: »Le tega Bog ne daj, da bi nas Goričanov kaj prišlo Talijanom v pest! Kaj radi bi pomagali, da bi se še tistih 30.000 Slovencev, ki sirote v Videmski škofiji životarijo, pridružilo nam Goričanom. Kaj bi bilo, ako bi se prošnje za to napravljale, naj se pri pomirjevanju to oskerbi in zgodi?«¹⁷⁴

Ob teh vznemirljivih vesteh se je oglasil po vsej verjetnosti Andrej Marušič. Napisal je dva članka »Kje naj bo prihodnja meja med Avstrijo in Italijo? Soča ali Taljament?« in »O prihodnji uravnavi slovenskih dežel«, ki nosita različno datacijo, izšla sta pa istočasno. V prvem se je pisec izrekel proti bodoči meji na Taljamentu, kajti s tem bi prišlo v državo veliko število Italijanov, a ni večjih nasprotnikov države, kot so

¹⁶⁸ N, 28, 11. 7. 1866, 225.

¹⁶⁹ S, 65, 15. 8. 1866, 257—258.

¹⁷⁰ N, 32, 8. 8. 1866, 259.

¹⁷¹ S, 47, 13. 6. 1866, 187—188.

¹⁷² S, 58, 21. 7. 1866, 231—232.

¹⁷³ S, 64, 11. 8. 1866, 256.

¹⁷⁴ S, 66, 18. 8. 1866, 263.

ti Italijani. Zavzema se zato, da bi Italiji dali čim več Italijanov. Ob alternativni, ali naj bo meja na Soči, ali na Tagliamentu, se je odločil za Sočo in predlagal mejo po narodnostni črti, ki bi šla od morja do železniškega mosta pri Gorici v vznožju slovenskih Goriških Brd do Nadiže pri Čedadu, s tem bi prišlo v Avstrijo tudi nekaj far v Beneški Sloveniji. Od soškega mosta navzgor pa ne more biti meja, ker bi s tem Gorica izgubila zvezo s Koroško.¹⁷⁵ Drugi članek pa pod geslom pospeševanja slovenstva govori o projektu, da bi vlada združila slovenske dežele in sicer Primorsko s Kranjskim v eno deželo z enim skupnim deželnim zborom. Izrekel se je za tako rešitev, a bal se je reakcije Italijanov, ki najbrže ne bi privolili v združenje s Kranjsko, goriški Slovenci ne bi želeli biti ločeni od Kranjske. Člankar je omenil govornice, da bo demarkacijska črta postala državna meja, s tem bi dobila Goriška poleg 30.000 beneških Slovencev enako število Italijanov, s čimer bi se ravnovesje sil v deželnem zboru še bolj obrnilo Italijanom v korist.¹⁷⁶ Uredništvo »Novic« je dalo k temu članku obsežen pripis, v katerem pravi, da bo mejo proti Italiji bolj kot zid in trdnjava varoval slovenski narod, ko se bo zavedal, da z obrambo svoje zemlje brani tudi svoje pravice in narodnost, »zastran enega načela so vsi slovenski domorodci ene misli, namreč da je neobhodno potreba združiti vse Slovence v eno politično in upravno skupino«. Seveda se pri tem postavlja vprašanje, po kateri poti in kako je uresničevanje notranjeavstrijske skupine še mogoče.

Marušič je tudi v novih razmerah leta 1866 odklanjal vsako cepitev Goriške, da se ne bi zmanjšalo število slovenskega prebivalstva, prav tako pa je odklanjal morebitno priključitev ozemelj na zahodu, naseljenih z Italijani oziroma Furlani. Soča je lahko meja med Italijo in Avstrijo le do Soče pri Gorici, da bi pa bil celotni desni breg reke v Italiji, odklanja, saj še ceste na Koroško ne bi več imela, pri tem pa je pozabil na slovensko prebivalstvo na desnem bregu Soče, da ne vključimo sèm še Beneških Slovencev, za katerih usodo Marušič ni imel pravega posluha. Dober mesec dni po objavi teh člankov je Marušič sodeloval na sestanku slovenskih politikov o priliki občnega zbora »Slovenske matice«, 26. in 27. septembra 1866 v Ljubljani. Sestanek naj bi prinesel nove pobude slovenskim politikom v položaju, ki ga je v Avstriji sprožila nesrečna vojna s Prusijo in Italijo. Poleg Marušiča so se sestanka udeležili z Goriškega še Černe, dr. Lavrič in dr. Tonkli. Marušič je kasneje izzvan objavil poročilo o poteku tega sestanka in svoje vedenje na njem, nekak program, ki naj bi ga pozneje sestavili na podlagi razprav tega sestanka, pa ni bil — kot kaže — sestavljen. V zvezi z razpravo na drugem dnevu sestanka, naj bi se Kranjska združila s Primorsko, je Marušič izjavil, da Italijani ne bi prišli na predvideni skupni deželni zbor v Ljubljano. Tudi kasneje pri zahtevah o »zedinjeni Sloveniji« je imel Marušič pomisleke zaradi prisotnosti Italijanov.¹⁷⁷

¹⁷⁵ N, 34, 22. 8. 1866, 270.

¹⁷⁶ N, 34, 22. 8. 1866, 271.

¹⁷⁷ B. Marušič, »Domovina« (1867—1869). Kronika, XIII/1965, zv. 2, str. 57-58.

Drugačna stališča je zagovarjal v »Slovincu« Žnidarčič; oglasil se je kot pisec članka v vrsti doneskov, ki jih je list objavljajal pod naslovom »Naš program po vojni«. Zagovarjal je idejo »ilirskega kraljevstva«, ki naj bi se mu pridružila še južna Štajerska; vprašuje, zakaj nima Štajerska za vsako narodnost svojega deželnega zbora. Središče nove dežele naj bi bilo v Ljubljani.¹⁷⁸ V isti seriji člankov je svoje misli razodel v dveh nadaljevanjih tudi dr. Lavrič. Lavrič je manj konkreten: »Prestana nevarnost je morala vsakemu oči odpreti in prepričati vlado in ljudstvo, da tako ne more več ostati, kakor je bilo. Italijanska meja je prav blizu, in če je bil italijanski vpljiv še poprej mogočen, močnejši bo zdaj, ker naše vlade tam več ni, da bi se mu upirala. Temu vpljivu moramo mi Slovenci zdaj nasproti stavljati našo narodnost, slovensko omikano narodnost, da se borili bodemo z enakim orožjem! Tako se bodo tudi v Istriji, v Dalmaciji Slovani ubranili krivičnemu zahtevanju le s pomočja narodne omike. Naš poklic je tu na južno-zahodni meji visoko povzdigniti Slovanstva zastavo... Precej po spoznanju nam je možko in pogumno izkoreniniti, kar je napačnega in zastarelega, in djansko vpeljati kaj novega in boljšega. To je zmirom in povsod težko in trudljivo, zatorej nam ima biti mir čas velikega dela in truda... Nekterim se je staro preveč prikupilo. Starih čeravno ne več primernih, celo škodljivih postav, naredb in naprav nočejo odpraviti.« Lavrič je kot pogoje za ureditev novo nastalega stanja poudarjal predvsem svobodo kot prvi pogoj pravega napredka (»svoboda je zmirom živi napredek moške dejavnosti«), drugi pogoj pa mu je bila sloga in sprava avstrijskih narodov. Geslo naj bo: »Reforma, prava oživljajoča reforma!«¹⁷⁹ Vse do sklenitve miru med Avstrijo in Italijo je ostalo še vedno nejasno vprašanje o bodoči pripadnosti Goriške. Tako je kobariški župan Anton Uršič ob obisku vojvode Albrehta v Kobaridu prosil, »naj bi pri vredbi novih mejnikov ne padla naša dežela k Benečiji, naj bi nova meja šla po Soči, kakor Talijani govorijo, ker naše ljudstvo ne želi družega, kakor pri Avstriji vedno ostati.«¹⁸⁰ V članku »Listi iz Kobarida« se je Žnidarčič z zgodovinskimi primeri zavzemal za primerna stališča Avstrije do Goriške, da je ne bi državna meja razkosala. Članek je končal z odstavkom: »Avstrija mora poslednjič vedeti, da je dolžna goriški grofiji samooblastnost nazaj dati, tako je tudi ona ne more več braniti zoper premogočne Talijane, kakor je Napoleonu III. nazaj dala Benecijo v letošnji vojski. Potem si bo goriška grofija poiskala družega branitelja po svoji volji.«¹⁸¹ Verjetno je isti Žnidarčič avtor nepodpisanega dopisa »od Soče«; zavzema se za to, »da se konečno znebimo takega nepovoljnega, nenaravnega in nepostavnega položaja ali stanja; želimo, da se nam v tej nameri že tolikokrat brez uspeha obljubljena narodna ravnopravnost popolnoma podeli, in slednjič da se z našimi enokrvnimi brati na Savi in na Dravi v politično skupino zedinimo«. Dopisnik upa, da je zaradi nove državne meje ter zaradi razpada nemške zveze prenehala uporaba italijanskega in nem-

¹⁷⁸ S, 77, 26. 9. 1866 307.

¹⁷⁹ S, 82, 84; 13., 20. 10. 1866; 329, 337.

¹⁸⁰ S, 79, 3. 10. 1866, 316—317.

¹⁸¹ S, 80, 6. 10. 1866, 319—320.

škega jezika na Primorskem. Je proti dualizmu, zavzema se za zvezo avstrijskih narodov »na trdni podlagi narodne in politične ravnopravnosti in se imenuje federalizem«. ¹⁸²

Prav na dan 7. oktobra, ko je izšel dekret italijanskega kralja o plebiscitu na Beneškem, je bil datiran »na Goriškem« članek »Slovenska skupina«, ki je skušal prav v zadnjih trenutkih reševati Beneške Slovence: »Razbiti so trdi okovi nemškega ‚bunda‘, ki so nas kakor nepreskakljivo zidovje delili od naših zapadnjih in izhodnjih bratov. Ali ravno sedaj, ko bi nas imela tota razveza čem boljše v eno poveče telo zediniti, preti nam nevarnost precejšnje število Slovencev za vedno večje čase zgubiti. To število so beneški Slovenci... Zadnji čas, preimennitni čas nam trka na duri priteči svojim rojakom v pomoč, ter jih skusiti rešiti pogubne nesreče. Pod talijanskim žezlom so za nas na vse času zgubljeni.« Poziva goriške deželne poslance, naj nekaj ukrenejo, naj gredo z drugimi poslanci slovenskih pokrajin k cesarju. Predlaga narodnostno mejo v južnem toku Soče, s čimer bi ostalo le malo Italijanov v Avstriji, dobili bi pa s tem Beneške Slovence. Drugi del članka zagovarja zedinjenje Slovencev in postavlja kot *conditio sine qua non*: »Zedinjenje Slovenije«. Ko govori o enem deželnem zboru, gre dalje in vidi kraljevino ali kronovino Slovenijo kot »*regnum socium*« ali avtonomno vojvodino v zvezi s Hrvati in Srbi. Članek končuje z napotki in konstatacijami, ki so bile v naslednjih letih vodilo pri reševanju enakopravnega položaja Slovencev na Primorskem: »Slovenske dežele meje zdaj proti italijanskemu kraljestvu, in naša vlada, ako hoče imeti trden, živ jez proti njemu, mora gledati na vsaki način, da se narod slovenski in ž njim njegovo domovje ojači in ukrepi, to pa inace ni mogoče nego, da se vsi deli splošne naše domovine v eno telo zedinijo. Avstrija! poslušaj svete svojih zvestih podložnikov, okoristi se ž njimi, ker inace bi znal za kako leto na temelju narodnega prava zopet segati po tvojih in naših zemljah primorskih naš sosed na zapadu.« ¹⁸³ J. Puntar je zapisal, da je članek napisal takratni goriški profesor Maks Pleteršnik. ¹⁸⁴

Razmejitvev z Italijo je tudi v letu 1867 vznemirjala Goričane. V »Domovini« je pisal dopis iz Brd: »Ljudje čenčajo, da utegnejo laško mejo preložiti na Sočo, mislimo pa, da so to le prazni marnji, in da jih menda le tisti med ljudi trosijo, kateri želijo, da bi tista brezbožna stran-ka, ktera zdaj na Laškem zvonec nosi, po naših Brdih kdaj gospodovala.« ¹⁸⁵ Kasneje se je oglasil Žnidarčič, ki je v članku »Našim poslan-cem« predlagal razmejitveno črto med Italijo in Avstrijo, ki naj bi potekala od morja, na reko Avšo, od tod na Ter in na Nadižo, do mosta na poti Čedad—Špeter Slovenov, od tu dalje naj bi reka Nadiža ostala v Avstriji, meja pa bi vodila po hribovju, ki ločuje reko Sočo in Nadižo od Tera in Rezijske, do Kanina. Po gorah med Čedadom in Sočo bivajo samo Slovenci kakor ob Soči in če pridejo ti Slovenci pod Italijo, bodo

¹⁸² S, 81, 10. 10. 1866, 327.

¹⁸³ S, 86, 27. 10. 1866, 345—346.

¹⁸⁴ Dokumenti slovenske politične miselnosti po vojski 1. 1866. Slovenec, št. 75, 31. 3. 1935.

¹⁸⁵ D, 14, 5, 4. 1867, 59.

najhujši Italijani. Ti bi znali vplivati tudi na razmere v Soški dolini in jo pripraviti za Italijo, zato je treba namesto meje, ki gre blizu Soče, napraviti novo, s katero bi se vsi Beneški Slovenci vključili v Avstrijo. Ti Slovenci so sicer glasovali za Italijo, vendar so glasovali pod pritiskom, bili so zapeljani in tudi prisiljeni, zdaj pa jih je sram. Beneškim Slovencev bi bilo prav, ko bi se zopet pridružili Avstriji.¹⁸⁶

Leto 1866 je prineslo oživitvev načrta o združenju vseh Slovencev, o »zedinjeni Sloveniji«, a istočasno je ta zamisel doživela prvi svoj udarec z odcepitvijo Beneških Slovencev, ki so se plebiscitno le z enim nasprotnim glasom proti 3687 (kolikor je bilo glasov v prid Italiji v vseh s slovenskim prebivalstvom naslednjih občinah),¹⁸⁷ izrekli za Italijo. Neposredno sosedstvo z Italijo je sprva po zatišju kot posledica vojne leta 1866 prineslo obuditev protidržavnih izpadov Italijanov. Slovenci skušajo z javnimi izpovedmi lojalnosti do Avstrije naglašati svoj veliki pomen kot braniteljev državnih interesov nasproti protiavstrijsko razpoloženemu delu avstrijskih Italijanov. Začetek leta 1867 prične Andrej Marušič izdajati tednik »Domovino«, s tem se je začela polarizacija v vrstah Slovencev; ta razdvojitvev je bila najprej komaj vidna, potem pa je dobivala vedno večje obrise.

»Domovina« prvi slovenski politični list na Goriškem

Uredniške izkušnje si je Marušič pridobil že z mesečnikom »Umni gospodar«. Zaradi objavljanja političnih vesti je naletel na nasprotovanje italijanskih članov goriške kmetijske družbe, ki je list izdajala, zato je dopisnik v »Novicah« predlagal uredniku: »Jaz na mestu vrednikovem bi še za časa ‚Um. Gosp.‘ kmetijski družbi odtegnil, in na samostalne noge postavil, se ve, da s potrebnimi premembami.«¹⁸⁸

Po prenehanju Marušičevega mesečnika so goriški Slovenci ostali brez lista. 7. januarja 1866 je začel učitelj Ivan Piano izdajati v Trstu štirnajstdnevnik »Ilirski Primorjan«. List pa ni bil na Goriškem zelo razširjen, saj je »Slovenec« pozival, naj Goričani z dopisi in naročanjem podpirajo list.¹⁸⁹ Malo kasneje je dopisnik iz Kobarida (verjetno Andrej Žnidarčič) priporočal vladi, naj podpira narodno zavest primorskih Slovencev, da naj jim slovenske šole in urade pa tudi slovenski list, »ki bi v njegovem imenu govoril z narodom. Pač zares, zakaj bi ne izhajal v Terstu kak vladni časnik v slovenskem jeziku?«¹⁹⁰

Andrej Marušič je svojo namero, da začne izdajati slovenski časnik, objavil v »Novicah«; prva številka naj bi izšla že decembra 1866; program lista pa naj bi bili: »ljudstvo slovensko zlasti zahodno, primorsko s po-

¹⁸⁶ D, 28, 12. 7. 1867, 115—116.

¹⁸⁷ B. Marušič, Stoletnica plebiscita v Beneški Sloveniji. Goriška srečanja, št. 4, 1966, str. 37.

¹⁸⁸ N, 29, 19. 7. 1865, 233—234; po »Novicah« daje isti nasvet dopis v »Slovincu«, 56, 26. 7. 1865, 223.

¹⁸⁹ S, 25, 28. 3. 1866, 98.

¹⁹⁰ S, 50, 23. 6. 1866, 199.

močjo vsakršnega poduka na višo stopnjo omike povzdigovati, duševno in materialno blagostanje njegovo pospeševati in — bodisi naravnost, ali po ovinkih, take misli, tacega duha vdihovati mu, da bode vedelo in čutilo ter veselilo se, da ima v Avstrii domovino slovensko.«¹⁹¹

Marušič je svojo zamisel začel uresničevati šele z začetkom leta 1867. 5. januarja je izšla »Domovina«, ki je izhajala tri polna leta, njena zadnja številka je izšla 31. decembra 1869. Prva številka lista, ki je nosila podnaslov »List posebno za primorske deželne, pa tudi sploh slovenske zadeve«, je v uvodniku pojasnila program. Prva naloga lista naj bo: »Zavednost tedaj slovensko in avstrijsko v naših ljudeh buditi in v ta namen narpred domačo inteligencijo disciplinirati, in po njej na ljudstvo delati.« Duša listu naj bi bila zaježitev potujčevanja, list naj bi obravnaval različne deželne in občinske zadeve, objavljaj naj bi zgodovinske prispevke, različne zanimivosti, domače in tuje; v listu naj bi našli mesto tudi doneski iz književnosti. List ne bo izzival sporov z Italijani, pač pa ga bo preveval skozi in skozi duh sprave in prijaznosti. Načela uredništva so: »Suum cuique; kar je meni prav, je prav tudi tebi; česar sebi ne želiš, tudi družim ne delaj.« List je namenjen preprostim ljudem pa tudi izobraženim.¹⁹²

V prvem letu izhajanja je list previdno presojal slovenske politične razmere ter se v splošna slovenska vprašanja ni vtikal, zanimala so ga predvsem domača, lokalna, in si je od vsega začetka prizadeval, da bi bil »glaven, občen organ na Primorskem«; namenjen naj bi bil tudi Slovincem v Istri. Slovenska javnost je list pozdravila, ker je v njem videla pomemben branik na zahodni meji slovenskega ozemlja. Pa naj si je imela »Domovina« biti osrednji list na Primorskem, je treba vsekakor dodati, da je v začetku leta 1867 pričel v Trstu izhajati »Primorec«, nadaljevanje »Ilirskega Primorjana«.

Marušičevo načelo »suum cuique« je naletelo že prav kmalu na odmeve, ki jih kažejo dopisi iz Goriške v celovškem »Slovincu«. Marušič je namreč v svoji »Domovini« razpošiljal naročnikom program goriškega nemškega lista »Görzer Wochenblatt«, ki je pričel izhajati kmalu za »Domovino«. Dopisi so Marušiču očitali, da nima posluha za slovenske zadeve, posredno so leteli očitki na njegovo dobrikanje avstrijakantskim krogom, oglasili so se glasovi, ki so menili, da je list vladni (»neštempljan«). Marušič ni molčal, izjavil je, da ni med njegovim listom in nemškim goriškim tednikom nobene zveze. V članku »Čast je oblast (Obramba)« je pojasnjeval, da je program nemškega lista razpošiljal zaradi navad lepega vedenja, na očitek, zakaj ni list kolekovan, ni odgovoril. Polemika je kasneje dobila umirjen ton in je prenehala; v tem letu je le še »Zukunft« očitala listu, da je vladen. Polemiki s celovškim »Slovincem« se je pridružil tudi »Görzer Wochenblatt«, ki je zagovarjal urednika »Domovine« in pisal: »Mi sicer mislimo nemško, čutimo nemško, ne bomo nikomur

¹⁹¹ N, 48, 28. 11. 1866, 391.

¹⁹² B. Marušič, »Domovina« (1867—1869). Kronika, XIII 1965, Zv. 2 in 3, str. 48—64, 127—139; kjer ni posebej navedeno, so podatki za to poglavje vzeti iz tega članka.

zamerili, če je drugačnih misli. Le takrat bomo se narodnostnim zahtevam zoperstavili, ko bo načelo enakopravnosti... prekršeno.¹⁹³ Dopisniki v »Slovenecu« so o listu pisali, da je eksponent nemštva na Goriškem.

V času, ko je »Domovina« pričela izhajati, so bile tudi na Goriškem priprave za volitve novega deželnega zbora, ki naj bi se v vseh kurijah opravile na koncu januarja in v začetku februarja. Medtem ko za prve volitve v goriški deželni zbor ni bilo nobene pomembnejše agitacije, dajejo te volitve na Goriškem drugačno podobo. Ker Slovenci niso bili strankarsko organizirani, niti ni mogla volilne agitacije voditi katere izmed čitalnic, se je okoli lista formiral »volilni odbor«, ki je vodil volilno agitacijo za slovensko stran. List je razglasil karakteristike zglednega poslanca, ki mora biti pošten, ljubiti mora narod, spoznati se mora na zadeve, ki jih deželni zbor obravnava, dalje mora biti učen, razumen in dober govornik; poslanci so lahko uradniki, da le delajo za narod. Volilno geslo je bilo: »Volimo pravične in poštene, izobražene in zavedne, in pa zgovorne može kakoršnega si bodi stanu in rodu«. Pri tem je list izhajal predvsem iz izkušenj, da sta v prvi dobi zasedanja deželnega zbora dva poslanca, ki nista bila Slovenca, več storila, kot nekateri po rodu Slovenci.¹⁹⁴ Kasneje, ko je volilni odbor predlagal imena kandidatov, se »Slovenec« z nekaterimi predlogi ni strinjal. Dopis v »Domovini« pa je tudi poročal, da dr. Žigon v Brdih agitira proti grofu Pecejju, Winklerju (menda!) in dr. Doliacu. Vse tri je predlagal volilni odbor. Winkler naj bi bil skupaj z Marušičem kandidat kmečke kurije na volitvah za okolico Gorice, v isti kuriji je za goriške gore predlagal dr. Tonklija in Gorjupa, za Kras pa so bili 3 kandidati: Černe, Alojz Polley in dr. Josip Abram. Grofa Pacea in Italijana dr. Doliaca je volilni odbor predlagal za slovensko veleposestvo, če ne bi bila izvoljena na italijanski strani. Ker pa sta bila izvoljena, je odbor predlagal dr. Lavriča, grofa Rudolfa Attemsa, Antona Fabianija in Pagliaruzzija, če ta ne bil izvoljen v mestni kuriji. Na volitvah kmečke kurije so bili 26. januarja izvoljeni vsi predlagani kandidati, »Domovina« pa je to prvo volilno zmago pozdravila s posebno izdajo. V mestni kuriji ni bil 31. januarja 1867 izvoljen Pagliaruzzi, pač pa tolminski okrajni glavar Franc Grossmann, ki ni bil kandidat »Domovine«, prav tako tudi posestnik Karel Polley in dr. Žigon, ki sta bila 4. februarja izvoljena v slovenskem veleposestvu obenem s kandidatom »Domovininega« volilnega odbora, Pagliaruzzijem. Lavrič in Fabiani sta propadla, »ker je zadnji hip drug veter potegnil«. Izvoljen tudi ni bil v kmečki kuriji predlagani kandidat za kraško področje Alojz Polley, ker je prejel premalo glasov, da bi lahko prevzel mesto bodisi dr. Abram, bodisi Černetu. Od enajstih kandidatov je bilo izvoljeni 7, tem sta se pridružila še dva poslanca slovenskega rodu, a slovenske koristi je imel v zboru zastopati tudi Grossmann, po rodu Čeh.

Agitacija za deželne volitve in formiranje volilnega odbora je bila prva velika »Domovinina« akcija, obenem tudi prvi malo bolj organiziran nastop goriških Slovencev pri takem političnem dogajanju, kot so ga predstavljale deželne volitve, ki naj bi odločale o ravnovesju sil v

¹⁹³ Görzer Wochenblatt, 2, 14. 2. 1867, 9—10.

¹⁹⁴ D, 2, 12. 1. 1867, 7—8.

deželnem zboru. Volilni odbor, ki je med svoje kandidate vključil tudi slovenske kandidate, je pokazal večjo naklonjenost za reševanje deželnih vprašanj kot problemom Goriške, delu slovenske narodnostne celote. Prav tu se pokažejo prve razpoke v slovenskem političnem življenju na Goriškem, nakazuje jih »Slovenec«, pogloblja pa kasneje »Slovenski narod«, oba v polemikah z »Domovino«. V letu 1867 pri nadomestnih volitvah v slovenski mestni kuriji zaradi razveljavitve Grossmannovega mandata »Domovina« ni sodelovala, volivcem je svetovala, »naj izberejo tistega, kateri se jim od zanesljive strani naznani«.

Za spoznavanje nazorskih konceptov »Domovine« in njenega urednika pa najbolje služi časopisna polemika s »Slovenskim narodom«, ki pričanja prav kmalu po izidu mariborskega glasila. Dialogi so bili ostri in vse kaže, da se je Jurčič-Tomšičeva skupina posluževala prav goriškega tednika za posredovanje napadov na konservativno vodstvo in obratno, saj najbrž Bleiweis ni tvegala svoje avtoritete za direktni napad na »Slovenski narod«.

Z letom 1868 začne goriški tednik obravnavati splošne avstrijske in slovenske politične razmere. List je pozdravil izid mariborskega glasila, ob programu lista je menil, da sta poudarjanje čistega federalizma in pa združenje Slovencev v eno celoto preidealna. Marušič je znova zagovarjal svojo tezo, da so združevanju Slovencev napoti Italijani, ki imajo večji vpliv, kot bi si kdo mislil. Kasneje najdemo v »Narodu« vrsto opazk na račun pisanja in stališč Marušičevega tednika. Očitajo mu mlačno zastopanje koristi Slovencev, »z milim moledovanjem ne bomo nikoli nič dosegli, očitno in krepko je treba tirjati, kar nam po pravici gre«. Vsi ti napadi so bili uvod v polemiko, ki jo je izzvalo Marušičevo pisanje v več nadaljevanjih »Pred domačim pragom«, kjer so bila razložena stališča in razmerja do slovenske polemike, a obenem tudi odgovori »Slovenskemu narodu«. Članek je sprožilo sprejetje vseh treh verskih zakonov v državnem zboru, dogodek je Marušič po svojem pomenu istovetil z decembrsko ustavo. Marušič je goreče zagovarjal konkordat, previdno je zagovarjal tudi poslanca Svetca. Pri tem je razgalil načela lastnega oportunitizma, saj je v hrupu okoli Svetca po lastni izjavi raje molčal, ker je bilo tako ravnanje po njegovem bolje. V teh člankih je Marušič razkril nekakšno kodifikacijo slovenskega oportunitizma: »Po naših mislih ni nikomur zameriti, če je prisiljen včasih lavirati in če zapade nehote oppurtunitatnosti... ni napačno in pogrešno, ako deželi in narodnosti pomagamo; kakor okoliščine nanesejo, zdaj tako, zdaj tako; če ne kakor bi radi, vsaj kakor in kolikor moremo.« V sporih, ki jih je boj proti dualizmu vnašal v slovenske vrste, je bila »Domovina« prva, ki je izrekla besedo sprave.¹⁹⁵ V »Slovenskem narodu« je »Domovini« odgovarjal dr. Josip Vošnjak, ki ji je očital, da je neslovenski list, njeno pisanje je »puhlo nemoralično modrovanje«, listu očita, da je v rokah vlade, Marušiča pa vprašuje, ali je za »narodno slovensko skupino«. List je nato odgovoril, da ni vladen, član »pressbureauja«, niti ni organ goriške nadškofije.

¹⁹⁵ D. Lončar, n. d., str. 202.

Natolcevanja, ki jih je začel že »Slovenec«, da je goriška »Domovina« uradni, vladni list, niso bila izmišljena. V letu 1868 je bilo za »Domovino« namenjenih 600 goldinarjev subvencije v dveh obrokih. Telegrafska urgencia za izplačilo enega obroka je besedi »Subvention« in »Domovina« skrila v šifre.¹⁹⁶

V posebnem članku se je Marušič zadržal pri mladini, med katero sejejo zlo kratkoumneži in topoglavci. Okarakteriziral je mladoslovensko vodstvo takole: »Sprideni dijaki, pačeni in nepriznani veleumi (!), prismojenci literari, židovski-slovenski časniki ali pohajati brez značaja in brez stalne službe, kateri slave iščejo v tem, da se ponujajo vsaki zani-kavno-opposicijski stranki na. štabske trobentače«, samo skupino pa je označil kot »brezimno stranko«. V polemiko so se priglašali tudi »Narodovi« dopisniki iz Gorice, Marušič je celo grozil s tožbo: »Neljubo nam bo, če bomo prisiljeni, prašati po dokazih taci in enacih osebnih obrekovanj.« »Slovenski narod« se je v nadaljevanju polemičnega prerekanja z »Domovino« znova povrnil tudi k ideji »zedinjene Slovenije«. V dveh dopisih »od tminsko-beneške meje« jo je napadel volčanski kaplan Marko Vales, zavzemal se je za »zedinjeno Slovenijo«, kritiziral mlačnost »Domovine«, ki se razpravi o tem izmika.¹⁹⁷ Malo pred šempaskim tabo-rom je kaplan Domicelj v svojem dopisu, ki ga je prinesel »Slovenski narod«, izzval Marušiča, da je pojasnil svoja stališča. Pri tem je razkril podobo o sestanku slovenskih politikov v Ljubljani leta 1866, o čemer je bilo že govora. Marušič je z nastankom taborskega gibanja prisiljen prevzeti idejo »zedinjene Slovenije«, ki pa naj se uresniči »po postavni poti«, kar je redno dodajal.

V oktobru 1868 se je v »Slovenskem narodu« pojavila obširna kritika deželnih zborov in prizaneseno ni bilo tudi goriškemu. Pisec je obdelal dejavnost in podobo vsakega deželnega poslanca posebej. Marušič je od-govarjal in po besedah Andreja Gabrščka je nastal »za tiste čase že precej neokusen časnikarski prepir«. Po tem sporu je nastalo premirje, ki je z mnogo manjšimi izpadi trajalo eno leto. Nov spor je povzročila interpe-lacija za »zedinjeno Slovenijo«, ki sta jo v goriškem deželnem zboru 30. oktobra 1869 predložila poslanca dr. Tonkli in dr. Žigon. Neenotnost slovenskih poslancev pri tem je zbudila pri slovenski javnosti proteste, obenem pa so iz vse Slovenije obema poslancema pošiljali priznanja. Oba lista sta podajala razne nadrobnosti ob pripravah za postavljanje interpelacije v deželnem zboru. Marušič je zopet razglašal spravo in je v decembru mesecu leta 1869 sporočil, da bo prenehal izdajati list.

Potem ko je »Domovina« prenehala, se je še enkrat oglasil »Sloven-ski narod« in podal njeno karakteristiko. »Domovina« je pokazala, kakšni Slovenci, predvsem v političnih zadevah, ne smejo biti, da ne smejo hoditi polževe poti, da se ne smejo za vsako drobtinico zahvaljevati vladi. »Domovina« se je sicer borila za slovensko uradovanje, budila je goriške Slovence, a pri tem je njeno pisanje bilo tako, »da smo čitaje druge

¹⁹⁶ Arhiv namestništva v Trstu; mikrofilmski posnetki v Arhivu Slove-nije, Ljubljana, 143/ 216—225.

¹⁹⁷ Slovenski narod (odslej SN), 43, 14. 7. 1868; SN, 82, 13. 10. 1868.

slovenske časnike ločili pravo narodno politiko od njene mršave oportunitetne politike.

Poleg slovenske politike je našla na straneh »Domovine« primerno mesto tudi državna in evropska politika. Marušič se je hvalil, da se je po uvedbi dualizma prvi oglasil; ni ga seveda sprejemal z veseljem. Marušič je obravnaval tudi razmere pri goriških Italijanah in avstrijsko politiko na Primorskem. Dotikal se je deželnih zadev, zavzemal se je za slovensko uradovanje, predvsem pa je dovolj pozorno spremljal čitalniško gibanje. Z veseljem je ugotavljal napredovanje v uporabi slovenskega jezika, predvsem je poudarjal uradovanje v slovenskem jeziku. Za dr. Tonklijem je ponovil, da sloni vse narodno buditeljsko delo na treh stebrih: duhovščini, učitelstvu in županstvih. »Domovina« je opredelila pota slovenske politike takole: »Ljubezen do jezika in pa znanje materne jezika je edina prava, edina temeljita podlaga narodne zavednosti... Razvijanje narodnosti naše mora biti organsko. Mi si jo mislimo tako: 1) jezik, 2) občna omika, 3) narodnost, 4) politika narodna, in to, kolikor moč, enakomerno: ne da je med ljudstvom in peščico narodnih izobražencev 200 milj širok prepad.«^{197a} »Domovina« je prinašala tudi zgodovinske prispevke ter manjša prozna in pesniška dela.

Deželni zbor v Gorici in njegova vloga v slovenskem političnem življenju

Drugo zasedanje goriškega deželnega zbora prve dobe se je pričelo 8. januarja 1863. Sestav slovenskih poslancev je doživel spremembo z izvolitvijo Volčiča, ki je prišel sem namesto Kaffola. Toda Volčič je še v istem letu umrl. Pri nadomestnih volitvah sta za njegovega naslednika tako »Novice« kot »Naprej« podpirala dr. Josipa Tonklija.¹⁹⁸ Volitev nadomestnega poslanca je privedla do majhnega prepira med »Naprejem« in »Novicami«. Prvi je pisal, da ni po smrti dr. Volčiča v zboru nobenega Slovenca več. »Novice« so temu oporekale in postavljale za primer Winklerja in Černeta.^{198a} Volitev v Tolminu je tudi pobudila dopisnika v »Napreju«, da je kritiziral zaspanost slovenskih volivcev, ki so bili neorganizirani.^{198b} 24. julija 1863 je bil za novega poslanca izvoljen Izidor Pagliaruzzi, trgovec in posestnik iz Kobarida, oče slovenskega pesnika Josipa Pagliaruzzija-Krilana. Ker je Volčič umrl po zasedanju deželnega zbora, je pričel novo izvoljeni slovenski poslanec opravljati svojo dolžnost v tretjem zasedanju, ki se je pričelo 2. marca 1864.

Prvo zasedanje deželnega zbora, ki je med prvimi vprašanji obravnavalo veljavnost in primernost enakopravnega uveljavljanja jezikov v delovanju zbora, ni dalo pri tem nobenih jasnih in določenih sklepov. Glavar Pace je pojasnjeval, da je bila italijanščina sprejeta za uradni jezik zbora, a pri tem menil, naj poslanci uporabljajo jezik, ki ga bolj

^{197a} D, 10, 6. 3. 1868, 39.

¹⁹⁸ N, 25, 24. 6. 1863, 198; Naprej, 51, 26. 6. 1863.

^{198a} N, 26, 1. 7. 1863, 205.

^{198b} Naprej, 70, 1. 9. 1863.

obvladajo. Medtem ko so se nekateri slovenski poslanci postavili v bran za rabo slovenskega jezika (Kaffol, Žigon, Černe, Winkler, Gorjup), se je za jezikovno enakopravnost potegoval tudi Italijan dr. Carlo Doliac, medtem ko so se drugi Italijani pokazali nestrpni spričo dejstva, da se je v goriškem zboru govoril slovenski jezik. Po končanem zasedanju so izšli zapisniki zasedanja v slovenskem jeziku; izdajo je oskrbel Andrej Marušič, za kar mu je Winkler na seji zбора 16. januarja 1863 izrekel priznanje, ki ga je skoraj v celoti prebral v slovenskem jeziku, na zahtevo italijanskih poslancev je tajnik zбора dr. Josip Abram tekst prevedel in prebral v italijanskem jeziku.¹⁹⁹ Tak postopek je značilen za nadaljnje seje zбора. Interpelacije slovenskih poslancev, ki so se tikale različnih zadev Slovencev, so poslanci prebrali v slovenskem jeziku, medtem ko je diskusija potekala v italijanskem jeziku. Sejni zapisniki so prinašali originalne oblike interpelacij in ne njih prevode, razen v poročilu prvega zasedanja. V letu 1863 se zdi omembe vreden nastop poslanca Černeta, ki je pri nekaterih vladnih predlogih v nemškem in italijanskem jeziku pogrešal slovenske prevode, zato je vpraševal, zakaj tako ravnanje, kaj bo zbor storil in kaj se misli storiti, da bodo predlogi tudi v slovenskem jeziku.²⁰⁰

Četrto zasedanje deželnega zбора od 23. novembra 1865 do 11. januarja 1866 je pomembno zaradi dveh predlogov, ki bi gotovo koristila Slovincem. Prvi vladni predlog, ki ga je obravnavala posebna komisija zбора, je govoril o upravnih razdelitvi dežele zaradi odcepa sodne od upravne oblasti. Tudi zaradi prihranka denarja in zaradi interesov prebivalstva naj bi se upravno-politične razmere, ustaljene s cesarskim odlokom 1. oktobra 1849, uredile na naslednji način: ustanovili naj bi se novi okraji: Tolmin (sodni okraji Tolmin, Bovec, Cerklje; prebivalcev 41.047), Gorica (sodni okraji Gorica-okolica, Kanal, Ajdovščina; prebivalcev 55.907), Gradišče ob Soči (sodni okraji Gradišče, Tržič, Krmin, Červinjan; prebivalcev 63.325) in Sežana (sodni okraji Sežana, Komen; prebivalcev 27.275). Komisija deželnega odbora je še predlagala, naj bi se okraj Gorica povečal z občinama Biljana in Dolenje, ki bi se odcepili od okraja Gradišče. Komisijo so vodili različni oziri, pa tudi jezikovna (narodnostna) vprašanja. Z istimi razlogi je bila predlagana tudi pripojitev občin Devin, Opatje selo in Doberdob okraju Gorici, istemu naj bi se tudi pripojile občine Temnica, Sela in Brestovica iz okraja Sežana. S tem bi prebivalstvo političnega okraja Gorica naraslo na 65.477. V debati, v kateri so obravnavali tudi predlog o uvedbi le enega glavarstva za celotno deželo, so nastala vprašanja o pristojnosti novih organov oblasti; bil pa je sprejet predlog odbora.²⁰¹

Predlog deželnega zбора pa ni bil uresničen v celoti, saj je vlada sprejela le razdelitev dežele na štiri glavarstva, a pripojitev slovenskih občin iz italijanskih okrajev (razen občin Temnica, Sela, Brestovica) ni

¹⁹⁹ Pertratazioni della seconda tornata della dieta provinciale delle contee principesche di Gorizia e Gradisca redatte sulle annotazioni stenografiche. 1863, str. 38—39.

²⁰⁰ *Ib.*, str. 12—13.

²⁰¹ Pertratazioni delle quarta... 1865—1866, str. 36—38.

bila upoštevana. Dežela je dobila novo upravno podobo sredi leta 1868, zato je dr. Tonkli, novi slovenski poslanec goriškega deželnega zbora druge dobe, v imenu šesterice slovenskih poslancev na tretji seji drugega zasedanja deželnega zbora 25. avgusta 1868 v slovenskem jeziku vprašal: »Ali je volja visoki vladi, sprejeti nasvet bivšega dež. zbora, kakor ga je izrekel v četrti seji četrte sejne dobe dne 6. decembra 1865 in ločiti slovenske županije Dolenje, Biljano, Medano, Devin, Opatje selo in Doberdob od politiškega okraja Gradiškega, Temnico, Selo in Brestovico pa od Sežanskega, ter pridružiti jih polit. okraju Goriškemu?«^{201a} Namestniški svetovalec glavar baron Pino je odgovor na vprašanje prestavil na eno prihodnjih sej. Svoj odgovor je dal na peti seji 10. septembra 1868, ki ga je bral v slovenskem jeziku. Zaradi 10. čl. zakona od 19. maja 1868, ki je določal, da se meje političnih okrajev ne smejo mešati z mejami sodnih okrajev, ni bilo mogoče drugače urediti kot celotna ozemlja biv. okrajev združiti v nove okraje. Ko so se na podlagi zakona od 17. VI. 1868 ustanovljale nove okrajne sodnije, pa pravosodno ministrstvo ni imelo toliko časa, da bi lahko opravilo spremembe, vendar pa ni zoper to, da se sedaj v smislu 2. člena meje preuredijo: »Potemtakem bi bilo mogoče, da se v interpelaciji imenovane občine k politiškem okraju Goriškemu obenem pa tudi h kateremu v ta okraj spadajočemu sodnijskemu okraju pridružijo. Ako torej deželni zastop vladi kako željo v tem oziru razodene, bode njena skerb, da se ta reč v obravnavo vzame in da se koristi deležencev vstreže.«²⁰²

Ta akcija, ki bi jo lahko imenovali zahtevo po »zedinjeni Goriški«, pa ni bila nikoli uresničena. Upravna razdelitev Goriške, postavljena leta 1868, je ostala do razpada monarhije, to je celih petdeset let. Združitev vseh slovenskih občin iz italijanskih okrajnih glavarstev v okraj Gorica bi bila velikega pomena za Slovence, prav zaradi tega je prišla v taborske zahteve. Tonklijeva interpelacija je k predlogu odbora deželnega zbora dodala še občino Medano iz okoliškega okraja Gradišče ob Soči.

Četrto zasedanje deželnega zbora prve dobe (1865-1866) pa je pomembno tudi zaradi debate o spremembi deželnega volilnega reda in predvsem zaradi sprejetja te spremembe. Na seji 13. decembra 1865 je Winkler v italijanskem jeziku predlagal sledečo spremembo volilnega reda: 1. veleposestvo naj bi volilo dva poslanca; 2. vsak od štirih volilnih okrajev kmečke kurije naj bi volil po tri poslance; 3. v tem smislu bi se menjal volilni zakon za deželo; 4. zakon naj bi se uveljavil že za naslednje volitve; 5. državni minister je zadolžen za izpolnitev tega zakona.

Winklerjev predlog so podpisali Polley, Černe, Pagliaruzzi in Grossmann in tako je mogla biti izvoljena posebna komisija deželnega zbora, ki naj bi spremembo zakona poprej obravnavala. Winkler je svoj predlog motiviral predvsem z ugotovitvijo, da pravega veleposestva v deželi ni (*»grande possesso tavolare, quale lo presuppone la legge, non esiste nella nostra provincia«*) in zato je 6 poslancev te kurije privilegij, ki ga ni imela nobena dežela.²⁰³ Že ob samem postavljanju Winklerjevega pred-

^{201a} Per trattazioni della II. tornata, epoca II. ... 1868, str. 17-18.

²⁰² Ib., str. 49-50.

²⁰³ Per trattazioni della quarta ... 1865-1866, str. 55-56.

loga je bilo pričakovati živahno reakcijo Italijanov, zato je »Umni gospodar« napovedal: »Debata o tej zadevi bo ena najvažnejših v goriškem zboru.«²⁰⁴ Kasneje so »Novice« pisale, da je bil Winklerjev predlog spočet in je dozorel v času, ko je pričela živahneje naraščati italijanska politična misel. Prve znake razdora je pokazal občni zbor goriške kmetijske družbe meseca maja 1865, zato je bilo očitno, »da bi nas bil v prihodnjih volitvah Moloh požrl, ko bi se mu ne bili za časa izvili.«²⁰⁵

Komisija je svoje poročilo o spremembi volilnega reda za deželo predložila v obravnavo zboru 3. januarja 1866. leta, seja je bila po poročilu »Novic« gotovo najvažnejša, »kar jih je naš zbor od l. 1861 imel.«²⁰⁷ Na istem mestu poročajo »Novice« v nadaljevanju, da zaradi nasprotovanj Italijanov Winklerjev predlog ne bi dobil dveh tretjin glasov in ni bilo drugače, »kot obliko Winklerjevega predloga popustiti, da se je bistvo rešilo«. Zato je komisija sprejela Gorjupov predlog, po katerem naj bi se za veleposestvo postavilo slovensko in italijansko volilno področje, ki bi vsako volilo po tri poslance, od tega je znašal za italijansko stran volilni cenzus 100 goldinarjev, za slovensko pa 50. Predlog je na seji zbudil živahno razpravo, v kateri so Italijani skušali onemogočiti glasovanje za predlog komisije. Kot glavni govornik je nastopil dr. Rismondo, italijanski liberalec že iz leta 1848. Razprava se je raztegnila tudi na narodnostna vprašanja, v besednem dvoboju sta tu Rismondo in Gorjup izmenjala misli o pomenu obeh narodov v deželi. Slovenci naj bi kot socialno nižje stoječi sloji predstavljali manj važen element deželnega prebivalstva; »razumite že enkrat, da bi mogli biti srečni, kjer bi sonce naše civilizacije osvetlilo grebene vaših gora«, je zaključil svoj govor dr. Rismondo. Pri glasovanju je za predlog o spremembi volilnega reda glasovalo 11 poslancev proti desetim.²⁰⁸

Stališče oblasti do te spremembe volilnega zakona je pojasnil v pismu z dne 7. januarja 1866, neposredno po glasovanju, goriški cesarski svetovalec baron Kübeck namestniku v Trstu Kellerspergu, češ da zakon iz leta 1861 favorizira Italijane in Furlane na način, ki presega vse meje. S spremembo je nastala rešitev, saj so Italijani zaradi svojega italijanstva protidržavni element. S tem je dobila dober začetek zmaga vladi prijaznih. Slovenci niso le protiutež italijanstvu, temveč tudi vladi v pomoč. S tem se je postavil jez vsem verjetnim napadom stranke, ki je svoj pogled upirala v Firence, ne pa na Dunaj.^{208a}

Spremembo zakona je potrdila vlada pol leta kasneje, 12. junija 1866.²⁰⁹ Bil je tako rekoč edini, ki je kdajkoli sprejel spremembo volilnega zakona v korist Slovencev.²¹⁰ Z novim volilnim zakonom bi Slovenci dobili tri nove mandate.

²⁰⁴ UG, 12, 19. 12. 1865, 98.

²⁰⁵ N, 2 in 3, 10. in 17. 1. 1866, 12—14 in 21—23.

²⁰⁷ N, 2, 10. 1. 1866, 13.

²⁰⁸ Pertratazioni della quarta... 1865—1866, str. 105 sl.

^{208a} R. M. Cossar, Gorizia ottocentesca da Villafranca all'armistizio di Cormons. Separatni odtis iz revije »Rassegna storica del Risorgimento«, XXIV, feb.-mag. 1937, fasc. II—V, str. 61.

²⁰⁹ Zakonik in ukaznik za Avstrijsko-ilirsko Primorje. Trst 1866, str. 19—20.

²¹⁰ V. Melik, Volitve... str. 47.

Na seji zбора 11. januarja 1866 je dr. Rismondo prebral protest volivcev veleposestva zaradi spremembe volilnega reda. V protestu sta bila napadena glavar Pace in Gorjup, ki sta bila oba izvoljena v veleposestvu.²¹¹ Oba sta bila namreč glasovala za spremembo, bila člana »enajsterice« (gli undici), ki je poleg sedmih Slovencev vključevala še dr. Doliaca, Grossmanna in nadškofa Gollmayrja, do katerega so se »Novice« v začetku zasedanj deželnega zбора obračale s prošnjo, »da bi tudi oni, ki so z nami, svojimi ovčicami, enake kervi, nas pod svoje krilo vzeli, in kolikor jim bo moč, branili naše domače pravice, naše domače svetinje«.²¹²

Za četrto zasedanje deželnega zбора v Gorici se zdi značilno tudi zadržanje poslanca Černeta, ki je na seji 13. decembra 1865 predlagal zahtevano adresno cesarju zaradi patenta od 20. septembra 1865. Zbor je adresno sprejel 21. decembra, takrat je Černe pokazal oportunistične razloge, ki so ga pri tem vodili.²¹³

Podobno zahvalnico je na predlog poslanca Fabianija obravnaval goriški deželni zbor 22. decembra 1866. Po predlogu naj bi se cesarju zahvalili za njegove besede, ki jih je izrazil v zahvali z dne 13. oktobra 1866 goriški deželi za vedenje v vojni tistega leta. Debata, ki so jo začeli italijanski poslanci (glavna govornika Rismondo in Pajer), je napadla ustavni sistem monarhije, načela je vrsto temeljnih vprašanj ustavnega življenja. Pajer je izjavil, da je »dualizem antentat na integriteto cesarstva, je dokaz nesposobnosti vlade, da bi znala na drug način obdržati Ogrsko, je nepravilnost, ker postavlja neenakopravnost med plemeni države in zato da se reši centralistični sistem dežel tostran Litve, more biti predhodnik kakšne usodne kataklizme med temi narodi.«^{213a} Italijanski poslanci, predvsem liberalci, so se posluževali deželnega zбора, da so lahko postavljali svoje poglede na temeljna vprašanja notranjega življenja monarhije. V nasprotju s Slovenci so pokazali bolj razvito politično miselnost, Slovenci so slej ko prej ostajali pri reševanju zadev dežele.

Peto zasedanje deželnega zбора je trajalo komaj mesec dni od 19. novembra do 22. decembra 1866. Na predzadnji seji 20. decembra 1866 je bilo na dnevnem redu poročilo komisije glede ustanovitve italijanske univerze v Trstu in univerze za Jugoslovane. Predlog o ustanovitvi univerze za Italijane v Avstriji je na seji 12. decembra 1866 postavil dr. Pajer, podoben predlog za slovensko univerzo je podal Slovenec Černe. Predlog odbora je bil, da se ustanovi italijanska pravna fakulteta v eni izmed avstrijskih dežel, naseljenih z Italijani, ter da se ustanovi univerza za južne Slovence. Winkler je predlogu oporekal, da je v nasprotju z interesi Slovencev, ker je za tako slovansko univerzo najbolj prikladen Zagreb, medtem ko bi italijansko pravno fakulteto postavili v Trstu. Iz praktičnih razlogov bi Slovenci zahajali na italijansko fakulteto, fakulteta v Trstu pa bi tudi pomenila, da v Primorju ni drugih narodov kot le Italijani. Černe je odgovarjal, da morejo Slovenci in Italijani živeti v sporazume-

²¹¹ Pertratazioni della quarta... 1865—1866, str. 153—154.

²¹² N, 14, 3. 4. 1861, 114—115.

²¹³ V. Melik, O nekaterih..., str. 50.

^{213a} Pertratazioni della quinta... 1866, str. 103 sl.

vanju in je videl v sporazumevanju razloge za predlog.²¹⁴ »Domovina« je kasneje o tem poročala, da je bilo vedenje slovenskih poslancev čudno, govorilo se je, da se je podrla sloga slovenskih poslancev.²¹⁵

To je bilo zadnje zasedanje prve dobe v delovanju goriškega deželnega zbora in odbora. Marušič je v svoji »Domovini« ocenil delo slednjega v posebnem članku pod naslovom »Staremu deželnemu odboru goriškemu za slovo«. Odbor je storil, kar je storiti mogel, ker se je želel izogniti stroškom, zato za zasedanja niso izšla poročila v slovenskem jeziku. Dalje povzemamo po Marušiču: »Prenaredba volitvenega reda za deželni zbor (glede na veliko posestvo), o pravem času nasvetovana in sklenjena, je za Slovence pridobitev, da ji ni para v nobenem drugem zboru. Pod varstvom sedanjega popravljenega volilnega reda ni več tako lahko mogoče, da bi v našem zboru laška večina gospodovala, da le bodo naši izvoljenci vestni, značajni in neomahljivi. Lanski sklep o tem oziru ima za našo deželo nekako zgodovinsko pomenljivost... Odboru goriškemu gre hvala, da je bil prvi, ki je brez ovinkov slovenski jezik za uradni (kanclijski) jezik v djanji izrekel.« Marušičeva ugotovitev je tudi bila, »da se smemo memo vseh družih mest slovenskih z nar večimi pridobitvami ponašati.«²¹⁶

Druge volitve v goriški deželni zbor so bile drugačne od prvih in so mejnik tudi za Slovence na Goriškem. Kot smo že spoznali, je vlogo agitacijskega in organizacijskega organa za volitve prevzela Marušičeva »Domovina«. Spoznali smo potek volilne borbe in predlogov, ki jih je postavil »Domovinin« volilni odbor. Slovenske kraje je po izvoljenih predstavnikih zastopalo v deželnem zboru 10 poslancev, od tega ni bil Slovenec Grossmann, tolminski okrajni predstojnik. Štirje izvoljeni poslanci so bili prvič v deželnem zboru (dr. Tonkli, Marušič, Karel Polley, dr. Josip Abram), 6 je bilo starih poslancev, iz prejšnje garniture sta odpadla J. Fabiani in A. Polley. Zbor je začel zasedati 18. februarja 1867 in že na prvem zasedanju se je bilo treba znova boriti za skromno slovensko uradovanje. Poslanec Tonkli je zahteval, da se cesarski razglas od 4. februarja 1867 prebere poleg italijanskega tudi v slovenskem jeziku, tekst pa je moral prebrati sam Tonkli.²¹⁷ Novi deželni glavar je ostal grof Pace, v deželni odbor sta bila izvoljena dva poslanca, to je bilo storjeno po sporazumu, kajti pri volitvah bi se znalo primeriti, da bi lahko ena stran dobila 3 poslance.²¹⁸ Državna poslanca sta postala dr. Pajer in Anton Černe, s tem so tudi goriški Italijani dobili svojega prvega državnega poslanca. Na tretji seji je bila razveljavljena izvolitev Franca Grossmanna zaradi kršitev volilnega zakona. Grossmann je bil precej nepriljubljena oseba že v samem poteku volitev v Tolminu, kjer je bil izvoljen proti tržaškemu namestniku Kellerspergu. »Slovenec« je pisal, da so bile volitve čudne, »morda pride še kaj na dan o tej čudni

²¹⁴ Ib., str. 74—76, 95—96.

²¹⁵ D, 1, 5. 1. 1867, 5.

²¹⁶ D, 6, 8. 2. 1867, 25.

²¹⁷ Pertratazioni della I. tornata, epoca II. ... 1867, str. 5—6.

²¹⁸ Gabršček, n. d., str. 167.

volitvi. Bomo videli!«²¹⁹ Ker mu mandat ni bil priznan, je bilo treba izvesti nadomestne volitve. V volilno akcijo se »Domovina« ni spustila, pač pa »Slovenec«. Trije obširni dopisi so predlagali volivcem dr. Karla Lavriča, »njegovo ime je celi naš program.«²²⁰ Lavrič, takrat že znan čitalniški organizator, je s tem že v tretje kandidiral za deželni zbor. Tudi v tretje ni bil izvoljen, saj je bil na volitvah v Tolminu 8. aprila 1867 izvoljen bovški okrajni predstojnik Aleksander Rossmann. Ob volitvah je pisal »Slovenec«: »Škoda je le to, da smo morali pustiti izvrstnega rodoljuba ter voliti spet uradnika in sicer le zato, da smo premagali silno napenjanje Grossmannove stranke. Tolaži nas pa to, da smo namreč izvolili domačina (Rossmann je rojen Slovenec), napriustranskega, odkritosrčnega, nedosegljivega možaka.«²²¹

Na začetku drugega zasedanja druge dobe goriškega deželnega zbora 22. avgusta 1868 je cesarski komisar baron Pino pozdravil začetek zasedanja v slovenskem jeziku, s slovenskimi besedami je pozdravil tudi zaključek zasedanja. Na deveti seji 1. oktobra 1868 je dr. Tonkli prebral interpelacijo za enakopravnost slovenskega jezika, podpisalo jo je sedem poslancev. Interpelacija je vpraševala, kaj je vlada storila in kaj misli storiti za enakopravnost slovenskega jezika v ljudskih in srednjih šolah ter uradih, ali misli vlada odstraniti uradnike v slovenskem delu dežele, ki ne obvladajo slovenskega jezika (oziroma tiste, ki samo govore), da je treba določiti čas, v katerem naj se nauče pisati, ali misli vlada, kadar daje službe zlasti pri apelacijski sodniji v Trstu, sprejeti načelo, da se dajo službe le takim, ki znajo slovenščino pismeno in ustno, ali misli vlada tako urediti pouk v srednjih šolah, da bo vpeljan v nižji gimnaziji in nižji realki (v Gorici op. BM) slovenski jezik kot učni.²²² Cesarski komisar je v slovenskem jeziku obljubil, da bo dal odgovor na vprašanja še v istem zasedanju. Ker pa tega ni bilo, je dr. Tonkli v naslednjem zasedanju 6. oktobra 1869 ponovil zahteve in dodal še kot zadnje, ali misli vlada začeti uvajati enakopravnost jezikov na Goriškem s tem, da podeli na goriški okrožni sodniji izpraznjeno mesto predsednika osebi, ki zna slovensko popolnoma brati in pisati.²²³

Jeseni 1868 je začel Jurčič v »Slovenskem narodu« obravnavati posamezne deželne zборе. Tudi na račun goriškega je našel vrsto opazk, bilo je to v času po šempaskem taboru, zato je Jurčič zapisal: »Šempaski tabor in druga vesela znamenja nam pričajo, da je ta ozir mnogo veselejši ter nam upanje daje, da bode v prihodnje ves zbor drugačen, da se bo iz naroda nekaj živejega in zavednejega življenja tudi v goriško deželno zbornico stlačilo.« Jurčič je pisal, da so bili očitki, da se Slovenci premalo poznajo med sabo in to je »veljalo kolikor toliko bolj o goriških Slovencih, njihovem narodnem napredku in zlasti o goriškem zboru«. V časnikih so bila poročila o raznih čitalniških prireditvah, posamezni dopisniki so zagotavljali, da se budi narodna zavest, hvalili so posamez-

²¹⁹ S, 15, 5. 2. 1867, 63.

²²⁰ S, 39, 4. 4. 1867, 163; 40, 6. 4. 1867, 167; 40, 6. 4. 1867, 167—168.

²²¹ S, 45, 18. 4. 1867, 187.

²²² Pertratazioni della II. tornata, epoca II. ... 1868, str. 146—149.

²²³ Pertratazioni della III. tornata, epoca II. ... 1869, str. 9—11.

nike kot Černeteta in Winklerja, toda celotno podobo si je bilo le težko ustvariti. Pri zadnjih volitvah ni bilo prave organizacije, ni bilo volilnega odbora, ki bi s preudarkom vodil volitve, le »Domovina« je vodila agitacijo. Jurčič se je izrekel proti poslancem, katerih poklic je uradniški (Winkler, Rossmann, Gorjup, Marušič); o Černetu je zapisal, da govori rad italijansko, pohvalne besede je pa našel za dr. Tonklija, dr. Žigona in dr. Abrama.²²⁴

Take Jurčičeve kritike so bile deležni vsi slovenski zbori, pričakovalo se je, da bo v prvem letu slovenskih taborov prišlo vprašanje »zedinjene Slovenije« tudi na dnevni red deželnih zborov. Goričani so se odločili le za interpelacijo za enakopravnost slovenskega jezika, interpelacija za »zedinjeno Slovenijo« je sledila šele čez leto dni.

Jurčičeva kritika je pobudila Marušiča, da je v »Domovini« odgovarjal, odgovor se je raztegnil čez nekaj številčk lista, zagovarjal je kompromisne rešitve, ki jih Slovencem v zboru narekuje število poslancev. »Slovenski narod« je odgovarjal: »Pošteno delati za pravično stvar, in nič ‚laviranja‘ in ne skrivno, temuč očitno meriti ‚na narušenje nasprotnne stranke‘... Poštena, neodvisna, pogumna, za slovenstvo resna vnetja in boreča se manjšina nam Slovencem več koristi, kakor vsa kompromisna vladna večina, ki je mlačna, vsakdanji vladi služeča in nedelavna.«²²⁵ Jurčič je potemtakem izrekel veliko nezaupnico večini poslancev deželnega zbora, saj je v njem videl vladi vdane praktične ljudi, ki so v svojih previdnih zahtevanjih strmeli bolj za deželne kot pa tiste koristi, ki naj bi Slovencem kot celoti prišli prav. Zato je kritika poudarjala pomen mlajših moči, ki naj bi bile izvoljene v novi zbor, in je menila, da so Goričani prezrli dr. Karla Lavriča. Slednji pa ni imel sreče na volitvah, dasi je bil njegov ugled velik, poslanec je postal šele leta 1870 na volitvah, katerim je Jurčič napovedal velik pomen, ker bi naj prinesle spremembe v sestav goriških poslancev, vendar se te napovedi niso v celoti uresničile.

Leto dni po kritiki goriškega deželnega zbora je »Slovenski narod« znova obravnaval goriški deželni zbor ob interpelaciji za »zedinjeno Slovenijo«, ki jo je v zboru 30. oktobra, na 13. seji tretjega zasedanja, prebral dr. Josip Tonkli v slovenskem jeziku, in ki je zastavila vprašanje: »Ali je želja visoke vlade pravične želje in zahteve celega slovenskega naroda s tem spolniti, da po pristojni poti vse slovenske pokrajine tikraj Litve zadruži v eno narodno in politično celoto z enim skupnim deželnim zborom v središču slovenskega naroda za skupne zadeve s postavodajno pravico v vseh zadevah, ki so v 3. členu najvišjega diploma 20. oktobra 1860 odkazane deželni avtonomiji, in z eno deželno vlado, ki ima biti za imenovane zadeve temu deželnemu zboru odgovorna?«^{225a} S tem je bil uresničen verjeten sklep sestanka slovenskih poslancev v Ljubljani 3. septembra o priliki rednega običnega zbora Slovenske matice, da »mora priti slovensko vprašanje« na dnevni red zasedanja deželnih zborov.

²²⁴ SN, 91, 9. 11. 1868.

²²⁵ B. Marušič, »Domovina« (1867—1869), Kronika, št. 2, 1965, str. 58; SN, 97, 11. 1. 1868.

^{225a} Pertratazioni della III. tornata, epoca II.... 1869, str. 281—284.

V Ljubljani naj bi se dala posebna resolucija in posebna adresa na cesarja z zahtevami Slovencev. V Gorici in Gradcu pa naj bi se dale le interpelacije, oziroma v goriškem odvisno od okoliščin tudi lahko resolucija vladi.²²⁶ Interpelacijo je sicer prebral dr. Tonkli, ki je na omenjenem sestanku v Ljubljani zavračal Svetčevo taktiko, a se je od goriških poslancev nanjo podpisal le še dr. Žigon. Vsi drugi poslanci, ki so Slovence zastopali v zboru, pa se interpelantom niso pridružili, prav to pa je sprožilo obema poslancema na eni strani priznanja, ki so prihajala iz vse Slovenije, istočasno pa so se porajale obsodbe drugih deželnih poslancev slovenskega rodu.

Interpelacija v goriškem deželnem zboru se je dolgo pripravljala, pobujal jo je »Slovenski narod« 2. oktobra 1869 v dopisu iz Gorice. V pozdravnem telegramu štajerskim poslancem ob njihovi interpelaciji za »zedinjeno Slovenijo« je bila izražena želja, naj bi jih Goričani posnemali.²²⁷ Kasnejša časopisna prerekanja predvsem na relaciji »Domovina« — »Slovenski narod« so skušala pokazati na obeh straneh potek priprav. Medtem ko je »Domovina« zastopala osmerico, je bil »Slovenski narod« na strani obeh interpelantov.

Dr. Tonkli, ki je priprave vodil, je že v drugi polovici spetembra sklical na posvet poslance, a ker niso bili vsi z njim enotnega mnenja, je zadevo odložil za mesec dni, vendar tudi takrat ni prišlo do soglasja. Vsekakor je kljub manjšini dr. Tonkli vztrajal pri interpelaciji, ker je obljubil dr. Vošnjaku, da jo bo v zboru prebral. Andrej Gabršček je v svojih »Goriških Slovencih« kot kasnejši Tonklijev politični nasprotnik pisal, da se je Tonkli pokazal nelojalnega in brezobzirnega do svojih tovarišev, ker mu interpelacija ni prišla iz srca in jo je uporabil za pridobivanje osebnega prestiža.²²⁸ Tonkli je v resnici malo pred tem postal predsednik prvega slovenskega političnega društva v Gorici »Soča«, ki je zbiralo predvsem liberalno usmerjene Slovence in si je zadalo nalogo, da spravi »zedinjeno Slovenijo« pred zbor, toda z druge strani je bil znan kot govornik na taborih in je leto pred prečitanjem interpelacije govoril na šempaskem taboru o »zedinjeni Sloveniji«. Taka Gabrščkova stališča deloma lahko potrjujejo Lavričeve besede v pismih, ki jih je naslovil študentu Francetu Oblaku: »Naj se misli o Tonkliju, kakor se hoče, storil je svojo dolžnost in ne smemo nič slabega o njem pisati, ker bi tako še bolj svoje rane odkrili in premisliti je, da sme pred sklepom vsak svoje mnenje izreči in debatirati.«²²⁹ Interpelacija je nastala med goriškimi mladoslovinci v povezavi z drugimi predstavniki te politične struje na Slovenskem. Prav zato pa je vprašanje sil, ki so dr. Tonklija do takega ravnanja privedla, zadeva njegove osebne prizadetosti ali pa oportunitizma. Nesoglasja, ki so ob tem nastala, so le poglobljala razkol kljub »Domovininemu« prizadevanju, da »zatore naj se med nami stara hidra nesložnosti; slovo naj da vsak trikrat prekleti častilakomnosti in tistemu ostudnemu Molohu — sebičnosti —, ki žuga ves narod po-

²²⁶ Prijatelj, n. d., III, str. 124—125.

²²⁷ SN, 122, 16. 10. 1869.

²²⁸ B. Marušič, »Domovina« (1867—1869), Kronika, št. 2, 1965, str. 60.

²²⁹ F. Oblak, n. d., str. 36.

žreti.«^{229a} Spor ob interpelaciji je vodil dalje; solkanski župnik Doljak je v »Slovenskem narodu« napadel poslanca Marušiča zaradi nedelavnosti. Prav tako je dopisnik iz Rihemberka ravno tam omenil slabotno delo slovenskih poslancev.²³⁰

Zasedanje goriškega deželnega zbora se je v letu 1869 končalo z burno reakcijo, ki jo je povzročila neenotnost slovenskih poslancev. Volitve za tretjo dobo zasedanja deželnega zbora leta 1870 so potekale v srditem predvolilnem boju med radikalno strujo, ki jih je vodilo društvo »Soča«, in konservativnimi Slovenci, katerih organ so bile »Novice«. Pri teh volitvah so bili prvič izvoljeni za celotno slovensko področje le Slovenci, slaba polovica izvoljenih je pripadala društvu »Soča«, ostala polovica pa so bili poslanci, ki so delovali že vsi v zasedanjih prejšnjih let ter so predstavljali konservativnejši element. Na teh volitvah je kot kandidat »Soče« propadel dr. Tonkli, a vendar tega dopisnik v »Novicah« z vprašanjem pred volitvami že prišteva k »mnogočislanski stranki«, ki so jo sestavljali tudi Abram, dalje Marušič, Winkler, Černe in Gorjup.²³¹ Tonkli je kasneje postal eksponent konservativcev, ki so se zbirali od 1872 pri listu »Glas« in kasneje v društvu »Gorica«. Tonkli je bil njen prvi predsednik na ustanovnem občnem zboru 15. maja 1873.²³²

Taborsko gibanje

Slovenski tisk, močno razvito čitalniško gibanje, dokajšnje ravnovesje narodnostnih grupacij v deželnem zboru, naraščanje zavestnih nosilcev političnega uveljavljanja Slovencev predvsem v glavnem deželnem mestu, uveljavljanje slovenskega jezika v javnem življenju in končno sam razvoj celotne slovenske politike so pripravljali tudi na Goriškem plodna tla za razvoj taborskega gibanja, v katerega se Goriška kot druga izmed slovenskih dežel vključi 18. oktobra 1868 s šempaskim taborom. Gibanje za zedinjenje Slovencev je zajelo tudi Goriško, tabori so to zamisel soglasno zahtevali ob drugih zahtevah, med katerimi je bilo gotovo na prvem mestu vprašanje enakopravnosti slovenskega jezika v uradih in šolah.

Pri uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju je bil prvi ukrep v korist slovenskega jezika sklep goriškega deželnega odbora iz leta 1861, da uraduje s slovenskimi občinami v slovenskem jeziku. Pri tem pa je bil boj za nadaljnje uveljavljanje dolg in le redkokdaj uspešen. Vrsta slovenskih županstev je še vedno uradovala neslovensko, zato je bila akcija predvsem slovenskega tiska uperjena v to, da vsako županstvo uraduje v slovenskem jeziku, da dobe slovenski kraji slovenske župane in uradnike, ki obvladajo slovenski jezik. Med take uspehe sodi tudi sklep goriške kmetijske družbe, ki je na predlog svojega tajnika dr. Jožefa Bizjaka sklenila uradovati v slovenskem jeziku in se tudi odločila,

^{229a} D, 46, 19. 11. 1869, 193—194.

²³⁰ B, Marušič, »Domovina« (1867—1869), Kronika, št. 2, 1965, str. 61.

²³¹ N, 26, 29. 6. 1870, 208.

²³² Gabršček, n. d., str. 188.

da društveno glasilo v italijanskem jeziku objavlja tudi nekatere prispevke v slovenščini.²³³

Goriška »Domovina« je dovolj nadrobno in aktivno sledila boju za uveljavljanje slovenščine. Dopisnik iz Mirna je list celo prosil, naj bi pomagal pri uvajanju slovenščine v občinsko administracijo: »Mi čevljarji mirenski in drugi rokodelci in sploh vsi našemu županstvu podložni te prav lepo prosimo, da bi naše želje s tvojim krepkim glasom podprla, da bi se nam za naprej pri županstvu po slovensko pisalo. Sram nas je, da se nam ljudje posmehujejo, da se nam, ki smo vsi, kar nas je domačih, od prvega do zadnjega Slovenci, po italijansko pisari. Zdaj, ko si bomo novega župana volili, pomagaj nam »Domovina«, da se nam naša želja izpolni.«²³⁴ Na občini v Renčah se je v slovenskem jeziku pisalo prvič ob volitvah novega župana 15. decembra 1867.²³⁵ »Oh, tajniki, tajniki! Kedaj se spokorite!« je pisalo poročilo v »Domovini« o volitvah župana v neki občini na Goriškem 28. januarja 1868, ker se je zapisnik pisal v nemškem jeziku; zaradi župana Italijana in dveh starešin pa so si vsi občinski svetovalci prizadevali, da bi govorili v nekaki mešanici.²³⁶ Proti koncu leta 1867 je »Domovina« zapisala naslednjo oceno o razmahu slovenskega uradovanja v deželi: »V 3—4 poslednjih letih deželne-zborove dobe, kar imajo občine z deželnim zborom opraviti, je naša dežela vsa druga, kakor prerrojena. Razun 4 županij v okolici goriški, katerih se je laščina oprijela kakor smola, 2—3 na zahodnjem Krasu in nekaterih županij kanalskih, tolminskih, bovških gorah, pišejo uže vse druge po slovenski, in pa kako!... Zavednost pri nekaterih vipavskih in kraških občinah je že taka, da se v protestih zoper neslovenske dopise in po prošnjah za slovensko razodeva... Res je, na teh treh stebrih sloni domovina: na duhovščini, na učiteljstvu in na županstvih. Kadar se bodo vsi trije popolnoma zavedali, bo naša reč dognana. Da pa nismo še do tega prišli, so glavnih zadržkov eden tajniki županijski. To so vam tista po koteh pobrana stara šara, ki ni za nobeno rabo na svetu... Ali, da bi starešinstva in županstva za dober, krvavo zaslužen denar za slovenskega ljudstva žulje, kakega nenarodnega potepuha najemala, tega naj nam po nikakem ne delajo. To se pravi samim sebi nož v prsi bosti.«²³⁷ »Domovina« podaja na začetku leta 1868 naslednjo statistiko: V deželi sta bili v celoti 102 slovenski županiji, 28 pa italijanskih. Razen štirih ali petih so vse slovenske uradovale v slovenskem jeziku. Med tistimi, ki niso uradovale v slovenskem jeziku, so bile 3 v goriški okolici, ena v Brdih, ena županija pa je uradovala v nemškem jeziku.²³⁸ Ob koncu leta 1868 lahko beremo, da je pričela občina Biljana v Brdih uradovati v slovenskem jeziku, nemško pa je prenehala uradovati kobariška občina.²³⁹ V Solkanu se je z novim županom Matijem

²³³ D, 15. 12. 4. 1867, 63.

²³⁴ D, 50, 13. 12. 1867, 207.

²³⁵ D, 52, 27. 12. 1867, 216.

²³⁶ D, 7. 14. 2. 1868, 26.

²³⁷ D, 39, 27. 9. 1867, 61—62.

²³⁸ D, 10, 6. 3. 1868, 39; v deželi je bilo dejansko 110 administrativnih občin, poleg 269 katastrskih občin.

²³⁹ D, 52, 25. 12. 1868, 207.

Doljakom vse predrugačilo, slovenski jezik je dobil svoje mesto, »kjer je prej nam na škodo ptujka italijanščina v čisto slovenskem Solkanu gospodovala.«²⁴⁰ Poleg občinskih tajnikov, ki so bili krivi za to, da je slovensko uradovanje slabo napredovalo, pa beremo v »Domovini« tudi napad na duhovnika v Dolenjah v Brdih: »Če je kateri gospod duhoven bolj zaljubljen v laščino, ko v slovenščino — de gostibus non disputandum —, naj si pomaga v L a h e, pa naj se nikar samovoljno ne dotika zgodovinskih pravic naših slovenskih obmejnih vasi.«²⁴¹

Potemtakem je bilo vprašanje slovenskega jezika v občinah na Goriškem pred uveljavitvijo taborskega gibanja v precejšnji meri rešeno, drugače je bilo z jezikom drugih, višjih oblik deželne in državne oblasti, zato je zahteva po enakopravnosti slovenskega jezika prišla v zahteve taborov poleg zahteve pa enakopravnosti slovenskega jezika v šolah vseh stopenj. Pri tem so zahteve, ki smo jih poznali že na začetku desetletja, podobne tistim iz konca, kar pomeni, da se stanje na področju šolstva ni nič menjalo.

Če se ob obeh navedenih programskih zahtevah taborov ustavimo le malo ob poglavitni ideji »zedinjene Slovenije«, ki so jo slovenski tabori postavljali, ugotovimo, da je imela ideja na Goriškem svoje privrženice in nasprotnke. Spoznali smo Marušičeva stališča in stališča lista »Domovine«, ki sta se misli zoperstavljala zato, ker bi Italijani na Primorskem v tako rešitev ne privolili. Drugačna so bila stališča kroga, ki se je pričel oblikovati v letih 1866—1867. Že takrat je »Slovenec« prinesel z Goriškega dopise, ki so zagotavljali zedinjenje vseh Slovencev, isto je hotel pokazati v obširnem članku »Slovenski klobuk« Andrej Žnidaršič, žal, da svoje namere (»o zedinbi«) ni uresničil.²⁴² Pred šempaškim taborom pa je »Slovenski narod« utrjeval misel »zedinjene Slovenije« tudi po Goriškem in pri tem napadal konservativni krog okoli »Domovine«. Prav zato lahko trdimo, da se na Goriškem taborsko gibanje po svojih virih in nosilcih v ničemer ne razlikuje od gibanja, ki je od leta 1868 zajelo vse slovenske pokrajine. Niso nam trenutno znani neposredni pobudniki in nosilci taborske misli na Goriškem. Nihče od volilnih Goričanov se ni udeležil niti enega od obeh prvih slovenskih taborov. Ernest Klavžar, poleg dr. Lavriča glavni organizator šempaškega in drugih taborov, je kasneje zapisal: »Zato, in ker je zdaj vsak dan bolj potrebno zvediti, kako da naši deželani mislijo o najvažnejših rečeh narodnega življenja, menili so nekateri, da je čas sklicati Slovence v velik zbor, in poprašati jih o teh rečeh. Postava od 15. novembra 1867 to dovoljuje; vsako novo pravico pa mora skrben in dober gospodar v poses vzeti, da ne ostane le na papirji — in tako tudi vsak svobodni narod. Te in take misli so imeli nekateri domoljubi in sklenili sklicati Slovence v tabor, ali vsaj poskušali, kaj se da storiti. Obveljala je misel, da morajo predvsem župani in podžupani stopiti na čelo, saj občinski zastopniki poznajo narbolj kar ljud-

²⁴⁰ D, 24, 12. 6. 1868, 96.

²⁴¹ D, 3, 22. 1. 1869, str. 13—14.

²⁴² D, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 50, 51, 52; 2., 9., 23., 30. VIII. 1867; 6., 20., 27. IX. 1867; 4., 11. X. 1867; 1., 15., 22. XI. 1867, 13., 20., 27. XII. 1867; B. Marušič, Andrej Žnidaršič... str. 196—197.

stvo misli in želi, in oni še narložej porazumejo se svojimi občinarji.«²⁴³ Nič ni znanega, ali je sestanek 7. julija 1868 v Mariboru, ki je obravnaval program slovenskih taborov, za prirejanje katerih se je ustanovil poseben osrednji odbor petih članov, načrtal tabor za Goriško.²⁴⁴ Ta odbor slovenskih taborov se v praksi ni uveljavil,²⁴⁵ na Goriškem je organiziranje prvega tabora začela skupina sedmih vplivnih mož na čelu z dr. Lavričem. Prav na dan ljutomerskega tabora je podpisala vabilo, s katerim so za dan 24. avgusta vabili v Gorico na sestanek goriške slovenske župane in druge veljake. Namen sestanka je bil, da se vsi prisotni porazgovore o potrebnosti, o datumu in kraju prvega tabora na Primorskem, ki naj bi sklenil: 1. »da se imajo vpeljati brez zamude ne samo slovenske normalke, ampak tudi slovenske gimnazije, realke i višje šole,« 2. »da se izda postava, da imajo c. kr. uradniki brez odloga po slovenskih uradnijah slovensko pisati vse, kar pride slovenskim strankam v roke, da se pa obenem odloči čas, stavimo 2 letna doba, po preteku ktere imajo po teh uradnijah le po slovensko uradovati,« 3. »da se ima ves slovenski narod zediniti v 'en o' kronovino, ki bi imela en sam deželni zbor,« 4. »se bode tudi druge nasvete posameznih oseb pretresovalo.«²⁴⁶

Tako so tudi na Goriškem pripravljali tabor le malo za pripravami za oba štajerska. O teh pripravah je ob koncu avgusta pisal mariborski »Slovenski gospodar«, ki je ob novici vprašal, kaj dela pri tem Kranjska.²⁴⁷ Goriška »Domovina« je poročala že o ljutomerskem taboru, o njem je zapisala: »Veseli nas ta tabor ne le zato, ker je to na Slovenskem nekaj novega, tim več posebno zato, ker kaže določen prestop iz pogubljive zanikavnosti na oder pozitivnosti.«²⁴⁸ Najavila je sestanek v Gorici 24. avgusta in ob ljutomerskem taboru objavila poseben članek, v katerem piše poleg drugega, da je slovensko narodnostno gibanje iz čitalniških okvirov prešlo na politična tla. Tabor v Ljutomeru »zaznamuje novo dobo v zgodovini narodnega našega razvoja, zaznamuje določni prestop ljudstva na politično polje.«²⁴⁹ Tri dni za objavo teh besedi naj bi bil v Gorici posvet. Zaradi spletk Italijanov, ki so najbrže pričakovali tega dne prvi slovenski tabor (meeting) v Gorici, o čemer priča tudi podatek iz arhiva tržaškega namestništva,²⁵⁰ je lastnik gostinskega lokala na goriškem Katariniju odpovedal prostore. Sestanek so prireditelji predstavili na 7. september, na ponedeljek, le en dan po drugi znameniti štajerski nedelji, ki je privabila v Žalec še več ljudi, kot jih je bilo v Ljutomeru.

²⁴³ Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868. Gorica 1868, str. (3).

²⁴⁴ Slovenski gospodar, 28, 9. 7. 1868.

²⁴⁵ V. Melik, Slovenski tabori. Kronika, XVI/1968, zv. 2, str. 71.

²⁴⁶ Po originalu, ki ga hrani Narodna in študijska knjižnica v Trstu; B. Marušič, Šempaški tabor. V dodatku k anastatičnem ponatisu Klavžarjeve brošure, navedene v op. 243, Nova Gorica 1968, str. (11–23).

²⁴⁷ Slovenski gospodar, 35, 27. 8. 1868.

²⁴⁸ D, 31, 31. 7. 1868, 122.

²⁴⁹ D, 34, 21. 8. 1868, 133–134.

²⁵⁰ Arhiv namestništva v Trstu; mikrofilmski posnetki v Arhivu Slovenije, Ljubljana, 144/156–157.

Reakcija Italijanov na tako masovno zasnovane politične pobude Slovencev je bila značilna za vzdušje, ki je vladalo na Primorskem tisto leto v medsebojnih razmerah obeh narodnosti. Trst je julija tistega leta doživel krvave narodnostne boje, a manjše demonstracije s protivladnimi tendencami so goriški Italijani uprizorili aprila leta 1868. Italijani so bili bojevit nasprotnik vlade, opogumljeni so bili zaradi bližine kraljevine Italije in zaradi akcij iredentizma, ki ga je zahodni državni sosed podpiral. Vendar o tem bomo govorili drugje. Odpoved sestanka je silila »Domovino«, da je podala svoje stališče do nameravanega tabora: »Ali je bil tabor poprej nujen ali ne, nočemo razsojati, po tem pa, kar ste na sv. Jerneja videli, zdi se nam, da je zdaj skoraj potreben.«²⁵¹ Drugačno je bilo stališče »Slovenskega naroda«: »S tem, da so nam preprečili prvo naše zborovanje za namenjeni tabor, so nas v sklepah le še toliko boljše utrdili.«²⁵²

Za dan 7. septembra je posebno vabilo pozivalo predstavnike goriških Slovencev v goriško čitalnico. Sklep sestanka je bila izvolitev odbora za tabor, ki ga je sestavljalo 25 članov (3 poslanci, goriškega deželnega zbora, 1 poslanec tržaškega mestnega sveta, 2 posestnika, 2 uradnika, 1 odvetnik, 1 podžupan, 14 županov in en duhovnik), ki so zastopali vse predele dežele, Trst pa je v odboru zastopal poslanec mestnega sveta v Trstu Ivan Nabergoj s Proseka. Vikar na Ponikvah Andrej Žnidarčič je bil edini predstavnik duhovščine. Na sestanku so na program tabora sprejeli prvi dve točki, ki jih je vabilo prineslo, medtem ko naj bi o »zedinjeni Sloveniji« na predlog solkanskega župana Matije Doljaka razpravljali bodoči sestanek odbora. Solkanski župan Doljak, ki se je »malo poprej iz Savla spreobrnil v Pavla in se je v svojem postopanju še nekako plašno oziral na svoje nekdanje laške prijatelje,«²⁵³ je bil proti zahtevi »zedinjene Slovenije«, ker bi po njegovem moglo zadostovati, »da se nam naše narodne pravice ne kratijo, ampak v enaki meri pripuste, kakor vsim drugim narodom, s katerimi živimo v eni državi«. Take pomisleke pa so odbili udeleženci sestanka 14. septembra 1868 v Gorici. Izvoljen je bil ob tej priložnosti ožji odbor tabora, za reševanje finančnih vprašanj je bil določen Ernest Klavžar. Odbor se je tudi obvezal, da bo »solidarno dobro stal za vse stroške, ki se ne bi založili s prostovoljnimi prispevki«.

Doljakovo stališče je našlo odmev v tisku. »Slovenski narod« je pisal, da kažejo taka stališča na politiko lista »Domovine«. ²⁵⁴ Zanimive poglede na priprave na tabor podaja isti list: »Tudi naši goriški Slovenci so se jeli gibati in misel zedinjenja, ktero so jeli rodoljubi med narodom oživljati, nahaja veselo sprejemljiva tla. Le nekoliko besedi je treba govoriti s kmetom in njegov bister razum precej zapopade važnost te ideje, dasiravno je čisto nova. Pametno je bilo po moji misli, da so na-

²⁵¹ D, 35, 28. 8. 1868, 139.

²⁵² SN, 64, 1. 9. 1868.

²⁵³ Tabor pri Šempasu. V Lavričevi številki »Soče«, 1. 11. 1906; ponatis članka v »Soči«, 117—120; 8., 10., 13., 15. 10. 1908 in v »Primorskih novicah« G, 32, 33; 3., 10. 8. 1968.

²⁵⁴ SN, 78, 3. 10. 1868.

pravljanci našega tabora prej tla sondirali, dobro pripravili sebe in ljudstvo in potem šele dokončno sklenili postaviti med resolucije prihodnjega tabora na Goriškem. Ravno tako pa tudi trdimo, da bi bila grozovito velika napaka, ktere bi ustanovljalcem ne odpustili, ko ne bi postavili te točke v program prihodnjega tabora.«²⁵⁵

Organizatorji so pripravili za kraj tabora senožet pri Šempasu, počakati pa so morali, da je prenehal zasedati goriški deželni odbor, da so tako, sledeč določilom zakona, lahko vložili prošnjo za tabor. Plakat, ki je vabil nanj 18. oktobra 1868, je v programu postavil na prvo mesto zahtevo: »Naj se zedinijo vsi Slovenci v eno kronovino s svojim deželnim zborom.« Bil je to prvi slovenski tabor, ki je postavil že v program tabora »zedinjeno Slovenijo«. Med drugimi zahtevami tabora najdemo zahtevo, da se v vseh šolah na Slovenskem poučuje v slovenskem jeziku in sicer takoj ali pa vsaj v teku enega leta, ista točka zahteva, da se v Ljubljani ustanovi pravna fakulteta. Tretja točka je zahtevala, da se v vseh slovenskih uradih prične takoj uradovati v slovenskem jeziku. V ta namen naj bi se javne službe podeljevale domačinom, ki jih je veliko zunaj slovenskih krajev. Kot želje pa je tabor postavil, da se na Goriškem ustanovijo nekatere glavne šole, ki naj bi se jim dal najpotrebnejši kmetijski poduk, da se v škofijskih in cerkvenih uradih uraduje v slovenskem jeziku.

Oklic za tabor so objavili vsi slovenski časniki, v prevodu pa je izšel tudi v goriški »Görzer Zeitung«,²⁵⁶ ki je o taboru prav prijazno pisala. Prav tako stališče pa tudi uradno dovoljenje, ki je bilo izdano v nekaj dneh, kaže, da je oblast hotela tabor izkoristiti proti Italijanom. Prav zaradi izgrediv, ki naj bi jih povzročali Italijani, je namestnik v Trstu Möring zahteval od glavarja barona Pina, da stori potrebne varnostne ukrepe, ki jih ponazoruje razglas 15. oktobra. Podpisal ga je Pino in določal je pota, po katerih naj udeleženci tabora hodijo pri prehodu skozi Gorico. »Domovina« je ukrep oblasti komentirala takole: »Glede na mržnje med narodnostima, glede na mogočno razdraženost na eni zavoljo navdušenosti na drugi strani je obveljala misel, da se vsem nevšečnostim v okom pride s tem, da se drže vsak sebi tisti elementi narodni, pri katerih bi utegnili nenadoma pred bliskom zagrmeti, djanje preišljevanje prehiteti. Ta misel se nam zdi da gleda iz tega razglasa.«²⁵⁷ Drugače je reagiral na vsebino razglasa barona Pina Ernest Klavžar, ki je v svoji brošuri o šempaškem taboru pisal: »Kaj takega nismo pričakovali in razžalil je ta ukaz vse Slovence, kajti Gorica je tudi naše mesto, tu se shajamo vsak dan, po vseh ulicah, v raznih opravilih, — le na dan naše radosti morali smo hoditi po stranskih potih. — Zgodilo se pa vendar ni nič hudega, in tega se veselimo vsi Slovenci.«²⁵⁸ Zanimivo pa je pri tem vsekakor zadržanje goriškega nemškega lista, ki je ukrep oblasti komentiral kot brez primere v tedanji Avstriji, iskal je za tako postopanje vzroke v zadržanju Italijanov, ki bi tabor lahko izkoristili za

²⁵⁵ SN, 81, 10. 10. 1868.

²⁵⁶ Görzer Zeitung, 82, 13. 10. 1868.

²⁵⁷ D, 43, 23. 10. 1868, 170.

²⁵⁸ N. d., str. 13.

protislovenske izgrede.²⁵⁹ List, ki je ta komentar prinesel neposredno pred taborom, je izšel istega dne kot »Domovina«, ki je o ukrepu molčala, pač pa je pozivala taborite: »Red in spodobnost Vam bođi glavna skrb.«²⁶⁰ Kasneje je goriški nemški list v članku »Izjemno stanje v Gorici« pisal, da je bil vladni ukrep »v nasprotju s svobodo, človeškim dostojanstvom in vzajemnostjo«.^{260a}

V vzdušju varnostnih ukrepov oblasti, v spoznanju o uspehih dveh predhodnih slovenskih taborov, z mislijo, da pomeni tak zbor nekaj povsem novega, se je odvijal 18. oktobra šempaški tabor, pomemben mejnik slovenskega političnega življenja na Primorskem. Za »zedinjeno Slovenijo« je na taboru govoril dr. Tonkli, ki je v združitvi Slovencev spoznaval močno obrambo do italijanskih ozemeljskih aspiracij. Pri tem se je ob drugi obletnici plebiscita spominjal usode beneških Slovencev, »katerih 40 tisuč zdihuje pod jarmom laškega naroda, ker Lahi ne priznavajo narodnih pravic, marveč z nogami po njih teptajo... Prepričan sem, slovenski možje, da ko bi bili benečanski Slovenci leta 1866 z nami vred združeni v Slovenijo, ne bi bili oni nikdar padli pod laško vladno, kjer so za vse veke za nas izgubljeni.«²⁶¹ Tonkliju se je pridružil dr. Vošnjak, ki je tabor pozdravil v imenu štajerskih Slovencev. Vošnjak je protestiral tudi proti strogim ukrepom oblasti, »da se nam Slovincem na naši slovenski zemlji pot zapira skozi slovensko mesto«.²⁶² Dr. Lavrič se je zavzemal za slovensko uradovanje in tabor je sprejel zahtevo, da se začne po slovenskih uradih nemudoma uradovati v slovenskem jeziku. Prav tako je tabor sprejel zahtevo, da se prične v slovenskem jeziku takoj tudi pouk po vseh slovenskih šolah, o čemer je na taboru govoril Ivan Nabergoj. O podeljevanju služb domačinom je govoril privatni uradnik v Gorici Viktor Dolenc. O peti in šesti točki programa tabora (želji, da se v cerkvenih uradih uraduje v slovenskem jeziku in da se ustanove nekatere glavne šole s potrebnim kmetijskim poukom) sta govorila Ernest Klavžar in posestnik iz Skopega Jožef Živec.

Medtem ko je »Domovina« po končanem taboru pisala polna navdušenja, je pri glavni zahtevi šempaškega tabora dodala, da se ima zedinjenje Slovenije opraviti »po postavni poti«. »Slovenski narod« je v posebnem telegramu pisal, da je bilo na taboru »zedinjenje Slovencev« sprejeto z navdušenjem, »Novice« so pa priobčile telegram, iz katerega je razbrati, da je bilo veliko navdušenje »osebno za Slovenijo«.²⁶³ Za »Slovenski narod« je napisal posebno poročilo o taboru dr. Vošnjak, ki je napadel ljubljanske prvake, ker se tabora niso udeležili.²⁶⁴ »Novice« so odgovarjale in pri tem razlagale svoja stališča do taborov sploh. Tabori so stvar krajev, kjer jih priredijo, niso shajališča enih in istih slovenskih agitatorjev, nima pa tudi vsakdo »srbičico, da bi moral ,povsod' govoriti«.²⁶⁵

²⁵⁹ Görzer Zeitung, 83, 16. 10. 1868.

²⁶⁰ D, 42, 16. 10. 1868, 165.

^{260a} Görzer Zeitung, 84, 20. 10. 1868.

²⁶¹ D, 45, 6. 11. 1868, 179.

²⁶² D, 76, str. 180.

²⁶³ SN, 85, 20. 10. 1868; N, 43, 21. 10. 1868, 354.

²⁶⁴ SN, 86, 22. 10. 1868.

²⁶⁵ N, 44, 28. 10. 1868, 360.

Šempaški tabor je odmeval bodisi v italijanskem tisku, tržaškem pa tudi videmskem. »Giornale di Udine« je spoznal v taboru naklepe vlade proti Italijanom,²⁶⁶ tržaški italijanski listi pa so govorili o panslavizmu, povezanem s taborom.²⁶⁷ Velik je bil odmev po vseh goriških krajih. Tako piše dopisnik iz Sovodenj: »Narodna zavest tukajšnjega ljudstva se je po šempaškem taboru zelo zbudila. Naši kmetje domu prišedši, trdili so živo, da je vsa resnica, kar se je ondi govorilo v pravičnih zahtevah slovenskega ljudstva.«²⁶⁸ Takih in podobnih zapisov je v tisku veliko. Zaustavimo se pri dveh ocenah, ki sta nastali približno v istem času. Ernest Klavžar je v »Slovenskem narodu« pisal: »Menda ne bode preveč učeno, če pravim, da je naš slovenski tabor pri Šempasu izmed svojih bratov v Ljutomeru in Žavcu najvažnejši. Da to izgovorim, me nikakor ne zapeljuje kak provincijalističen ponos, temuč zatrditi moram, da sem in da smo tu najprvo skozi in skozi Slovenci. Ali če že v nemar pustimo, da je naša slovenska stran izpostavljena italijanstvu morda še mnogo bolj kakor vzhodna stran germanstvu in da nam je zgodaj delati za to, da se narodna zavest obudi in tako zgodaj živ protest postaviti širčemu se italijanstvu, eno nam mora vsakdo pritegniti, namreč, da šele po tretjem slovenskem taboru prišle so tirjatve Slovencev po zedinjenju med splošen političen svet, celo izven meja našega cesarstva.«²⁶⁹ Na prireditvi solkanske čitalnice pa je drugi aktivni udeleženec šempaškega tabora, Matija Doljak govoril: »Kaj menite, je razlilo tako slavni svit okoli tabora šempaškega? Zaradi kake prednosti se je o njem več govorilo in pisarilo po avstrijskih in tujih časnikih, ko o vsakem drugem taboru? Kaj je pripomagalo k temu, da je ideja ‚zedinjenje Slovenije‘ šele po šempaškem taboru postala tako važno vprašanje, da se sedaj pretresuje ne le po vsem slovenskem, ampak da so ga tudi skoraj vsi večji nemški in drugi tuji časniki vzeli vsak na svoje rešeto? Vsakovrstne ovire in zapreke, ki so se taboru stavile: nasprotniki, ki so ga kleli že v prvem začetku zatreti, z eno besedo ‚mučeništvo‘ ga je tako visoko oslovilo in mu tako važnost pridobilo.«²⁷⁰

S tem se je pričelo taborsko gibanje na Goriškem. Željo po njegovem nadaljevanju izraža E. Klavžar z besedami: »Nauk pa, ki sledi iz tega imenitnega dogodka, je: da moramo pogosto tabore sklicevati, in da imajo posebno župani in starešine stopiti na čelo, kadar gre za kako važno zadevo, — zlasti pri volitvah deželnih poslancev.«²⁷¹ Prav kmalu po taboru pa je dopisnik iz Medane v Brdih, ko je opisoval neprijetnosti, ki so jih nekateri udeleženci tabora iz Brd doživeli po vrnitvi, povedal željo: »Ali naj si bode temu, kar hoče, ni nam žal, da smo bili pri taborju, želimo pa, da bi se precej v naši okolici drugi slov. tabor napravil, gotovo se bomo v obilnejšem številu snidli. Tabor šempaški

²⁶⁶ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei agli albori del settanta* (silloge documentaria). Separatni odtis iz »Rassegna storica del Risorgimento«, XXV, set.-ot. 1938, fasc. IX—X, str. 57.

²⁶⁷ SN, 89, 29. 10. 1868.

²⁶⁸ N, 50, 9. 12. 1868, 410.

²⁶⁹ SN, 111, 19. 12. 1868.

²⁷⁰ SN, 115, 31. 12. 1868.

²⁷¹ N. d., str. 39—40.

pa nam ostane v vednem spominu kakor naši vrli slov. govorniki.«²⁷² Misel, da se prihodnji tabor pripravi v Brdih, je bila živa že od šempaškega tabora dalje.²⁷³ »Slovenski narod« je tabor v Brdih napovedal za pomlad 1869, obenem pa poročal, da vodi dr. Žigon akcijo, da bi v Brdih medtem prišlo do upravnih sprememb.²⁷⁴ Brda naj bi po novih upravnih spremembah pripadala goriškemu okraju, tako kot je sklenil goriški deželni zbor. Tako se dopisnik iz Medane zavzema za sodnijo v Kojskem za vsa Brda, pri tem pa poudarja, »da bo treba prositi tudi za izločanje nekaterih občin iz politiškega okraja gradiškega, zakaj nobena vas ne sme spadati v kak sodnijski okraj, kateri ni v tistem politiškem okraju, kteremu dotična vas v politiških zadevah pripada. Ker ima biti sedež nove sodnije v pol. okraju goriškem, treba, da tudi tiste vasi (Medana itd.), ktere so zdaj politiško pod Gradiščem, politiško pod Gorico pridejo«. ²⁷⁵ Malo kasneje beremo v dopisu iz Medane željo, da bodo briške občine priključene goriškemu političnemu okraju.²⁷⁶ Ta zahteva je nato prišla tudi v program briškega tabora.

Dne 21. marca 1869 so se zbrali briški župani in drugi veljaki na sestanek v Venderminovi gostilni v Biljani. Določili so 18. april za dan tabora, določili program, ki je obsegal poleg »zedinjene Slovenije« ter vprašanja o rabi slovenskega jezika v uradih in šolah ter pravne fakultete v Ljubljani, še vprašanje okrajnega sodišča v Brdih, ločitev slovenskih krajev od sodnega okraja Krmin in političnega okraja Gradišče ob Soči in predelsko železnico.²⁷⁷

Na prvem sestanku so izvolili tudi taborov odbor, ki je štel 37 članov, od teh je bilo 21 Bricev, iz drugih krajev Goriškega 9 in 7 zunaj Goriške. Med člani odbora zunaj Brd velja omeniti dr. Vošnjaka, pesnika Vilharja, Josipa Nollija, trgovca Kapusa iz Celja, Matijo Majerja, dr. Pavliča iz Velikovca in Ivana Nebergoja. Med odborniki iz Brd so bili tudi trije duhovniki, tako da so bili v taborovem odboru skupaj 4 duhovniki, v nasprotju z odborom za šempaški tabor, kjer je bil le eden. »Domovina« je zapisala: »Veseli pozdravljamo ta tabor na italijanski meji, kajti on bo očitien dokaz našim sosedom, da tudi, kar nas je na našem bregu Soče, smo trdne volje, braniti naše narodne pravice; da ne hrepenimo ne po jeziku ne po kulturi italijanski, najmanj pa po združevanju z Italijo, ampak da hočemo v še v ožjo zvezo stopiti z našimi brati po celem Slovenskem in dosledno ostati državljani Avstrije«. ²⁷⁸

Organizatorjem je okrajno glavarstvo v Gradišču ob Soči povzročalo težave, ker je zahtevalo, da se iz programa črta točka o »zedinjeni Sloveniji«. ²⁷⁹ Končno je bila sprejeta formulacija »Slovenci naj se zedinijo

²⁷² D, 44, 30. 10. 1868, 174—175; Briški tabor 25. aprila 1869, četrti slovenski tabor. V »Ne vdajmo se!«, Dobrovo v Brdih 1969 str. 5—29.

²⁷³ D, 52, 25. 12. 1868, 207—208.

²⁷⁴ SN, 111, 19. 12. 1868.

²⁷⁵ D, 52, 25. 12. 1868, 207—208.

²⁷⁶ D, 3, 22. 1. 1869, 13.

²⁷⁷ D, 12, 24. 3. 1869, 52.

²⁷⁸ D, 13, 2. 4. 1869, 54.

²⁷⁹ SN, 43, 13. 4. 1869.

po postavni poti, ustavni (konstitucionalni) poti v eno kronovino z enim deželnim zborom«. ²⁸⁰

Program tabora je predvideval v prvi točki razpravljanje o tem, da se osnuje za Brda sodnija ter da se občine Dolenje, Biljana in Medana priključijo goriškemu okraju. Druga točka je obsegala »zedinjeno Slovenijo« in sicer v formulaciji, ki jo je oblast dovolila, v tretji in četrti točki naj bi udeleženci tabora govorili o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole, v peti točki je bilo priporočilo vladi, da zgradi železnico čez Predil. ²⁸¹ Za čas tabora je bil določen 18. april, za prizorišče pa kraj Drnovk ob potoku Reki v biljanski občini. Pred taborom je neki dopisnik v »Domovini« upal, »da to pot ne bo treba ni straž ni zamer«. ²⁸² 18. aprila je dež preprečil prireditel, iz Ljubljane je tega dne prišel Josip Nolli.

Tabor je bil prestavljen na nedeljo, 25. aprila, in »se ne odloži več, naj bo vreme, kakršno koli«. ²⁸³ Tega dne se je pod Drnovkom zbralo 6000 ljudi. Časopisno poročilo piše takole: »Če smo gledali z odra proti zahodu obrnjene poslušavce, zdelo se nam je, kakor da bi si vrli naši Brici napravljali jez proti navalu dežele lakomnosti in narodne propagande; če smo pa gledali in poslušali krepke, navdušene govornike, obrnjene proti vzhodu — proti Gorici, proti Ljubljani itd., mislili smo na uravnavo notranjih naših državnih in narodnih razmer, na položaj Slovencev v Avstriji in sedanji vladi nasproti.« O prvi točki je govoril dr. Žigon, predsednik tabora, drugo točko je zagovarjal mladenič iz Medane, Vincenc Toroš, skupaj z dr. Tonkljem, o slovenskem uradovanju je govoril Klavžar, medtem ko je Lavrič govoril o uvedbi slovenskega jezika v šole. Zadnjo točko je razlagal Matija Doljak. Na taboru je bilo prečitano tudi pismo dr. Bleiweisa, v katerem stoji tudi: »Srce mi radosti igra, ako se spominjam, da o oni najvažnejši točki, ki ste jo tudi vi vzeli na čelo svojih sklepov — tj. o zedinjenju Slovencev — sem jaz že 1848. leta v cesarjevi hiši na Dunaji pred cesarskim princem Ivanom govoril. Radujem se, da moje besede, moje želje pred 20 leti z mladostno pogumnostjo izrečene, odmevajo se zdaj po vsej Sloveniji in da Vi, junški graničarji na meji italijanski, izrekli ste možato besedo: Ne vdajmo se!«. »Domovina«, ki je med slovenskimi listi tabor najbolj podrobno opisala, je zaključila svoje poročilo, da je bil tabor bolj lokalnega pomena, »pa glede na deželo, ki ga je napravila, in glede na kraj, kjer ga je napravila, važnejši od šempaškega«. ²⁸⁴

Medtem so se tržaški Slovenci pripravljali na tabor, ki naj bi ga priredili pri Fernetičih; kasneje je oblast tabor prepovedala. Predstavniki goriških Slovencev so se nato udeležili prvega tabora na Kranjskem, ki ga je na Kalcu na Pivki 9. maja 1869 organiziral Miroslav Vilhar. Že na šempaškem taboru je dr. Lavrič izrekel potrebo po taboru na Bistriškem, ²⁸⁵ sodelovanje je na tem pivškem taboru kot član taborovega od-

²⁸⁰ D, 14, 9. 4. 1869, 59.

²⁸¹ D, 16, 16. 4. 1869, 61.

²⁸² D, 15, 16. 4. 1869, 63.

²⁸³ D, 16, 23. 4. 1869, 65.

²⁸⁴ D, 17, 30. 4. 1869, 69.

²⁸⁵ SN, 12, 28. 1. 1869.

bora poleg Viktorja Dolenca iz Gorice, Ivana Nabergoja s Proseka in dr. Antona Žigona iz Kojškega.²⁸⁶ Lavrič je bil na pivškem taboru namestnik predsednika tabora. Govoril je o vpeljavi slovenskega jezika v urade, V. Dolenc pa o ustanovitvi zavarovalnice.²⁸⁷ Goričani so nato poslali svoje predstavnike na vižmarski tabor 19. maja 1869; tu so bili dr. Tonkli, dr. Lavrič, dr. Premmerstein in Jeglič. Tonkli in Premmerstein sta na taboru govorila, Tonkli je prinesel pozdrave goriških Slovencev in zagovarjal združenje Slovencev: »Avstrija je žalibog žalostno skušnjava doživela, da je zgubila Slovence na Laškem. To ne bi bilo mogoče, ako bi se bila združba avstrijskih Slovencev že davno zvršila in bi se bratje na Laškem ne bili polaščevali.«²⁸⁸ Tolminski notar Premmerstein pa je prinesel taboru pozdrave Tolmincev.²⁸⁹ Za 23. maj 1869 je »Slovenski narod« napovedal tabor v Gorici, a vse kaže, da je bila to le neka pobuda, ki ni imela posebnega odmeva. Prav tako kot ni našel plodnih tal oglas dopisnika iz Prvačine, ki je pozival Vipavce, naj bi priredili tabor 8. septembra 1869 ob priliki vsakoletnega romanja v Logu pri Vipavi.²⁹⁰

Poleg briškega tabora in udeležbe na dveh kranjskih taborih pa je politično življenje goriških Slovencev v letu 1869 nadvse pomembna ustanovitev prvega slovenskega političnega društva na Goriškem. Taborško gibanje, s katerim so tudi goriški mladoslovenski politiki z velikim uspehom opravili veliko preizkušnjo v vodenju množičnega političnega gibanja, je sililo k strankarski formaciji, k še bolj organiziranemu nastopu, kar lahko predstavlja le stranka. »Slovenski narod« je meseca julija 1869 pisal, da bi se morali goriški Slovenci ganiti in postaviti lastno politično društvo, kajti od sporov v vrstah Italijanov, imajo lahko koristile goriški Slovenci.²⁹¹ Pobuda je bila kmalu uresničena, saj je prvi osnovalni odbor novega političnega društva v Gorici, ki je dobilo naziv »Soča«, 24. avgusta 1869 sestavil pravila, ki jih je nato oblast potrdila 2. septembra 1869. V pravilih piše, da je namen društva, »braniti in uresničevati na podlagi temeljnih državnih postav pravice slovenskega naroda, zlasti popolno narodno enakopravnost v vseh razmerah javnega življenja«. V program dela si je društvo zadalo sklicevanje zborov društva, ki naj bi obravnavali ne le načela političnih, socialnih in narodno-gospodarskih vprašanj, temveč vsa aktualna dogajanja. Društvo naj bi sklicevalo tabore, populariziralo naj bi znanstvene in poljudne izsledke in gradivo, izdajalo naj bi lasten tisk, pisalo razne prošnje in interpelacije ter sodelovalo pri raznih oblikah volitev.²⁹²

Poziv na vstop v društvo so 14. septembra 1869 podpisali v Gorici člani osnovalnega odbora: Matija Doljak, Andrej Jeglič, Ernest Klavžar, dr. Lavrič, Janez Ličen, dr. Tonkli in dr. Žigon. Z besedami: »Že smo dokazali svetu, ki nas je hotel prezreti, da še živimo in napredujemo.

²⁸⁶ N, 18, 5. 5. 1869, 143.

²⁸⁷ N, 21, 26. 5. 1869, 164.

²⁸⁸ N, ib., 166—167.

²⁸⁹ N, 22, 2. 6. 1868, 174.

²⁹⁰ SN, 97, 19. 8. 1869.

²⁹¹ SN, 85, 22. 7. 1869.

²⁹² D, 37, 17. 9. 1869, 153—154.

Ali vse, kar smo do zdaj storili, ne zadostuje, da se vsestransko razvije naš narod. V ta namen je treba ne samo narodne zavesti, ampak tudi svobode. Narod je pa svoboden, če je popolnoma svoj, da sme sam delati sebi in korist, in če vlada potrjuje in izpolnjuje pravične želje in sklepe narodnih poslancev in ljudskih zborov«, pojasnjuje poziv idejne vzgibe novega društva, »slovenskega društva za brambo narodnih pravic na Goriškem«. Poziv podaja kratko zgodovino in oceno dotedanjega narodnostnega prebujenja: »Začeli so domoljubni možje po časopisih in bukvah buditi narod, potem smo stopili v čitalnice in dospeli do taborov. Sploh sme tedaj narod ponosen biti svojega truda. Vse to pa so storile doma posamezne moči, ki so se le pri taborih zedinile z velikim uspehom. Takrat smo se prepričali, da mora narod svoje moči zbrane imeti v kadem središču in da bi mu veliko koristilo stalno vodstvo, za katero vsakdo ve in katero je pripravljeno pretresovati vsakovrstne potrebe, pritožbe in pomanjkljivosti, ki zadevajo narod in deželo, duševni in materialni napredek, in katero bi potem pošiljalo te sklepe dotičnim javnim zborom in c. k. oblastnijam, ministrom in celo presvitlemu cesarju. Neizrekljivo bi pa koristilo tako društvo pri volitvah vsake vrste, da se izvolijo neodvisni, delavni, značajni možje, ki bodo brez strahu in vselej govorili in sklepali tako, kakor so prepričani, in kakor so volilcem obljubili«. ²⁹³ Podpisniki poziva, ki so bili aktivni udeleženci taborskega gibanja, so ustanovili novo društvo gotovo zaradi preizkušenj, ki so jih dobili na dveh taborih. Pokazala se je potreba po stalnem vodstvu in organizaciji, kar je moglo predstavljati edinole politično društvo.

Slovensko društvo za obrambo narodnih pravic, imenovano »Soča«, je sredi oktobra imelo že 100 članov ter se je 14. oktobra 1869 zbralo na svoj prvi občni zbor. Za prvega predsednika je bil z 33 glasovi izvoljen dr. Tonkli, dr. Lavrič je prejel le 11 glasov. Odborniki so postali Matija Doljak, dr. Josip Abram, podžupan iz Oseka Josip Faganel, Ernest Klavžar, dr. Lavrič, Jožef Nanut, župan iz Šandreža, Franc Povše, kmetijski učitelj v Gorici in dr. Žigon. Občni zbor je potrdil svoje soglasje z zahtevo o »zedinjeni Sloveniji«, soglašal je s politiko kranjskih in štajerskih deželnih poslancev in izrekel željo, da bi jih goriški posnemali in »ako le mogoče, svoje zahtevanje v obliki resolucije v zboru predložiti«. ²⁹⁴ Prvi uspeh take pobude je bila interpelacija za »zedinjeno Slovenijo« v goriškem deželnem zboru 30. oktobra 1869, ki je izzvala burno politično akcijo, med društvom »Soča« in konservativci. Najbrže je bila posledica odstop poslanca dr. Abrama iz odbora društva »Soče«, ²⁹⁵ Abram se je nagibal k Marušič-Winklerjevi skupini, na začetku deželnozbornih volitev 1870 je bil še kandidat »Soče«, a so ga kasneje konservativci po izvolitvi imeli za svojega. Drugi uspeh »Sočanov« je bil, da so si zagotovili nekaj mest v odboru goriške čitalnice, katere predsednik je sredi novembra po četrti volitvi postal dr. Tonkli. ²⁹⁶

²⁹³ D, 37, 17. 9. 1869, 153.

²⁹⁴ D, 40, 41; 8., 15. 10. 1868, 167—168, 172.

²⁹⁵ D, 46, 19. 11. 1869, 196.

²⁹⁶ Ib.

Sicer je kmalu po ustanovitvi »Slovenski narod« zadel novemu društvu nalogo, da raztegne svoje dejavnosti na vse okraje v deželi, kjer bivajo Slovenci. »Tako menimo bode nasledek tega gibanja tako važen, da bode po prvih volitvah naš deželni zbor vso drugo obliko dobil, t. j. tako, kakor je naravno opravičena.«²⁹⁷

Toda ob nastopu novega leta smo pričeli političnega preobrata, ki nastaja v dr. Tonkliju. Na drugem občnem zboru »Soče« se je odpovedal predsedniškemu mestu, prav isti zbor pa je podprl Tonkli-Žigonovo interpelacijo 30. oktobra 1869 v goriškem deželnem zboru.²⁹⁸ Vendar je Tonklijev dokončni preobrat prišel šele po neuspehu po volitvah poleti 1870. Dr. Tonkli je bil poleg dr. Lavriča najvidnejši goriški politik, v nekem smislu sta si bila tekmeča. Medtem ko je bil dr. Tonkli predstavnik Goričanov predvsem kot poslanec, pri raznih vprašanjih slovenske politike in pri slovenskem vodstvu v Ljubljani, je bil Lavrič najbolj popularen med množicami, med čitalničarji in taboriti. Tako se je dr. Tonkli udeležil 8. maja 1870 konference slovenskih veljavnejših mož v Ljubljani, o kateri piše Prijatelj,²⁹⁹ da niso prvaki povabili nobenega mladostenca. O tem je poročal Lavrič v pismu Josipu Jurčiču, sicer nedatiranem, a verjetno spisanem med 11. in 29. majem 1870. Iz pisma je razvidna tudi Tonklijeva nelojalnost do strankarskega tovariša: »Na Vaš telegram Vam moram le malo odgovoriti. Za Goriško je šel le Tonkli v Ljubljano, za Trst je bil Cegnar tam. Jaz sem govoril z obema, pa nič ne smesta povedati. Rekla sta mi le, da so vsi sklepi soglasni in da je bilo vsim žal, da se spravite, in sklepe povede uže poslancem vsim tedaj tudi Vašim.«³⁰⁰ »Slovenski narod« je nato pisal o sklepih tega sestanka, ki so jih udeleženci skrivali in niti rodoljub, kot dr. Lavrič, ni mogel zvedeti zanje.³⁰¹

»Soča« je potem začela pripravljati tla novim taborom na Goriškem, predsedoval ji je Lavrič. Na zboru društva aprila 1870 so predvideli tabora v Tolminu in na Krasu.³⁰² Že prvega maja je društvo sklicalo tabor v Tolmin, ki je imel v programu »zedinjeno Slovenijo«, izgradnjo železnice čez Predil, predlog, da se gospodarstvo uredi na tak način, da se davki ne bodo ne vižali ne nižali, uveljavljanje 19. čl. ustave in 8-razredno slovensko meščansko šolo v Tolminu. Te točke naj bi na taboru »pretresovali in potrjevali.«³⁰³ Prvega maja 1870 se je pod Kozlovim robom v Tolminu zbralo 8000 taboritov, taboru je predsedoval dr. Lavrič. O prvi točki, zedinjenju Slovenije, je govoril tolminski rojak Robert Miani, predelsko železnico je zagovarjal dr. Žigon, o problemih davčne politike sta govorila Matija Doljak in notar Premmerstein. Tonkli se je zavzemal za osemrazredno meščansko šolo v Tolminu, dopolnjeval ga je župnik Rutar iz Volč (prvi duhovnik, ki govori na nekem

²⁹⁷ SN, 116, 2. 10. 1869.

²⁹⁸ SN, 13, 1. 2. 1870.

²⁹⁹ Prijatelj, n. d., III, str. 302—304.

³⁰⁰ NUK v Ljubljani, rokopis. oddelek, Jurčičeva korespondenca, F 45.

³⁰¹ Prijatelj, n. d., III, str. 306.

³⁰² SN, 50, 21. 4. 1870.

³⁰³ N, 17, 27. 4. 1870, 140.

taboru na Goriškem), Ernest Klavžar pa je govoril o uveljavljanju 19. člena temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov. Posebej velja poudariti pomen govora uradnika Mianija, ki je zahteval, da so deželni poslanci dolžni zagovarjati program »zedinjene Slovenije«.³⁰⁴

Ob koncu meseca maja je sledil tabor v Sežani, ki ga je sklicalo društvo »Soča«. Taboru v Sežani 29. maja 1870 je predsedoval dr. Lavrič. Kaže, da je prva pobuda za tabor prišla od tržaških okoličanov,³⁰⁵ ki so že pred letom dni pripravljali tabor, a ga je oblast prepovedala. O »zedinjeni Sloveniji« je govoril Ernest Klavžar, istrski buditelj Slovenec Franjo Ravnik, duhovnik, je govoril o uveljavljanju 19. člena ter o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole. Ustanovitev slovenske petrazredne šole v Sežani je zagovarjal Jožef Živec, posestnik in predsednik čitalnice v Skopem (govornik na šempaškem taboru), o ustanovitvi meščanske šole za tržaško okolico je govoril Jurij Gerdol, medtem ko je Josip Faganel obravnaval davčno politiko, temo, ki jo je pred mesecem obravnaval tudi tolminski tabor.³⁰⁶

S tem je bilo taborsko gibanje v okviru takratnih upravnih meja Goriške zaključeno, kasneje je politično društvo poskušalo pripraviti tabor v Renčah na pomlad 1871, vendar ga je oblast prepovedala iz razlogov, ki so takrat vplivali na prekinitev gibanja na celotnem slovenskem ozemlju. Prepoved tabora v Renčah je oblast motivirala s pripombo, da utegnejo točke dnevnega reda sejati sovraštvo med narodoma, bivajočima v deželi.³⁰⁷ Čez leto dni je društvo svojo namero ponovilo, tabor je bil znova prepovedan.³⁰⁸ Šest let nato (1878), proti koncu Auerspergove vlade, se je taborsko gibanje obudilo, vendar ne več povsem v duhu prejšnjega. Na Goriškem sta bila dva uspešna tabora v Kojskem v Brdih in v Kobaridu, istrski in tržaški Slovenci pa so se tedaj zbrali v Dolini pri Trstu.

Slovenski tabori na Goriškem so do takrat najbolj množično razgibali narodnostno prebujanje, saj se je po vesteh iz časopisja vseh štirih taborov v razdobju 1868—1870 udeležilo od 30.000 do 34.000 ljudi. Pobuda za njih prirejanje je bila pri mladih liberalnih elementih, toda ko je gibanje postalo množično, so se jim pridružili tudi konservativci. Medtem ko je na prvem sodeloval le en duhovnik in sicer kot član taborovega odbora, so bili pri naslednjem taboru v odboru že štirje duhovniki, na tretjem in četrtem taboru pa sta dva duhovnika nastopila kot govornika. Če spregovorimo še o programih taborov, potem lahko trdimo, da je bil najradikalnejši šempaški tabor, ki je v svojem programu postavljajl zahteve in želje. Med zahtevami je bila »zedinjena Slovenija« vprašanje, o katerem so programi naslednjih taborov predlagali, da se le razpravlja, vendar naj bi razprava potekala o združitvi Slovencev »po postavni poti«, česar šempaški tabor ni imel v svoji programski formulaciji, niti ni tako sprejel resolucije. Šempaški tabor je imel izključno politične in narodnostne zahteve, v programe naslednjih taborov, v njih

³⁰⁴ SN, 53—54; 7., 10., 12. 5. 1870.

³⁰⁵ SN, 50, 30. 4. 1870.

³⁰⁶ SN, 65—67; 4., 9., 11. 6. 1870.

³⁰⁷ Soča, 5, 14. 6. 1871.

³⁰⁸ Soča, 37, 12. 9. 1872.

razpravo ter med sprejete sklepe pa so prišla tudi različna gospodarska vprašanja, povezana zlasti z območjem, na katerem se je tabor odvijal. Poudarjanje teh vprašanj pa je popestrilo vrste stalnih govornikov, med katerimi najdemo vselej dr. Lavriča in Ernesta Klavžarja, dr. Tonkli je bil govornik na treh taborih, prav tako Matija Doljak. Nekateri izmed Goričanov pa se kot govorniki pojavljajo tudi na drugih taborih zunaj Goriške, omeniti velja tabora na Kalcah in na Vižmarjih pri Ljubljani. Zunaj meja upravne Goriške sta se odvijala še dva tabora, na katerih je bila vidna udeležba Goričanov ter tabor v Vipavi. Prva dva so priredili istrski Slovenci in Hrvati. Prvi istrski tabor je bil v Kubedu pri Koprju 7. avgusta 1870. Zamisel tabora je nastala ob množični otvoritvi čitalnice v Boljuncu 15. maja 1870, kjer je bilo, »bolj taboru kakor čitalničnemu shodu podobno«; tabor za Istrane naj bi se pripravil meseca avgusta v Boljuncu.³⁰⁹ Časniki so kasneje najavili tabor v Kubedu, na katerem se bo razpravljalo o prvi točki o tem, »kako se imajo ravnati Slovenci v Istri, da dosežejo svoje pravice (tu se bo poudarjalo zedinjenje Slovencev)«, dalje o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole, o davkih, o ustanovitvi glavne šole v koprskem okraju. Tabor pa ni važen le za Istrane, marveč za vse Slovence, »kajti taborovali bomo blizu našega Jadranskega morja.«³¹⁰ Taboru je prisostvovalo 5000 ljudi, predsedoval je dr. Lavrič, o prvi točki pa je govoril Franjo Ravnik, govornik sezanskega tabora. O enakopravnosti slovenskega jezika je govoril duhovnik Blažič iz Dolenje vasi, o davkih posestnik Cepek iz Rožarja, o glavni šoli v koprskem okraju pa dolinski dekan Jurij Jan.³¹¹ Lavrič in V. Dolenc sta bila v naslednjem letu odbornika istrskega tabora na Kastvu pri Reki 21. maja 1871.³¹²

Tretji tabor, ki ga ob tem omenjamo, je bil v Vipavi 14. avgusta 1870, potem ko je bil 29. junija odpadel zaradi slabega vremena. Goriško taborško vodstvo se tega tabora, ki je bil v rokah kranjskih konservativcev, ni udeležilo. Tabor je imel v programu razpravo po združitvi vseh Slovencev, o uvedbi slovenskega jezika v urade in šole, o razširitvi občinske avtonomije ter nekaj lokalnih vprašanj, med katerimi je bila tudi potreba po železnici iz Škofje Loke prek Vipave na Trst in zaradi česar se tabora Goričani niso udeležili.^{312a} Toda tabor je bil v času po deželnozborskih volitvah, ko je bil na Goriškem razkroj v vrstah Slovencev očiten bolj kot kdaj koli prej. »Slovenski narod« je poročilu o taboru, ki mu je prisostvovalo 12.000 ljudi odmeril zelo skromen prostor in je o poteku tabora pisal precej zasmehljivo.³¹³

Konec taborskega gibanja na Goriškem se časovno ujema z volitvami novega deželnega odbora, s popolnim razkolom med konservativci in liberalci, nastaja z nastopom novega desetletja, ki ni le koledarsko, marveč tudi v političnih ozirih novo obdobje. Poveča se vloga društva

³⁰⁹ N, 21, 22. 5. 1870, 169.

³¹⁰ N, 30, 27. 7. 1870, 241.

³¹¹ SN, 94, 13. 8. 1870.

³¹² Soča, 3, 10. 5. 1871.

^{312a} N, 35, 31. 8. 1870, 280.

³¹³ SN, 97, 23. 8. 1870.

»Soča«, ki pričinja izdajati z letom 1871 glasilo istega imena, mladoslovenska politika na Goriškem dobiva takrat značilnosti, ki jim je dajal pobudo sestanek jugoslovenskih politikov v Ljubljani decembra 1870 ter jih skuša neuspelo postaviti tudi taborsko gibanje. Razkol dobiva tudi formalne oblike z organiziranjem konservativcev okoli lista »Glas« in društva »Gorica«, ki mu predseduje nekdanji »Sočan« dr. Tonkli. Na prelomu šestdesetih let se potemtakem končuje desetletje dovolj intenzivnega narodnostnega prebujenja, spčetka osredotočenega v kulturnih pobudah in zahtevah, pozneje že izrazito političnega v okviru taborskega gibanja. Prav zato lahko v sedemdesetih letih govorimo že o dograjeni politični miselnosti Slovencev na Goriškem, kar pa zahteva posebno obravnavo.

Italijani na Goriškem

Vse doslej smo se le deloma dotikali goriških Italijanov in njih odnosov do Slovencev. V deželi so skupaj s Furlani sestavljali manjšino, naseljevali so nižinske predele zahodno od Soče ter v večini tudi mesto Gorico. Pri njih je temelje političnega življenja postavilo leto 1848, a že takrat italijanske vrste niso bile enotne. Pojavita se dve struji, od katerih se ena bori za italijanstvo Gorice, pri tem pa ohranja svojo lojalnost do monarhije, druga skupina pa je bila avstrijakantska. Toda tudi v prvi struji, ki bi jo imenovali skupino liberalcev, so se pojavila dvojna stališča. Prvo zagovarja le upoštevanje tradicij italijanstva v Gorici (Ascoli, Pelican, Filli), medtem ko je bila druga skupina pod vplivom idej italijanskega risorgimenta (dr. Rismondo, Favetti).³¹⁴ Leto 1848 pa tudi čas do uvedbe absolutizma je bil politično dovolj razgiban med goriškimi Italijani. Leto 1859, leto vojne Avstrije z Italijo, ni na Goriškem med Italijani vzbudilo nobene politične akcije, ki bi mela lahko protidržavne tendence. Takrat je bilo sicer opaziti protidržavno zadržanje nekaterih Italijanov v Krminu, cesarski svetovalec v Gorici pa je notranjemu ministru poročal, da je masa zvesta, a je nekaj nasprotnikov le v višjih krogih.³¹⁵ Po mnenju Cossarja, ki je o italijanskem političnem gibanju prejšnjega stoletja napisal nekaj razprav na podlagi arhivskih virov, je v Gorici že pred letom 1859 obstajal »Partito d'azione«, ³¹⁶ ki je kasneje predstavljal jedro goriškega iredentizma. Vlada je akcije Italijanov nadzorovala, policijski seznam osumljenih oseb (1861) je med številnimi osumljenimi Italijani naštel tudi Slovenca Antona Gorjupa in uradnika Viktorja Milharčiča, odbornika goriške čitalnice.³¹⁷ Goriški mestni svet (v njem ni bilo nobenega Slovenca) je bil najbolj zaznavna priča političnih strujanj med goriškimi Italijani, med njimi je bilo razpoznati vladno usmerjene in »italianissime«; ti so uspeli s svojim kandidatom za goriškega župana, Carlom Favettijem, vendar izvolitve oblast ni po-

³¹⁴ A. Perco, *Primo movimento di idee politiche nel Goriziano: 1848—1858*. Tipkopis. Doktorska teza na tržaški univerzi, šol. leto 1961-62, str. 190.

³¹⁵ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca. Il cinquantanove. Rassegna storica del Risorgimento*, XXI/1934, fasc. V, str. 1120.

³¹⁶ *Ib.*, str. 1112.

³¹⁷ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca da Villafranca*... str. 12.

trdila.³¹⁸ To skupino so poleg Favettija predstavljali še dr. Rismondo, ki je imel stike s Kossuthom, in dr. Pajer, oba deželna poslanca. Predstavnik italijanskih avstrijakantov je bil Alessandro Claricini, predsednik goriške kmetijske družbe, prav tisti, ki si je veliko prizadeval za list »Umni gospodar«.

Stališča Italijanov so kajpak sprožila tudi reakcije med Slovenci samimi. Tako najdemo v časopisnem poročilu iz leta 1861 o delu goriškega mestnega sveta, kjer je novi goriški župan grof Mels Colloredo govoril prijazno o Slovencih, besede, ki kažejo na obstoj nasprotij ter na obžalovanje časov, ko sta oba naroda živela v sporazumnem sožitju: »Hudournika, ki po stermem skalovju v dolino dere, ga ne ustavi nobena jez, ki ni v dobrem temelju osnovana. Ravno taki hudourniki so nam bili Lahi; oni so tisti, ki so jezi in zidove poderli in nam naše polje podsuli. Ali naša zanikernost, naša mlačnost je bila tudi zraven kriva, ker nobenega ni bilo, da bi ji hustavljaj, da bi jih bil odbijal.«³¹⁹ Leto dni zatem je v »Novicah« poročal iz Gorice Josip Tonkli o seji goriškega mestnega sveta 13. julija 1862, kjer sta se Italijana Jona in dr. Pajer zavzemala za uvedbo italijanskega jezika v goriško gimnazijo: »Gospodje prvaki laške stranke v Gorici, da zdaj ste se pokazali v pravi luči in na beli dan djali nam svoje namene in namere, poitalijančiti Slovence na Goriškem. Do sedaj ste nas zagotavljali, da hočete narodno enakopravnost v Gorici toliko za vas Lahe kolikor za nas Slovence; mi Slovenci, ki nismo vajeni drugače misliti, drugače pa govoriti, smo vam verovali in radi vam podali prijazno roko. Al zdaj ste se pokazali drugače in sami si potegnili krinko z obraza. Nam Slovincem je to resen opomin, da čuvamo neprenehoma nad svojo pravico, da ne udajamo se nobeni zvijači in da srčno in pogumno brez strahu branimo svoje svetinje. Geslo nam vseskozi bodi: Vse za Vero, Cesarja in Dom! Vigilantibus jura!«³²⁰ Ni pri tem odveč navesti majhno podrobnost, da je isti Tonkli kasneje postal koncipient v odvetniški pisarni dr. Rismonda, kjer se je govorilo in pisalo tudi v slovenskem jeziku.³²¹ Stališče Italijanov so tudi Goričanom vzbujali obete, da bo vlada upoštevala zvestobo Slovencev do monarhije in tako storila potrebne ukrepe za enakopravnost jezika in razvoj naroda. Tako piše članek »Slovensko Primorje« v »Novicah«: »Ako na gorati meji za Avstrijo prevažnega jadranskega morja čvrst prebrisan in hraber narod, ki se je tolikokrat izkazal za junaka na suhem in na morji, stoji na straži in varuje morje avstrijansko, ako bo tudi zanaprej vozil avstrijsko blago in moč v daljne kraje in razširjal državi slavo, naj vlada vendar enkrat zagotovi varnost njegovi narodnosti: naj da svobodo ne samo njegovemu djanju, ampak tudi njegovemu jeziku, naj mu v deželi odpravi nepristojno tuje ravnanje, kar je tako lahko — da tudi on ne bo se oziral na tujstvo, ampak zvesto držal se domače hiše in države, in da bo njegovo srce prešinil sveti namen za državo, ktera hrani njegovo pravico, narodnost in vso prihodnjo srečo, darovati vsakošno svojo moč

³¹⁸ Ib., str. 20.

³¹⁹ N, 20, 15. 5. 1861, 162.

³²⁰ N, 34, 20. 8. 1862, 285.

³²¹ UG, 3. september 1863, 21.

tèr ji krepko varovati vseh ptujih in domačih sovražnikov ne samo iz dolžnosti, temuč bolj še iz ljubezni do lastne ohranitve.«³²²

Pripadniki italijanskih liberalcev so svojo pripadnost italijanstvu manifestirali ob raznih prilikah. Tako so ob karnevalski prireditvi v Gorici leta 1863 v garibaldinskih nošah izzivali oblast, ki je reagirala tako, da je nekaj demonstrantov pozaprla.³²³ Dogodek je prišel nato celo pred goriški deželni zbor, kjer je na seji 23. februarja 1863 dr. Rismondo imel dogodek za napad na osebno svobodo.³²⁴ Po Gorici se je oglašalo pokanje petard, o tem nam zanimivo analogijo podaja poročevalec o občnem zboru goriške čitalnice leta 1864, ko piše: »Kak razloček med našim tihim, pohlevnim, pa zdatnim narodnim napredovanjem in med tistimi otroškimi demonstracijami s petardami, ki smo jih 19. t. m. (novembra, op. BM) zvečer (blizu gledališča) že v drugo letos doživeli!«³²⁵

Med Slovenci je leta 1865 naletela na ogorčen odmev Antoninijeva knjiga »Il Friuli orientale«, nekakšna zakonodaja ozemeljskih zahtev iredentizma, v goriškem deželnem zboru pa je vzbudil burno reakcijo Černetov predlog z dne 15. decembra 1865, da se da cesarju zahvalnica za septembrski manifest. Debata o predlogu komisije zbora 21. decembra 1865 je bila dolgotrajna. Poslanec Deseris ni videl v patentu nobene izboljšave notranjih razmer v monarhiji. Pajer pa je dejal, da so po patentu Slovani »mirno dalje pasli svoje ovce«. Italijani pa ne predstavljajo nič v političnem življenju Avstrije; patent ne daje nič, ne jemlje nič. Adresa je bila sprejeta s 13 glasovi proti 6. Med nasprotnimi glasovi je bil tudi Žigonov.^{325a} Na drugem mestu smo že govorili o debati 22. decembra 1866 v zvezi z zahvalnico za cesarsko pismo goriški deželi z dne 13. oktobra 1866. Zahvalnica je bila sprejeta.

Oceno te dejavnosti, vključujoč pri tem tudi dogodke okoli »Umnega gospodarja«, je povzel v »Novicah« dopis, ki pravi: »Prva leta ni bil naš ultraitalijanizem dovolj vkoreninjen; ideje njegove in zahtevanja se le nekatere izvoljene duše zunaj zbornice gojile; večina Lahkov je zavoljo pomanjkljive politiške izobraženosti brez italijanske zavednosti; znani duh jih ni bil še prešinil in prekisal. V tisti meri pa, ko se je našim pobratinom (!!) zdelo, da se reči v Italiji utrjujejo, rastel jim je tudi greben; čas in poduk, mojstrsko poveljstvo in disciplina, vse to je, se ve da, tudi svojo dolžnost storilo. Česar je še manjkalo, so dopolnile letos znane bukve ‚Il Friuli orientale‘ od Prosp. Antoninia, ki so kuga za Gorico. Pri vsem tem pa se niso Lahoni Slovincov očitno lotili, imeli so jih menda za dobre zaveznike zoper germanizem in centralizem. Iskra razdora in razpora, ki je že davno pod pepelom tlela, se je bila v prvo v znani lanski mejni seji (28. maja 1865, op. BM) kmetijske družbe vnela; al v zborih, politiških zadevah nam je lahonska stranka še le te dni

³²² N, 5, 4. 2. 1863, 34—35.

³²³ R. M. Cossar, Una dimostrazione garibaldina a Gorizia nel 1863. Separatni odtis iz »Rassegna storica del Risorgimento«, XIX/1932, fasc. II, str. 5—32.

³²⁴ Pertratazioni della seconda tornata... 1863, str. 161—163.

³²⁵ N, 49, 7. 12. 1864, 400.

^{325a} Pertratazioni della della quarta... 1865-66, str. 59—61, 71—86.

o priložnosti adresne debate v tržaškem časniku ‚Il Tempo‘ v prvo javno rokavico pod noge zabrusila. Zmago v tej zahvalnični debati namreč prilastujejo Lahi Slovincem pa menda samo zato, da so se v omenjenem časniku nad nami znosili.«^{325b}

Pomembna cenzura italijanskega političnega življenja je leto 1866, ki je v marsičem spremenilo pota italijanske liberalne politike. Še pred začetkom vojne je oblast zaradi protidržavne usmerjenosti nekaterih članov razpustila goriški mestni svet, postavljen je bil nov, ki je bil vladi bolj naklonjen. Zaprti so bili nekateri liberalni eksponenti, med njimi tudi občinski tajnik Favetti. Vojna je silila avstrijsko oblast na Primorskem, da zaradi neposrednosti bojevanj stori potrebne ukrepe, med temi je bila tudi ustanovitev »občinskih straž«, ki so nastale zato, ker majhen del italijanskega prebivalstva, a zato z velikim vplivom, podpira italijanske aspiracije, kot je pisal tržaški namestnik Belcrediju.³²⁶ K temu je treba dodati, da so leta 1864 pripravljali v Furlaniji upor proti Avstriji, predstavili so ga nato na pomlad 1865. Iz tega pa ni bilo nič, enako kot z uporom, ki so ga pripravljali pri Trziču leta 1864.^{326a}

Spoznali smo odmeve vojne pri Slovincih, ki so stališča Italijanov in nevarnost pred zasedbo ozemlja avstrijskega Primorja, želeli izkoristiti za zahteve na narodnem in političnem področju. Italijanska historio-grafija polpretekle dobe je ugotavljala, da se je avstrijska oblast proti Italijanom po letu 1866 posluževala Slovencev, povečala je zaupnike in okrepila je vrste policije.³²⁷ Med Italijani — v njih vrste se je po amnestiji vrnil Favetti — je nastal razdor med Favettijevim in Pajerjevim krilom.³²⁸ Slednji je po vrnitvi z Dunaja, kamor je šel kot nov državni poslanec — prvi goriški Italijan v dunajskem parlamentu po letu 1861 — izjavil, da bi ponovna izvolitev Favettija na mesto tajnika goriške občine prinesla le škodo. V tej dobi pa naj bi imeli koristi le avstrijskanti (konservativci) in Slovenci.³²⁹ Pajer se je še pred vojno leta 1866 umiril, kot je pisal Belcrediju tržaški namestnik,³³¹ bil je nasprotnik petard. Iz istega vira izvemo, da so bili predstavniki drugega krila razcepljenih goriških liberalcev dr. Rismondo in Favetti, drugi so bili polintelektualci, trgovci, obrtniki in delavci.³³²

Bližina italijanske kraljevine je po neuspešnih pričakovanjih, da bo vojna leta 1866 rešila vprašanje državne pripadnosti Goriške, ponovno opogumila goriške liberalce. Videm je postal center protiavstrijske gonje in beguncev, ki so se zatekali v Italijo. V Vidmu je 1. marca 1867 Garibaldi izjavil, da Italiji še nekaj manjka »in jaz upam, da vam bom pomagal, da pridobimo tisto, kar manjka naši državi — to bi bila naj-

^{325b} N, 2, 10. 1. 1866, 13.

³²⁶ R. M. Cossàr, Gorizia ottocentesca da Villafranca... str. 93.

^{326a} Ib., str. 48—49.

³²⁷ R. M. Cossàr, Gorizia ottocentesca dal sessantasei... str. 2.

³²⁸ E. Mulitsch, I prodromi dell'irredentismo isontino. V »Gorizia nel Risorgimento«, Gorizia 1961, str. 121.

³²⁹ R. M. Cossàr, Gorizia ottocentesca dal sessantasei... str. 29.

³³¹ R. M. Cossàr, Gorizia ottocentesca da Villafranca... str. 74.

³³² R. M. Cossàr, Gorizia ottocentesca dal sessantasei... str. 31.

večja želja mojega življenja.«³³³ S problemom goriških Italijanov se je ukvarjala tudi »Domovina«, ki je proti svoji običajni previdnosti pikro zbadala. Razdor med predstavniki italijanskih liberalcev je list v članku »Gorica« pripisal avstrijskemu liberalizmu.³³⁴ List je omenil spore med obema skupinama, ki so izbruhnili na velikonočni ponedeljek leta 1868.³³⁵

Pajerjevo skupino je avtor članka Andrej Marušič označil, da je liberalna in proti konkordatu in je nadaljeval: »Dualizem tedaj z neko avtonomijo dežel, liberalizem s svojimi nasledki in povzemami, narodnost po večem tudi udovljena: to je troje reči, v katerih se avstrijsko-liberalni Goričani z vlado naravno vjemajo in dotikajo, in od tod sedanja njih politika, od tod njih priimek 'vladni'«. ³³⁶ V razdore, ki so se med italijanskimi liberalci pokazali prav ob veliki noči leta 1868, pa je posegel tudi »Slovenski narod«, ki je uspeh vlade na volitvah goriškega mestnega sveta 1868 spoznal v razdoru med Italijani. Sicer pa tudi novo izvoljeni svetovalci niso zanesljivi, »kajti pri prvi ugodni sapici od italijanske meje bi skoraj vsi izvoljeni možje vladi hrbet pokazali, stara sloga med tako zvanimi in strastnimi Italijani se bi v prvem trenutku pokazala.« Dopisnik je goriške dogodke vzporejal z dogajanjem v Vidmu,³³⁷ kjer so bili ob slavju poroke princa Humberta 22. aprila 1868 na javnem mestu postavljeni tržaški, goriški in istrski grb z napisom »Italija je narejena, pa še nedovršena«. ³³⁸ Drugačno sliko hrupnega medsebojnega obračunavanja med goriškimi liberalci na velikonočni ponedeljek leta 1868 podaja italijanska historiografija. Policija je nagnala slovenske mladeniče iz okolice mesta, prišlo je do obračunavanja, pri čemer je bilo nekaj teh mladeničev ranjenih. S tem so bili maščevani za izgrede, ki so jih povzročili v Gorici, kamor se jih je kakih 200 odpravilo po nekem cerkvenem prazniku v Solkanu.³³⁹ Leta 1868 so bili pa vsekakor hujši nemiri v Trstu od 9. do 15. julija, z raznimi napisnimi akcijami so odmevali tudi v Gorici. V tako razgibano ozračje vpade še šempaški tabor, ki naj bi pomenil blagoslov vojni med Italijani, ki jih je Avstrija na vse načine preganjala, in Slovenci (Slavi), ki jih je na vse načine podpirala.³⁴⁰ S šempaškim taborom pa je povezana proslava druge obletnice plebiscita na Beneškem, ki se je na dan šempaškega tabora proslavljala v Palmanovi. Slavja so se udeležili tudi goriški Italijani; ob tej priliki so prišla do izraza razna protiavstrijska iredentistična gesla, zato je oblast nekatere udeležence slavja (ob vrnitvi domov so jih v mejni vasi Visco domačini napadli) po vrnitvi v Gorico zaprla in obsodila na razne zaporne kazni.³⁴¹ Zanimiva so imena štirih obsojenih goriških liberalcev: Periz, M. Ciuk (Zucchi), Penaucig in Riaviz, ki so prav s tako zaprtima Tabaiem in Blasigom predstavljali zelo agresiven del stranke in tiste

³³³ Ib., str. 5.

³³⁴ D, 18, 1. 5. 1868, 70—71.

³³⁵ D, 19, 8. 5. 1868, 73—74.

³³⁶ D, 20, 15. 5. 1868, 77—78.

³³⁷ SN, 14, 2. 5. 1868.

³³⁸ SN, 15, 5. 5. 1868.

³³⁹ R. M. Cossar, *Gorizia ottocentesca dal sessantasei...* str. 41.

³⁴⁰ Ib., str. 50.

³⁴¹ Ib., str. 52.

elemente, o katerih je »Slovenki narod« pisal, »da največji del Lahonstva so slovenski renegati iz Gor in Krasa, ker nam ne le njih imena, temveč tudi njih rojstni kraji pričajo; ti odpadniki ki se svojega lastnega jezika sramujejo — nasrkali so si tujega duha, se v tem gojili in Slovanstva najhujši sovražniki postali.«³⁴² Zaradi dogodkov v Palmanovi je v strahu pred represalijami pobegnil v Italijo tudi Favetti. Favettijevo krilo goriških liberalcev je bilo s tem zelo okrnjeno, dokaz temu je vsebina plakata, ki se je 21. februarja pojavil na goriških zidovih. Plakat je bil naperjen proti avstrijski oblasti in je postavil geslo: »Življenje za življenje. Nesrečo za nesrečo«. Dotaknil se je tudi šempaškega tabora, omenil je, da je razglas, s katerim je oblast zapovedala ustrezne varnostne ukrepe, ujezil Slovence; oblast da je pričakovala izgrede, za katere bi napravili odgovorne Italijane.³⁴³

Ukrepi oblasti pa iredentistične dejavnosti niso popolnoma zavrli. Dodamo naj še, da je bil ujet in obsojen tudi tisti, ki je navedeni lepak lepil na goriške zidove. Tudi njegov priimek ni italijanski, saj se je pisal Pregl. Dne 28. maja 1869 je bil za goriškega župana izvoljen Claricini, tipičen goriški avstrijakant, ki je bil Slovencem naklonjen, podobno kot dr. Doliac, takrat goriški deželni poslanec, ki je leta 1870 osnoval v Gorici katoliško politično društvo, v katerem so sodelovali tudi Slovenci. V sedemdesetih letih dobe goriški Italijani nove oblike dela, pričenjajo izdajati tisk, ki ga vse po letu 1851 niso več imeli. Tudi za italijansko politično življenje na Goriškem je prelom desetletij dovolj pomemben mejnik.

Poleg Slovencev in Italijanov so kot tretji, sicer številčno mnogo šibkejši, zato pa politično dovolj vpliven tabor predstavljali goriški Nemci. Že leta 1861 so se zbirali v društvu »Concordia«, katerega predsednik je naslednje leto postal goriški tovarnar Ritter, najvidnejši goriški Nемец, izdajatelj kasnejših listov »Görzer Wochenblatt« in »Görzer Zeitung«. Lista sta bila nemško orientirana in Slovenci so ju prav zaradi tega odklanjali. Toda kot so imeli Nemci v goriškem mestnem svetu svoje zastopstvo, so bili Slovenci vselej zunaj. Nemci so zato predstavljali dovolj pomemben faktor za politično konstelacijo v mestu, mnogo manj pa na deželi.

³⁴² SN, 28, 6. 3. 1869.

³⁴³ R. M. Cossar, Gorizia ottocentesca dal sessantasei ... str. 62.

Riassunto

LO SVILUPPO DELLA VITA POLITICA PRESSO GLI SLOVENI DEL GORIZIANO DALL'INTRODUZIONE DEL COSTITUZIONALISMO ALLA PRIMA ROTTURA POLITICA

Fino all'anno 1861 non è possibile parlare di una vita politica organizzata presso gli Sloveni che secondo le circostanze amministrative d'allora vivono nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca insieme alle popolazioni friulane ed italiane. Gli Sloveni rappresentano la maggioranza della popolazione della provincia ma, per gli motivi di carattere sociale, la coscienza nazionale comincia aver vita appena nel 1848. Tuttavia il movimento politico presso gli Sloveni del Goriziano non si differisce nelle linee fondamentali dal movimento degli altri Sloveni, in fondo la vita politica slovena nel Goriziano è solo una parte, della vita politica di questo popolo. Il movimento nazionale faccia i suoi primi passi incerti già negli anni precedenti al 1848, il vero contenuto di tale movimento viene per la prima volta rappresentato dai fatti di quest'anno, quando gli Sloveni danno vita a Gorizia perfino a una società politica e hanno i loro rappresentanti nell'assemblea nazionale austriaca. L'assolutismo del ministro Bach, seguente l'epoca rivoluzionaria, porta con se un decennio di passività. L'introduzione del parlamentarismo nella monarchia austriaca all'inizio degli anni Sessanta ha la sua eco anche nel Goriziano. Il movimento nazionale è in primo luogo espressivamente culturale, più tardi si arricchisce d'azione di carattere politico ferma restante lealtà all'impero. Il movimento mira ad innalzare la lingua slovena al livello di eguaglianza nella vita pubblica; i mezzi per raggiungere tale scopo sono limitati, da una parte per motivi d'uso tradizionale delle lingue tedesca ed italiana, dall'altra a causa delle leggi inadeguate. Nonostante vi siano nella provincia di Gorizia e Gradisca due terzi di popolazione slovena è rappresentata questa alla Dieta Provinciale da soli 7 dei 22 membri; coll'anno 1867 il numero di questi, in seguito al cambiamento della legge elettorale, aumenta di tre membri. Comunque la lingua slovena, nonostante la legge costituzionale lo ammette, rimane pur sempre in posizione di inferiorità paragonandola a quelle italiana e tedesca. All'accrescita della coscienza nazionale del popolo sloveno contribuiscono le nascenti »società di lettura« (čitalnice) che si formarono dopo l'anno 1861 in tutto il territorio. Tra tutte le regioni slovene, quella del Goriziano è la più prolifica, per quanto riguarda queste società. Nel 1863 gli Sloveni attengono il primo giornale mensile »Umni gospodar« (coll'anno 1867 un altro giornale, settimanale »Domo-vina«).

L'atmosfera creata da questi fatti porta alla formazione di un pensiero politico sloveno. Qui si trova il punto d'incontro tra le correnti del movimento sloveno e quello irredentistico italiano. Con il 1868 il motto fondamentale della politica slovena è: »La Slovenia unita.« Questo motto si ode nelle dimostrazioni in massa di carattere politico chiamate »tabori«. A questo movimento si uniscono con il tabor presso Šempas (18. 10. 1868) anche gli sloveni del Goriziano. Tale sviluppo intensivo apporta mutamenti nel campo della politica slovena fin'ora ideologicamente unitario. Anche nel Goriziano nascono due corsi distinti: uno radicale e l'altro conservatore. A principio degli anni Settanta gli Sloveni rappresentano già una forza politica sia nei confronti dei vicini Friulani ed Italiani (anche loro suddivisi) come pure in quelli verso le autorità austriache che per i propri fini sfruttano ambedue le parti.

Dragovan Sepić

SLOVENC I JADRANSKO PITANJE U PRVOM SVJETSKOM RATU*

(Referat na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev
v Novi Gorici septembra 1968)

Za razumijevanje gledišta slovenskih stranaka i javnosti prema pitanju granica s Italijom potrebno je imati na umu da je dio Slovenaca, onaj u Beneškoj Sloveniji, potpao pod Italiju prilikom njenog ujedinjenja 1866. i da se posljednjih godina pred rat u Slovenskom Primorju i Istri vodila vrlo oštra nacionalna borba s Talijanima. Talijanska liberalna stranka, koja je predstavljala talijansku buržoaziju, očajnički se borila da sačuva privilegirane pozicije koje je imala u Goriškoj, Trstu i Istri i priječila Slovencima da u tim krajevima dodju do svojih punih nacionalnih prava i da sudjeluju u javnom životu prema svojoj brojčanoj snazi. Između radničkih stranaka dvaju naroda, Jugoslavenske socijaldemokratske i Talijanske socijaldemokratske stranke, postojala je politička suradnja, ali u pogledu rješenja nacionalnog pitanja nisu imali suglasna gledišta. Oni su se doduše jedni i drugi zalagali za rješenje nacionalnog pitanja na bazi nacionalnih autonomija, i slagali se u suzbijanju buržoaskog nacionalizma i napose talijanskog iredentizma, ali Jugoslavenska socijaldemokratska stranka pred rat se sve više orijentirala ka ideji južnoslavenske federacije u kojoj bi se našli Goriška, Trst i Istra, dok su, talijanski socijaldemokrati biti protiv priključenja Trsta, Gorice i zapadne i južne Istre južnoslavenskoj državi bilo u okviru Austro-Ugarske ili van nje i u njihovim su se redovima javljali glasovi u prilog stvaranja jedne autonomne talijanske jedinice koji bi s Trstom kao centrom obuhvatila teritorije nastanjene pretežno talijanskim stanovništvom.

Kod Slovenaca je uoči rata u odnosu prema Talijanima jedno od najvažnijih pitanja bio Trst. U njemu je iz godine u godinu jačao slovenski elemenat, razvila se ondje slovenska buržoazija i jak proletarijat, tako da se očekivalo da će s vremenom Slovenci u Trstu ne samo postići ravnopravnost s Talijanima nego postati ondje i dominantan ekonomski i politički faktor. Među Slovencima je u to vrijeme misao ujedinjenja Južnih Slavena bila već jako razvijena. Jedni, pristaše Slovenske ljudske

* Opomba uredništva: Referat je bil objavljen v slovenščini v »Goriških srečanjih« III (1968), št. 15-16, str. 13-23, vendar ga objavljamo v originalnem jeziku še enkrat, ker menimo, da je prav, če se z njim seznaní čim širši krog zgodovinarjev.

stranke i Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, predviđjali su ujedinjenje u okviru Monarhije odnosno Podunavske konfederacije, dok su drugi, dio liberalaca i veći dio omladine, bili pristaše potpunog oslobođenja Slovenaca, Hrvata i Srba od Austro-Ugarske i njihova ujedinjenja sa Srbijom u nezavisnu zajedničku državu. Svi su oni gledali u Trstu najvažniju luku ne samo Slovenije nego i cijele buduće Jugoslavije. U martu 1914. (26. in 27. III.) tršćanska »Edinost« je pisala da je Trst jedini emporij svih slovenskih teritorija, najvažnija luka svih jugoslavenskih zemalja, da on ne smije biti niti njemački niti talijanski, a Slovenci da su najizloženija predstraža jugoslovenstva koje treba da podupiru svi Južni Slaveni, a u aprilu iste godine (27. IV.) prilikom sastanka talijanskog i austrijskog ministra vanjskih poslova u Opatiji, »Edinost« je upozoravala da je opstanak Slovenaca u opasnosti sve dok ne osvoje Trst.

Kad su hrvatski politički emigranti, na čelu s Antom Trumbićem i Franom Supilom, prvih mjeseci nakon izbijanja rata kod sila Trojnog sporazuma pokrenuli pitanje oslobođenja Hrvata, Slovenaca i Srba Austro-Ugarske i njihova ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom vodili su računa o stavu Slovenaca i posebnu pažnju posvećivali granicama s Italijom. Mada u to vrijeme nije u emigraciji bilo slovenskih političkih predstavnika, oni su prilikom svojih prvih nastupa za Slovence uvijek tražili striktnu etnografsku liniju. Za njih je granica prema Italiji bilo jedno od bitnih pitanja ujedinjenja. Već prilikom prvih sastanaka hrvatskih političkih emigranata složili su se da treba pošto poto zapriječiti da Italija ostvari svoje pretenzije na slovenske i hrvatske teritorije na Jadranu i, ukoliko se ne bi moglo osigurati potpuno ujedinjenje svih slovenskih i hrvatskih zemalja, da bi bilo bolje da te teritorije ostanu pod Austrijom nego pod Italijom, jer bi Italija nastojala da ih što brže i najkraćim putem potalijanči. Oni su već u to vrijeme odbijali svaku misao o etapnom, postepenom ujedinjavanju, jer su se bojali da bi ono moglo dovesti u pitanje opstanak hrvatskog i pogotovo slovenskog naroda. Za slovenski je narod naime bilo od životne važnosti da svoje oslobođenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje s Hrvatima i Srbima ne plati teritorijalnim žrtvama koje bi ga mogle toliko osakatiti da bi sam njegov opstanak došao u pitanje, a to bi bilo ako bi Italija uspjela dobiti teritorije koje je tražila propaganda što se tada vodila u Italiji za napuštanje neutralnosti i koje je talijanska vlada zahtijevala kao uvjet za svoj ulazak u rat na strani sila Trojnog sporazuma.¹

Trumbić i Supilo su to dobro shvaćali. U memorandumu o jugoslavenskom pitanju koje je Supilo podnio početkom novembra 1914. ruskom ambasadoru u Francuskoj Izvoljskom i francuskom ministru vanjskih poslova Delcasséu, tražio je za buduću jugoslavensku državu Goricu-Gradišku, Trst i Istru,² a kad ga je Izvoljski zamolio da iznese maksimum do kojeg bi se moglo izići ususret Italiji, Supilo je u posebnom memo-

¹ D. Šepić, Trumbićev 'Dnevnik', Historijski pregled, Zagreb, 1959, br. 2; str. 167—168.

² D. Šepić, Pisma i memorandumu Frana Supila (1914—1917), Beograd 1967, str. 16.

randumu dokazivao neopravdanost talijanskih težnji na istočnu obalu Jadrana. On je doduše priznao da u Trstu Talijani sačinjavaju većinu, ali je isticao da je Trst okružen čisto slovenskim zaledjem i da ga ekonomski interesi vezuju uz pozadinu, te ustao protiv toga da Trst pripadne Italiji. Kao kompromisno rješenje je predvidio da Trst postane slobodan grad po uzoru hanzeatskih gradova sjeverne Njemačke.³

Srpska vlada nije imala isti stav u pogledu granica prema Italiji. Kada je predsjednik srpske vlade Nikola Pašić 21. septembra 1914. dao instrukcije srpskim poslanicima o granicama na koje pretendira Srbija poslije rata, obuhvatio je i slovenske teritorije, označivši da bi granična linija »zgodnom vododelnicom« obuhvatila Kranjsku i spustila se u Istru, koja bi se mogla s Italijom podijeliti, ukoliko bi ona ušla u rat.⁴ U to vrijeme on još vjerovatno nije bio dobro informiran o slovenskim etnografskim granicama, a znao je da sile Trojnog sporazuma nastoje privući Italiju na svoju stranu, pa je nastojao formulirati takvu granicu koja bi mogla biti prihvatljiva i za talijansku vladu i javnost. Nije sigurno da je u to vrijeme već imao u rukama promemoriju o Slovincima koju je napisao slovenski etnograf Niko Županič, koji je već duže vremena živio u Srbiji kao kustos Etnografskog muzeja u Beogradu. Nakon cerske bitke Županič je nastojao da ga Pašić primi ali bez uspjeha, na što je Županič napisao tu promemoriju koju je predao otpravniku poslova ruskog poslanstva Strandtmannu a kopije poslao srpskom ministarstvu vanjskih poslova, članovima vlade i političarima. Tu je on objašnjavao potrebu ujedinjenja Slovenaca sa Hrvatima i Srbima u zajedničkoj državi, posebno ističući strategijsku važnost Slovenije i upozoravajući na važnost Trsta. Kao slovenske teritorije Županič je tu označio ne samo Gorišku-Gradišku, Trst i Istru nego i Benešku Sloveniju.⁵

Sličan teritorijalni program o težnjama slovenskog naroda iznijeli su publicist Leonard Lenard i urednik tršćanskog lista »Jugoslavije« Andre Munih. U memorandumu koji su 9. oktobra 1914. predali ruskom konzulu u Veneciji za srpsku vladu objašnjavali su potrebu priključenja Slovenije budućoj Jugoslaviji i među slovenskim teritorijama spomenuli su Gorišku, Trst, Istru i Benešku Sloveniju. Taj je memorandum ruski konzul poslao srpskom poslanstvu u Rim i Trumbić ga je preveo na hrvatskosrpski za potrebe srpske vlade.⁶

Upoznavanje s težnjama slovenskog naroda bilo je za Trumbića i Supila od najveće važnosti jer je pitanje ujedinjenja Slovenije za njih, kao i za ostale hrvatske emigrante, bilo ključno pitanje od kojeg je zavisilo da li će se Hrvatska ujediniti sa Srbijom. To gledište dobro ilustrira Trumbićeva reakcija na izjave ruskog poslanika u Crnoj Gori Aleksandra Giersa o Sloveniji. Giers je naime rekao Trumbiću 24. decembra 1914. da problem Hrvatske neće na budućoj konferenciji mira predstavljati većih

³ Isto, str. 32—33.

⁴ V. Vučković, Iz odnosa Srbije i Jugoslovenskog odbora, Istorijski časopis XII—XIII, Beograd 1963, str. 349.

⁵ N. Županič, O Slovincima, New York 1915.

⁶ Arhiv Jugoslovenskog odbora u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

teškoća, već da su u pitanju samo Trst sa Slovenskim Primorjem i da je Slovenija »čvor«, da je to »europsko pitanje radi izlaza hinterlanda na Jadran«, te raspravljao s Trumbićem o mogućnosti da se poslije rata stvori reducirana Austrija u kojoj bi u federalističkom uređenju ostali osim Nijemaca i Madjara, takodjer i Česi sa Slovacima i Slovenci. Trumbić se u razgovoru tome usprotivio i uvjeravao Giersa u štetnost takve kombinacije. Njegovo je mišljenje bilo da se pitanje Hrvatske ne može odvojiti od pitanja Slovenije, da »sve slovenske i hrvatske zemlje moraju biti u jednoj državi, koja god bila i da Hrvati« — kao što je pisao Supilu 31. decembra 1914 — »treba da ovu misao drže kao ugaoni kamen, jer ako Slovenija bude od nas odijeljena, Hrvati, i to većina, ne će htjeti da dodju pod srpskog kralja i tražit će za sebe posebnu državu.«⁷

Trumbić je stoga nastojao da što više političkih ljudi iz Slovenije dodje u emigraciju da zastupaju pred silama Trojnog sporazuma misao ujedinjenja Slovenaca s Hrvatima i Srbima. Kada su u Italiju došli srpski političari iz Bosne i Hercegovine Nikola Stojanović i Dušan Vasiljević, poslani od Pašića da zajedno s hrvatskim i slovenskim emigrantima osnuju Jugoslavenski odbor, Trumbić je odlagao osnivanje Odbora sve dok se ne priključe slovenski predstavnici. Na sastanku u Rimu održanom početkom novembra 1914. odlučeno je da jedan od prvaka jugoslavenske nacionalističke omladine Ljubó Leontić podje u Trst da ondje preko omladinskih veza poruči slovenskim prvacima kako je potrebno da dodju u emigraciju slovenski predstavnici a po mogućnosti i predstavnici istarskih Hrvata. Leontić je uspio prenijeti poruku a da nije morao lično poći u Trst i uskoro primio odgovor da će slovenski delegati stići što je moguće prije.⁸ Pored toga, Trumbić je uputio pismo predsjedniku političkog društva »Edinost« u Trstu Otokaru Rybašu, tražeći da se upute u emigraciju delegati iz slovenskih zemalja, posebno Trsta i Istre, kao i iz banovine Hrvatske. Trumbić je upozorio Rybaša da se Trst nalazi »u najvećoj opasnosti da bude izgubljen za slavenstvo«.⁹

Time je bila uspostavljena veza između emigracije i »Edinosti«. Uskoro za tim došao je u Italiju Županić, koga je poslao Pašić da odande održava veze s ljudima u Sloveniji, a u inozemstvo je prebjegao u sporazumu s Gregorom Žerjavom i Albertom Kramerom i Bogumil Vošnjak, koji se, međjutim, nije odmah priključio emigrantima u Rimu, već je počeo pisati brošuru »La question de Trieste«. U Italiju je došao iz Rusije i omladinac Janko Lavrin koji je suradjivao s Leontićem u prvim akcijama jugoslavenske omladine u emigraciji.

U to je vrijeme talijanska vlada već bila odlučila da udje u rat ali prije toga je željela da ispita kakvo bi bilo držanje Slovenaca i Hrvata Goriške i Istre ako talijanska vojska prodre u te krajeve. Talijanski ministar vanjskih poslova Sonnino poslao je u Trst u tu svrhu bivšeg

⁷ D. Šepić, Iz korespondencije Frana Supila 1914—1917, Arhivski vjesnik I, Zagreb 1958, str. 283—284.

⁸ Lj. Leontić, O Jugoslovenskom odboru u Londonu, Zagreb 1961, str. 18—19.

⁹ Arhiv Jugoslavenskog odbora. Odlomci pisma objavljeni su u D. Šepić, Gradja o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru, Vjesnik Histo-rijskog arhiva u Rijeci i Pazinu XI-XII, Rijeka 1966-1967, str. 226.

talijanskog vicekonzula u Trstu Carla Gallija koji je u tajnim razgovorima s prvacima »Edinosti« održanim od 10. do 18. januara 1915, rekao da ga je poslao Sonnino s nalogom da stupi u dodir sa Slovincima kako bi se našla baza za sporazum, jer Italija ulazi uskoro u rat protiv Austrije i traži Goricu, Trst i Istru sa zaledjem i to crtom koja obuhvaća Julijske Alpe s Postojnom i Rijekom. Ako se sa Slovincima postigne sporazum i oni pristanu na granicu Julijskih Alpi, Italija bi onda reducirala svoje zahtjeve i granica bi išla preko Julijskih Alpi od Postojne južno na Labin.

Prvaci »Edinosti« su odmah poslali u Rim Josipa Mandića da Trumbića obavijesti o razgovorima s Gallijem, istakavši da su Galliju dali evanzivne odgovore. Trumbić je poručio u Trst da ne smiju pristati ni na kakve teritorijalne ustupke, jer ih narod nije za to ovlastio. Stoga treba da odgovore Galliju da se ne mogu odreći slovenskih zemalja, koje dopiru do austrijsko-talijanske granice, pa je čak i prelaze. »Ako bi Italija dobila austrijski Friul, na koji nemamo nacionalnih pretenzija« — poručivao je Trumbić — »bilo bi pravedno da nas kompenzira time, što bi nam za uzvrat za našu pomoć u tom pravcu imala vratiti zemlju na kojoj žive Slovenci oko Cividada (Cividale)«. Slovenci ne smiju pristati ni na kakve teritorijalne ustupke, već treba da javno pokažu da su protiv talijanskih pretenzija i stoga moraju sazivati skupštine i čak sakupljati dobrovoljce, jer se za Slovence i Hrvate tih krajeva radi o biti i ne biti. Ujedno je molio da se održi sastanak predstavnika slovenskih, hrvatskih i srpskih stranaka na kojem bi se informiralo o talijanskim namjerama i o akciji emigracije, a osim toga Jugoslavenskom odboru dalo punomoć i delegiralo nove članove, naročito iz Slovenskog Primorja i Istre.

Prvaci »Edinosti« su odmah poduzeli korake da se održi takav sastanak, sami su pak već 11. februara 1915. sastavili za Trumbića i Supila punomoć u kojoj ih ovlašćaju da zastupaju misao nerazdruživosti »Primorja s našim Trstom« s ostalim slovenskim i hrvatskim krajevima.

Uskoro nakon toga talijanska vlada je povelala pregovore sa silama Trojnog sporazuma i tražila na Jadranu Gorišku-Gradišku, Trst, dio Kranjske, Istru s otocima Cres i Lošinj kao i Dalmaciju do Neretve. Sile Trojnog sporazuma su već u prvom svom odgovoru obećale Italiji sve teritorije koje je tražila na sjevernom Jadranu, tako da se pregovaralo samo još o Dalmaciji. Za pregovore je uskoro saznao Supilo, koji je u to vrijeme bio u Petrogradu, i o tome obavijestio vladu i Trumbića. Jugoslavenski odbor, koji još nije bio konačno konstituiran ali je već djelovao, protestirao je protiv toga a protestirala je i srpska vlada, a u Trstu je 11. aprila održan sastanak predstavnika nekih slovenskih i hrvatskih opozicionih stranaka, na kojem su se svi izjasnili za ujedinjenje sa Srbijom a protiv talijanskih težnji, ističući da nikada neće pristati da svoje sadašnje ropstvo, koje smatraju privremenim, zamijene smrću koja bi ih čekala ako padnu pod Italiju i odlučili da se talijanskoj vojsci pruži otpor. Međutim, ruska vlada je preko novinara Svatkovskog, koji je bio veza ruskog ministarstva vanjskih poslova s jugoslavenskom kao i češkom emigracijom, izvršila na njih pritisak, tako da su na drugom

sastanku koji su održali u Trstu 18. aprila zauzeli pomirljiv stav. Prema izvještaju Svatkovskog, odlučili su da će se iz obzira prema Rusiji držati mirno prema talijanskim trupama, i u tu svrhu su izradili tekst proglašenja koji će se uputiti stanovništvu prilikom nadiranja talijanske vojske. No u rezoluciji su istakli da se nikako ne mogu složiti sa ustupanjem bilo kojeg jugoslavenskog teritorija Italiji. Na tom sastanku je bilo odlučeno da podju u emigraciju slovenski narodni zastupnik iz Trsta u bečkom parlamentu Gustav Gregorin i hrvatski zastupnik u istarskom saboru Dinko Trinajstić.¹⁰

Kao što su neke slovenske i hrvatske građanske stranke tako je i Jugoslavenska socijaldemokratska stranka, koja je tada imala svoje sjedište u Trstu, zauzela stajalište prema talijanskim težnjama. Prema svjedočanstvu jednog od prvaka te stranke Henrika Tume, na povjerljivom sastanku predstavnika Jugoslavenske i Talijanske socijaldemokratske stranke postignuta je suglasnost da Trst s okolicom treba da postane nezavisnim slobodnim gradom kojemu bi se priključili miljski poluotok, pozadina Trsta do Krasa i okolni Kras s Tržičem (Monfalcone), tako da bi se na zapad protezao do Soče.¹¹ Taj program, o kojem — čini se — nemamo drugog svjedočanstva osim Tuminog, bio je očito uperen protiv aneksionističkih težnji Italije koja se tada spremala na rat protiv Austro-Ugarske, ali ni jedna ni druga stranka nisu vodile propagandu u tom smislu tako da je ostao nepoznat ne samo široj javnosti nego i u stranačkim redovima.

Pregovori sila Trojnog sporazuma s Italijom završili su potpisivanjem tajnog Londonskog ugovora od 26. aprila 1915. Talijanski su zahtjevi, najviše zaslugom ruskog ministra vanjskih poslova Sazonova, nešto smanjeni, ali samo u Dalmaciji. Granica koju je Italija tražila na sjevernom Jadranu bila je prihvaćena bez ikakve ispravke od Trbiža razvodjem Julijskih Alpi preko Snežnika do Kvarnera uključujući u talijanski teritorij Kastav, Matulje i Volosko, ali ne Rijeku. Tim je ugovorom oko trećina slovenskog naroda bila osuđena da potpadne pod Italiju. Obala koja nije bila obećana Italiji predviđena je za podjelu između Crne Gore, Srbije i Hrvatske, što je očito pokazivalo da se isključuje ujedinjenje Hrvata i Slovenaca sa Srbijom i Crnom gorom. O slovenskim teritorijama koji nisu bili obećani Italiji nije u Londonskom ugovoru ništa rečeno ali vjerojatno se zamišljalo da ostanu i dalje u Austriji.

Kad se tjedan dana po potpisu Londonskog ugovora u Parizu Jugoslavenski odbor 30. aprila 1915. konačno konstituirao, Gregorin još nije prešao granicu a Vošnjak još nije došao u Pariz tako da je od Slovenaca bio prisutan samo Županič. U Odbor su od Slovenaca ušli Gregorin, Vošnjak i Županič. Predsjednikom je izabran Trumbić a tajnički poslovi su bili povjereni tršćanskom dopisniku zagrebačkog »Obzora« Josipu Jedlowskom.

¹⁰ O sastancima u Trstu iscrpnije u D. Šepić, Misija Carla Gallija u Trstu u siječnju 1915, Anali Jadranskog instituta JAZU II, Zagreb 1958. Tu je u napomenama citirana i literatura o toj misiji.

¹¹ H. Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 351.

Slovenski predstavnici stoga i nisu sudjelovali u sastavljanju memorandumu koji je Jugoslavenski odbor predao 6. maja 1915. francuskoj vladi. Međutim, u njemu se i bez toga dobro objašnjava težnja Slovenaca da se ujedine zajedno s Hrvatima i Srbima Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom gorom i beskompromisno traži za buduću južnoslavensku državu Južnu Korušku i južnu Štajersku, Kranjsku i Gorišku, Trst i Istru. Memorandum posebno objašnjava ekonomske razloge za priključenje Trsta južnoslavenskoj državi.¹²

Jugoslavenski odbor je iz Pariza krenuo u London, gdje je odredio svoje sjedište. Ondje je pripremio »Manifest britanskom narodu i parlamentu« u kojem je iznio svoj program. Na uporno inzistiranje pobornika jugoslavenskog ujedinjenja Seton-Watsona, Steeda i Evansa morao je kompromisnije iznijeti svoj teritorijalni program kako ne bi izazvao reakciju Italije, koja se je pripremala da uskoro napadne Austro-Ugarsku. U manifestu, koji su potpisali i slovenski članovi Odbora, iznosi se da Južni Slaveni žive u »znatnom dijelu« Istre, Trsta i Gorice s Gradiškom, u Koruškoj i Kranjskoj.¹³

Bogumil Vošnjak, koji je u to vrijeme već došao u London, bio je — kao i ostali slovenski i hrvatski članovi Odbora — neugodno iznenadjen stavom koji su zauzimali britanski službeni i neslužbeni krugovi prema pitanju granice s Italijom. Već iz razgovora s Evansom, Steedom i Seton-Watsonom, Vošnjak je vidio da oni smatraju da bi Jugoslavenski odbor morao pristati na kompromisno rješenje pitanja granice s Italijom, jer bi jedino na taj način mogao postići da talijanska vlada odustane od svog protivljenja jugoslavenskom ujedinjenju koje je predstavljalo najveću zapreku u diplomatskoj borbi za ujedinjenje. Vošnjak je posjetio 3. maja de Bunsena u Foreign Officeu da mu izloži potrebu ujedinjenja Slovenaca s Hrvatima i Srbima, jer je pitanje Slovenije ostalo van ikakvih diplomatskih dogovora a veliki dio slovenskih teritorija je bio obećan Italiji. Iz napomena koje su na Bunsenov izvještaj o razgovoru s Vošnjakom zapisali viši službenici Foreign Officea vidi se da su oni bili mišljenja da će jugoslavenska država, ukoliko se formira, uključiti i Sloveniju »koju — kao što je zapisao Clerk— ne traže niti Italija niti Ugarska a premala je da bude nezavisna«. Britanski ministar vanjskih poslova je, međutim, zapisao 5. maja: »Za sada mi ne možemo ništa učiniti.«¹⁴ Dne 27. jula su Vošnjak, Gregorin i Trinajstić posjetili Bunsena da mu pokažu etnografske karte, vjerojatno izradjene od Županiča, o slovenskim teritorijama, ističući tom prilikom da jedino snažna jugoslavenska država u kojoj bi bile Slovenija i Hrvatska autonomne mogu zadržati njemački prodor na Jadran. Oni su tom prilikom spomenuli da Slovenci i Hrvati na istočnoj obali Jadrana koji su bili antiaustrijski razpoloženi sada, kada su saznali da su njihovi krajevi obećani Italiji, očekuju zaštitu od Austrije, jer se ne mogu nikada pomiriti s talijanskom vlašću i ako Italija

¹² F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, str. 32.

¹³ Isto, str. 37.

¹⁴ Arhiv Foreign Officea u Public Record Officeu u Londonu.

anektira njihove krajeve Slovenci neće moći da se odupru nastojanjima koje će sigurno praviti Njemačka da ih iskoristi kako bi se iz tih krajeva Talijani otjerali.¹⁵

Slične ideje je razvijao Vošnjak u »Slovenskoj spomenici« koju je napisao još prije odlaska u emigraciju i koja se, kao što on tvrdi u svojim memoarima, slučajno pojavila u Londonu. U njoj je iscrpno iznijeto slovensko pitanje, a posebno poglavlje je posvećeno nacionalnoj borbi u Primorju i Trstu. Vošnjak ističe da je u ekonomskom interesu Trsta da pripadne jugoslavenskoj državi i da proširenje Italije do Postojne ne bi Trstu moglo dati dovoljno jako zaledje. Prema njemu, Slovencima bi priključenje Trsta Italiji zadalo smrtni udarac, jer ekonomska snaga Slovenaca leži u Primorju, ondje žive jedni uz druge Slovenci i Hrvati, ondje postoji kovačnica jugoslavenske misli. Vošnjak završava, da jedino u slučaju ako ideja jugoslavenskog jedinstva ne bude žrtvovana, jugoslavenstvo može biti u stanju da se uspješno odupire nastojanjima Nijemaca da se učvrste u Trstu.¹⁶

Vošnjak spominje da se Supilo isprva protivio predavanju posebne slovenske spomenice Saveznicima, ali da je kasnije popustio.¹⁷ Supilo je naime po povratku iz Rusije bio pod teškom impresijom razgovora sa Sazonovim. Sazonov mu je izjavio da ne vjeruje u mogućnost ujedinjenja katoličkih Hrvata i Slovenaca s pravoslavnim Srbima i da se Rusija ne može založiti za program njihova ujedinjenja. Sazonov je i Ljubomiru Stojanoviću i Aleksandru Beliću, koje je Pašić poslao u posebnu misiju u Petrograd, 6. maja otvoreno izjavio: »Ako bi zbog Kranjske Rusija morala i jedan dan duže ratovati ona bi napustila njeno oslobodjenje«.¹⁸

Stvar ujedinjenih Slovenaca s Hrvatima i Srbima stajala je vrlo loše. U pregovorima koje su Saveznici u ljetu 1915. vodili sa Srbijom kako bi je naveli da ustupi Bugarskoj Makedoniju i odustane od zahtjeva za Banatom, sve u cilju da privole Bugarsku i Rumunjsku na intervenciju na njihovoj strani, Srbiji su nudili kao kompenzaciju Bosnu i Hercegovinu, Slavoniju, Srijem, Bačku i jadransku obalu do rta Planke. Pašić je u augustu 1915. uspio da mu ruska, francuska i britanska vlada obećaju i Hrvatsku, a nakon toga je pitao ne bi li se pod pojmom Hrvatske u širem smislu moglo podrazumijeti i Sloveniju. Međutim, Sonnino se odlučno usprotivio da se Srbiji obeća Hrvatska. Tako je otpala i dalja diskusija o Sloveniji.¹⁹ Supilo je saznao za te pregovore i vidio da obećanjima što se daju Srbiji hrvatski teritoriji treba da budu podijeljeni između Italije i Srbije, a ostatak da se čuva za eventualne kasnije kompenzacije Madjarskoj. Stoga je 30. augusta intervenirao kod Edwarda Greya

¹⁵ Isti arhiv.

¹⁶ Arhiv Jugoslavenskog odbora.

¹⁷ B. Vošnjak, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Beograd - Zagreb 1928, str. 91 i 54—55.

¹⁸ D. Sepić, O misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine, Zbornik Historijskog instituta JAZU III, Zagreb 1960, str. 462.

¹⁹ M. Toscano, La Serbia e l'intervento in guerra dell'Italia, Milano 1939; F. I. Notović, Diplomatička borba v godi prvoj mirovoj vojni I, Mosva—Lenjingrad 1947.

tražeći da se hrvatski narod ne kida ne komade kao podloga za kompenzacije nego neka se svi Hrvati, Slovenci i Srbi Austro-Ugarske shvate kao cjelina koja se ima osloboditi i ujediniti sa Srbijom, na što mu je Grey predložio neka se kod Pašića zauzme da srpska vlada pristane na ovu formulu: Bosna, Hercegovina, južna Dalmacija, Slavonija i Hrvatska bit će nakon rata slobodne i moći će odlučiti o svojoj sudbini. Supilo je pristao na Greyov prijedlog iako se u njemu jugoslavensko pitanje ne rješava u cjelini, jer se nadao da bi priznanje prava samoodredjenja u tom slučaju moglo dati osnova za rušenje Londonskog ugovora, a u Foreign Officeu su mu rekli da se pod Hrvatskom razumijevaju i slovenske zemlje koje nisu bile obećane Italiji. Taj prijedlog, međutim, nisu prihvatili ni Pašić ni Jugoslavenski odbor. Pašić, jer su se time dovodila u pitanje teritorijalna obećanja koja su Saveznici već dali Srbiji, a Jugoslavenski odbor, jer se plebiscit nije predviđao izričito i za Slovence.²⁰

Unatoč tome što je jugoslavensko pitanje stajalo kod Saveznika tako loše Jugoslavenski odbor je vodio u svim savezničkim i neutralnim zemljama uspješnu propagandu za program ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom, posvećujući posebnu pažnju pobijanju talijanskih težnji na Jadranu i dokazivanju slavenskog karaktera istočne obale Jadrana. Na zaglavlju Odborova glasila na francuskom i engleskom jeziku («Yugoslav Bulletin», «Bulletin Yougoslave») bila je otisnuta etnografska karta jugoslavenskih teritorija koju je izradio Županić i u njoj su bili obuhvaćeni i Beneški Slovenci. Odbor dakako nije vjerovao da bi buduća jugoslavenska država mogla postići te granice, jer je bio svjestan da će se morati odstupati od nje i naći neki kompromis s Italijom, ali ipak je smatrao da mora upoznati savezničku javnost o stvarnim etničkim odnosima u spornim krajevima na Jadranu. Na jugoslavensku propagandu je oštro reagirala talijanska štampa i vlada, nastojeći da prikaže Hrvate i Slovence kao vjerne sluge Habsburgovaca a Jugoslavenski odbor kao agenta Beča. Talijanska vlada je odlučno branila Londonski ugovor i odbijala svaku misao da bi se na drugoj obali Jadrana mogla stvoriti jedna velika jugoslavenska država.

U Velikoj Britaniji su pobornici jugoslavenskog ujedinjenja okupljeni oko «Serbian Society of Great Britain» i časopisa «New Europe» nastojali da između Italije i Jugoslavena dodje do kompromisa o granicama na Jadranu u nadi da bi se na taj način moglo otkloniti talijanski »veto« ujedinenju Hrvata i Slovenaca sa Srbima odnosno stvaranju jugoslavenske države. Arthur Evans je početkom 1916. iznio svoj prijedlog kako da se riješi jugoslavensko-talijanski spor. On je predlagao da Italija dobije Trst i Istru s Pulom sve do Raše a osim toga i otoke Cres i Lošinj.²¹ Za sličan se kompromis založio i Seton-Watson koji je, kao i Evans, smatrao da se Italiji ne može poreći pravo na stratejsku granicu unutar razumne etnografske granice, i predlagao da se Italiji prizna pravo na

²⁰ D. Šepić, Supilo diplomat, Zagreb 1961, str. 138—149.

²¹ A. Evans, Les Slaves de l'Adriatique et la Route continentale de Constantinople, London (1916), str. 14—15.

Goricu i zapadni dio Goriške s Tržičem, zatim Trst, ali kao slobodnu luku, I Istru do Raše, kao i otoke Lošinj i Vis.²² Slične koncepcije u Italiji propovijedali su šef socijalreformista Leonida Bissolati, koji je bio ministar u Bosellijevoj vladi, i profesor Gaetano Salvemini u svom listu »Unità«. Prema njihovu mišljenju »jadranski kompromis« bi se mogao postići na taj način da Italija prizna Jugoslavenima pravo na cijelu Dalmaciju osim eventualno Zadra, a Jugoslaveni da priznaju Italiji pravo na Gorišku, Trst i Istru do Učke i Čičarije (Monti della Vena).²³ Dakle i prema kompromisnom programu pobornika jugoslavenskog ujedinjenja u savezničkim zemljama slovenske teritorije trebalo je žrtvovati da bi se postiglo da Italija pristane na stvaranje Jugoslavije. Srpska vlada, koja se nakon sloma Srbije nalazila u teškoj situaciji, javno je izjavljivala preko Pašića da priznaje pravo Italije na prevlast na Jadranu a u krilu Jugoslavenskog odbora nije postojalo potpuno slaganje u pogledu odnosa prema Italiji. Kao što spominje Nikola Stojanović u svojim uspoimenama, Srbi u Odboru se nisu slagali potpuno s oštrom kampanjom koju je vodio Odbor u pogledu granica jer je ona imala uvijek antitalijansku oštricu,²⁴ a od Hrvata Supilo je pokazivao najveću sklonost da se založi za kompromisnu granicu. Na nagovor Wickhama Steeda i ostalih pobornika jugoslavenskog ujedinjenja on je u proljeće 1916. nastojao u Rimu stupiti u dodir s talijanskim službenim faktorima da izvidi pod kojim bi uvjetima bili voljni odustati od »veta« jugoslavenskom ujedinjenju, ali je Sonnino odbio da ga primi, a nacionalistička štampa ga je oštro napala. Međutim Supilo je uspio razgovarati s Bissolatijem i zalagao se za kompromisno rješenje jadranskog pitanja, čime se Bissolati potpuno složio.²⁵

Svi ti pokušaji kompromisa bili su u to vrijeme bez ikakva utjecaja na držanje talijanske vlade. Talijanski ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino branio je Londonski ugovor od svake pa i najmanje revizije, a Jugoslavenski odbor pod predsjedništvom Trumbića nije pokazivao nikakve sklonosti za kompromis unatoč sondiranjima koje je Supilo pravio u Italiji. Ustvari, Trumbić se i usprotivio Supilovoj misiji u Italiji.²⁶

Slovenski politički krugovi i slovenska javnost su u talijanskoj intervenciji u ratu gledali najveću opasnost za nacionalni opstanak slovenskog naroda. Oni su saznali za teritorijalne odredbe Londonskog ugovora a znali su kakva bi bila sudbina Slovenaca pod Italijom. Dilema je bila teška. Pobjeda Saveznika, medju kojima se nalazila Italija,

²² R. W. Seton-Watson, *The Balkans, Italy and the Adriatic*, London (1916), str. 70—73.

²³ Clanci G. Salveminija o tom problemu u G. Salvemini, *Dal Patto di Londra alla Pace di Roma*, Torino 1925. Vidjeti također C. Maranelli e G. Salvemini, *La questione dell'Adriatico*, II ed., Firenze 1919.

²⁴ N. Stojanović, *Jugoslovenski odbor*, Zagreb 1927, str. 24.

²⁵ D. Šepić, *Supilo diplomat*, n. dj., str. 175—182; D. Šepić, *Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanja kompromisne granice s Italijom*, *Jugoslovenski istorijski časopis*, Beograd 1964, br. 3.

²⁶ D. Šepić, *Hrvatska u koncepcijama Frana Supila o ujedinjenju*, *Forum*, Zagreb 1968, br. 2-3, str. 368.

značila je gubitak trećine Slovenaca, podjelu slovenskog naroda, a za ostale Slovence nije bilo sigurno kakva im se sudbina sprema, da li bi se priključili jugoslavenskoj državi, ukoliko se uopće stvori, ili bi ostali i dalje u Austriji. U Austriji je pak Slovencima, u slučaju pobjede Centralnih sila, prijetilo da budu podvrgnuti germanizaciji koju su planirali njemački nacionalisti koji su imali u programu osiguranje Trsta za nijemstvo. Situacija se počela mijenjati tek nakon smrti Franje Josipa i dolaska na prijestolje cara Karla potkraj 1916, nakon Februar-ske revolucije 1917. i ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat.

Car Karlo je, svjestan teške ekonomske i političke situacije u zemlji i nesiguran u ishod rata koji se produžavao bez izgleda na pobjedu, uspostavio tajne kontakte s francuskom a kasnije i s britanskom vladom kako bi ispitao mogućnost uvjeta mira. Francuska i britanska vlada, u nadi da bi mogli odvojiti Austro-Ugarsku od Njemačke i zaključiti s njome separatni mir, bile su spremne smanjiti svoje ratne ciljeve prema Austro-Ugarskoj, čak i na štetu Italije i Srbije, i u tajnim razgovorima svodile svoje uvjete uglavnom na potrebu reorganizacije Monarhije kako bi se zadovoljili njeni narodi. Tom prilikom je bilo riječi i o jugoslavenskom pitanju. Vlada u Beču je počela popuštati u svom pritisku; bavila se planovima o stvaranju poljske države, a kad je u Rusiji u martu 1917. buknuła revolucija koja je dovela do pada carizma, odlučila se na uspostavu ustavnosti i sazvala parlament. U hrvatskim i slovenskim zemljama su počeli dogovori političkih stranaka radi formuliranja zahtjeva o ujedinjenju Slovenaca, Hrvata i Srba Monarhije u jednu samostalnu državu pod žezlom Habsburga. Sve slovenske građanske stranke austrijske pole Monarhije ujedinile su se u Jugoslavenskom klubu na bazi zajedničkog nacionalnog programa, koji je predviđao ujedinjenje svih zemalja u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u samostalnu državu pod žezlom Habsburške dinastije. Kako vlada nije prihvatila taj program za reorganizaciju Monarhije, Jugoslavenski je klub ušao u opoziciju i poveo oštru kampanju u masama koja je poprimala s vremenom sve izrazitiji antiaustrijski karakter.²⁷ U toj kampanji se uvijek inzistiralo na ujedinjenju svih slovenskih teritorija. Majsku deklaraciju nije prihvatila Jugoslavenska socijaldemokratska stranka. U memorandumu koji je izradila za Stockholmsku konferenciju predviđala je za Slovence autonomiju u okviru reorganizirane Austrije, s time da u takvoj Sloveniji budu ujedinjene sve slovenske teritorije.²⁸

Na radikaliziranje programa slovenskih stranaka u nacionalnom pitanju djelovale su sve teže prilike u zemlji, propaganda što se širila iz inozemstva nakon zaključenja Krfske deklaracije i ideje o potrebi što skorijeg zaključenja općeg mira bez aneksija i kontribucija a na bazi prava svakog naroda na samoodredjenje koje su se širile iz Rusije; naročito nakon izbijanja Oktobarske revolucije. U rat na strani Saveznika su k tome ušle Sjedinjene Američke Države koje su preko predsjednika

²⁷ D. Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917-1918, *Historijski zbornik XI-XII*, Zagreb 1958-1959, str. 7-12.

²⁸ H. Tuma, n. dj., str. 450-453.

Wilsona propagirale misao o pravu svakog naroda da bira vladu pod kojom će živjeti. Jugoslavenski klub je u bečkom parlamentu doduše isticao svoju vjernost dinastiji i državi, ali je sve energičnije tražio da se što prije pristupi rješavanju jugoslavenskog pitanja, jer — kao što je predsjednik Kluba Anton Korošec izjavio u parlamentu 19. oktobra 1917. — »ako se ovo rješenje ne pripremi u pravo vrijeme od nadležnih faktora, onda će ga uzeti u svoje ruke forumi izvan Monarhije«.

Medjutim, kad je potkraj oktobra 1917. austrijska vojska iznijela veliku pobjedu nad talijanskom vojskom kod Kobarida, vlada je pokazivala sve manje volje da udovolji zahtjevima Jugoslavenskog kluba. Poraz talijanske vojske i njeno povlačenje iz slovenskih teritorija dala je povoda za jednu manifestaciju koja je mogla stvoriti utisak da Slovenci žele iskoristiti priliku kako bi postavili pitanje priključenja Beneške Slovenije. Predsjednik »Edinosti« Otokar Rybař je naime predveć carskom namjesniku u Trstu deputaciju tršćanskih Slovenaca i bjegunaca iz Gorice da mu izrazi njihovu radost zbog pobjede kod Kobarida, koja je — kao što je tom prilikom izjavio — otklonila opasnost za Trst i omogućila da se povrate slovenski krajevi kod Soče »od Rombona do Svete Gore a konačno i naša sunčana Gorica i vinorodna Brda, kojima se nakon duge rastave od 1866. godine pridružuje i domovina naše mletačke braće do sada talijanske Slovenije«.²⁹ Kako se u vodstvu Jugoslavenskog kluba javila reakcija na tu izjavu jer ju je austrijska štampa iskoristila u svoje svrhe, Rybař je objasnio u izjavi datoj štampi da događaji na talijanskom bojištu ne mogu imati utjecaja na politiku Jugoslavenskog kluba i da se program Kluba temelji na načelu narodnosti i samoodredjenja naroda, a što se tiče manifestacije u Trstu, da je bila samo odraz radosti primorskih Slovenaca što neprijatelj napušta njihove krajeve. Rybař je s time u vezi podsjetio na porazan utisak što je na Slovence ostavio Londonski ugovor, ali je odlučno izjavio da »nitko od primorskih Slavena ne zahtjeva niti želi aneksije teritorija Italije; mi bismo protiv takve mjere čak odlučno protestirali«.³⁰

Nakon talijanskog poraza kod Kobarida stvoreni su uvjeti da se pristupi ispitivanju mogućnosti za pomirenje između Talijana i Jugoslavena. S jedne su strane talijanski vojni i politički krugovi uvidjeli da bi bilo potrebno mijenjati politiku prema Slavenima Austro-Ugarske kako bi se podstakao njihov otpor protiv Austro-Ugarske u cilju njenog unutrašnjeg potkopavanja, s druge strane Jugoslavenski odbor je uvidjao opasnost da Saveznici zaključe separatan mir s Austro-Ugarskom, u kom slučaju bi otpala mogućnost oslobodjenja i stvaranja nezavisne jugoslavenske države. Odbor se sada nalazio prema Talijanima u jačoj situaciji i Trumbić je u decembru 1917. prilikom kontakata s talijanskim vojnim izaslanikom u Londonu generalom Molom doduše pokazivao spremnost na sporazum i kompromis ali se teško izjašnjavao što bi Jugoslaveni bili spremni priznati Italiji. Njegov glavni zahtjev je bio da se Italija odrekne Londonskog ugovora, što se pak tiče Trsta, zapadne

²⁹ Slovenski narod, 31. X. 1917.

³⁰ Isto, 9. XI. 1917.

Istre i Pule, za koje je Steed koji je učestvovao u tim razgovorima uvjeravao Molu da Jugoslaveni priznaju Italiji, Trumbić nije bio sasvim jasan, ali se odlučno protivio da se Italiji prizna pravo na tršćansko zaledje i cijelu Istru.³¹ Kad su pak u februaru 1918. povedeni pregovori izmedju Jugoslavenskog odbora na čelu s Trumbićem i talijanskog odbora za sporazum s potlačenim narodima Austro-Ugarske na čelu s Andreom Torreom, koji su imali službeniji karakter, jer su se vodili s odobrenjem talijanske vlade, o granicama se uopće nije razgovaralo već samo o načelima na osnovu kojih treba da se povuku. Trumbić je tražio da se prihvate načela narodnosti i samoodredjenja naroda, što je Torre isprva odlučno odbijao ali je na kraju pristao s time da se u sporazum unese da se primjenom tih načela ne smiju vrijedjati životni interesi ni jednog ni drugog naroda. Trumbić je to, na pritisak s britanske strane, prihvatio iako se bojao da bi se to moglo iskoristiti za primjenu Londonskog ugovora, ali je uspio da se u tekstu sporazuma za te interese precizira »koji će biti definirani na konferenciji mira« i da se za manjine koje bi pripale jednoj ili drugoj državi upotrijebi izraz »nuclei«, grupe, kako ne bi bilo nikakve sumnje da samo izolirane i manje nacionalne grupe mogu potpasti pod drugu nacionalnu državu.³² Sporazum potpisan od Trumbića i Torrea 7. marta 1918. bio je prihvaćen na Kongresu potlačenih naroda Austro-Ugarske koji je bio održan u Rimu od 8. do 10. aprila 1918. Kako je predsjednik vlade Orlando pozdravio odluke tog kongresa, činilo se kao da je postignut konačan sporazum izmedju Italije i Jugoslavena i da će talijanska vlada odustati od Londonskog ugovora i od granice koju on predviđa.

Medjutim, padalo je u oči da do konkretnog sporazuma o granicama nije došlo. Pobornici jugoslavenskog ujedinjenja i sporazuma s Jugoslavenima u Italiji Salvemini i Bissolati nisu bili s time zadovoljni i nastojali su za vrijeme kongresa da postignu sa svoje strane sporazum s Jugoslavenskim odborom. Na posebnim sastancima održanim s Trumbićem u Rimu tražili su od njega da se odrekne Istre kao što su se oni javno odrekli Dalmacije, a kad se Trumbić nije nikako htio izjasniti o granicama, Salvemini je 10. aprila odlučio izvesti stvar na čistac i tražio od njega da otvoreno kaže prihvaća li program koji su oni propagirali, naime da se Italija odrekne zahtjeva za Dalmacijom a Jugoslaveni Goriške, Trsta i Istre do Učke. Trumbić je to odbio i iznio razlog za svoje odbijanje. Rekao je da treba voditi računa o Slovencima, koje bi se dovelo do očajanja ako bi se prihvatio Salveminijev prijedlog, i istakao da bi Slovenci, ako bi Odbor to prihvatio, smatrali da ih je Odbor izdao, što bi nužno iskoristila Austrija u svojoj politici, a to bi štetilo borbi koja se vodi protiv Austrije. »Mi ne samo da ne smijemo udovoljiti vašem zahtjevu« — rekao je Trumbić — »nego treba da vam izjavimo da vam ne možemo učiniti slobodno nikakvu koncesiju na štetu Slovenaca. Po-

³¹ D. Šepić, Jugoslavenski odbor i Rimski pakt, Jugoslavenski odbor u Londonu, Zagreb 1966, str. 484—488.

³² Isto, str. 498—505.

korit ćemo se samo nalogu koji bi potekao od Engleske, Francuske i Sjedinjenih Država». ³³

Ustvari, Trumbić je bio već tada spreman na kompromis, samo nije nikako htio da Odbor primi bilo kakvu javnu obvezu u tom pogledu. Kada je u talijanskoj vladi izbio sukob između Bissolatija, koji se zalagao za lojalno sprovođenje sporazuma s Jugoslavenima i za priznanje Slovenaca, Hrvata i Srba Austro-Ugarske kao savezničkog naroda a Jugoslavenskog odbora kao njegova predstavnika, kako je to Odbor tražio od savezničkih vlada, i Sonnina koji je bio uporno protivan politici sporazuma s Jugoslavenima, Trumbić je odlučno podržao Bissolatija i da bi mu dao argumente u ruke za borbu protiv Sonnina izjavio mu je u privatnom razgovoru 28. augusta 1918. da bi Jugoslaveni mogli prihvatiti kompromis o granici na osnovu Evansove linije, precizirajući da bi se granica povukla Jadranom na jug od Pule. ³⁴

Slično kompromisno stajalište je imala i srpska vlada. U njenom memorandumu o nacionalnim zahtjevima Srbije od 31. marta 1918. upućenom Saveznicima Italiji se priznaju Trst i zapadna obala Istre s Pulom. ³⁵

U domovini se na kompromis Jugoslavenskog odbora s Italijom u prvo vrijeme gledalo s nepovjerenjem. Tršćanska »Edinost« je 2. aprila 1918. prigovarala što se u sporazumu Trumbić—Torre nalazi klauzula o životnim interesima, jer Talijani — kaže »Edinost« — smatraju da u njihov životni interes spadaju krajevi oko Soče, Trst i Pula i da se nijedan Talijan ne odriče Trsta. Međutim, kao što uvjerava list, Slovencima ne može ništa nadomjestiti Trst i ako Italija želi živjeti sa Slovencima u miru, neka se odrekne svojih imperijalističkih aspiracija na njihove teritorije.

U svim se slovenskim krajevima u to vrijeme već bila razmahala kampanja za Majsku deklaraciju koja je, nakon izbijanja Oktobarske revolucije i januarskog memoranduma Jugoslavenskog kluba konferenciji mira u Brest-Litovskom, sve više ispuštala spominjanje Habsburškog žezla a sve više isticala pravo samoodređenja i međunarodni karakter jugoslavenskog pitanja. ³⁶ Jugoslavenski pokret u zemlji je jačao u borbi protiv vlade i sve odlučnije postavljao i pitanje granica. U Pragu su povodom 50-godišnjice Narodnog Divadla u maju 1918. održane svečanosti solidarnosti slavenskih naroda a održan je tom prilikom i kongres potlačenih narodnosti Austro-Ugarske kao pandan Rimskom kongresu, na kojem je od Talijana učestvovao samo tirolski zastupnik Conci. U

³³ Povjerljiv izvještaj G. Salveminija R. W. Seton-Watsonu, Arhiv R. W. Seton-Watsona u Londonu. Taj dokument zahvaljujem ljubaznosti prof. Hughu Seton-Watsona. Vidjeti također A. Tamborra, *L'idea di nazionalità e la guerra 1914—1918, Estratto dagli Atti del XLI Congresso di Storia del Risorgimento italiano, Trento 9—13 Ottobre 1963, str. 101—102.*

³⁴ A. Tamborra, n. dj., str. 104.

³⁵ D. Janković - B. Krizman, *Gradnja o stvaranju jugoslovenske države (I. I—20. XII 1918)*, Beograd 1964, str. 163—164.

³⁶ L. Ude, *Deklaracijsko gibanje na Slovenskem, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada austro-ugarske monarhije i stvaranje jugoslovenske države*, Zagreb 1969, str. 141—157; D. Kermauner, *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*, Ljubljana 1969, poglavje I.

rezoluciji kongresa se osudjuju »državni ugovori koji nisu potvrđeni voljom naroda«, što je bila jasna aluzija na Londonski ugovor a na manifestacijama je jedan od čeških zastupnika govorio o slavenstvu Trsta.³⁷

Praške svečanosti su potakle polemiku među talijanskim socijaldemokratima u kojoj je iznijeto na diskusiju pitanje budućnosti Trsta za slučaj ako dodje do stvaranja jugoslavenske države. Predsjednik talijanske socijaldemokratske stranke Pittoni je u diskusiji kritizirao praške manifestacije i u listu »Lavoratore« upozoravao slovenske nacionaliste da talijanski radnici, iako žele slovenskom narodu slobodu i nezavisnost, ni pod koju cijenu neće da potpadnu pod Jugoslaviju.

Ta se polemika u toku juna proširila u oštriju polemiku između »Lavoratora« i »Edinosti«. Povod je za to dala proslava godišnjice Majске deklaracije u Trstu, na kojoj su govorili predsjednik Jugoslavenskog kluba Korošec i potpredsjednik »Edinosti« Josip Wilfan. Korošec je u svom govoru istakao važnost koju ima Trst za slovenski narod a Wilfan je osudio Londonski ugovor i, istakavši da se Slovenci postavljaju na načelo samoodredjenja naroda, izjavio da Trst i cijelo Primorje pripadaju Jugoslaviji i da u tom pitanju nema mogućeg kompromisa.³⁸

Nakon toga se kao reakcija širi u Trstu antislavenska kampanja. Nju ne vode talijanski nacionalisti ili liberalci već socijaldemokrati na čelu s Pittonijem koji je bacio parolu: »Nikada pod Jugoslaviju.« U redovima slovenskih socijaldemokrata se tada javljaju sve veća neslaganja u pitanju granica. Mladji na čelu s Golouhom i Ferfoljom traže suradnju s građanskim strankama u borbi za nacionalnu nezavisnost i zalažu se za sporazum s Talijanima o granicama ističući važnost Trsta za Slovence i buduću Jugoslaviju. Jedan od njihovih prvaka Ivan Cankar je u predavanju koje je održao u Trstu 20. aprila 1918. izjavio: »Bez Trsta, bez mora bi slobodna, nezavisna, demokratska Jugoslavija bila nemoćna, mrtvorodjena, zauvijek pokopana.«³⁹ Rezultat polemike koja se vodila u redovima slovenskih socijaldemokrata je bila rezolucija izglasana povodom Radničkog dana u Ljubljani 28. jula 1918. U njoj se kaže da se Jugoslavenska socijaldemokratska stranka odlučno zalaže za »ujedinjenje našeg troimenog naroda u vlastitu demokratsku državu«, da u pogledu granica stoji na stajalištu sporazuma sa zainteresiranim narodima na osnovu samoodredjenja naroda te predlaže pregovore s talijanskim i njemačkim socijaldemokratima.⁴⁰

Vodstvo talijanske socijaldemokratske stranke je prihvatilo taj poziv na pregovore: međutim, do njih nije došlo, jer se uskoro vidjelo da između slovenskih i talijanskih socijaldemokrata postoje prevelike razlike u gledištima na pitanje granica. Talijanski socijaldemokrati su odbijali svako rješenje tršćanskog pitanja u okviru Jugoslavije, a slovenski

³⁷ M. Paulová, Kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske u Pragu u svibnju 1918, Naučni skup, n. dj., str. 229—242.

³⁸ D. Šepić, Raspad Austro-Ugarske i Trst, Jadranski zbornik II, Rijeka—Pula 1957, str. 172—176.

³⁹ Iscrpnije o tome D. Kermauner, n. dj., poglavje V.

⁴⁰ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 354—355.

socijaldemokrati bili su u većini odlučno za priključenje Trsta Jugoslaviji. Stoga su 22. septembra pregovori odloženi. Talijanska je socijaldemokratska stranka na svom zboru od 18. oktobra odbila prijedlog Puechera da se stranka izjasni za priključenje Trsta Italiji i izglasala rezoluciju prema kojoj Trst treba da postane potpuno nezavisan pod zaštitom Lige Naroda a da mu se priključe pretežno talijanski teritoriji Furlanije i Istre.⁴¹ Slovenski socijaldemokrati su odbijali takvo rješenje i, suradjujući zajedno s građanskim strankama zalagali se za rješenje pitanja granica na osnovu načela narodnosti i narodnog samoodredjenja.⁴²

U to se vrijeme Austro-Ugarska već raspadala i u Zagrebu je bilo formirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je 29. oktobra proglasilo nezavisnost Države Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice. U Narodnom vijeću su se nalazili zastupnici svih slovenskih krajeva Austrije, među njima i primorskih Slovenaca. U tim danima sve su slovenske stranke bile složne u pogledu granica prema Italiji, kako građanske tako i radničke, i kad je Italija nakon zaključenja primirja s Austro-Ugarskom u Villa Giusti 3. novembra 1918. okupirala krajeve koji su joj bili obećani u Londonskom ugovoru, u rezolucijama svih stranaka dižu se protesti protiv talijanske okupacije i traži da se u svim spornim teritorijama na Jadranu provede plebiscit. Izvršni komitet Jugoslavenske socijaldemokratske stranke je 22. novembra 1918. donio rezoluciju u kojoj traži da se prilikom povlačenja granice poštuje načelo samoodredjenja naroda, i ističe: »Trst kao i cijelo Primorje bivše Austro-Ugarske države osim Furlanije treba da pripadne novonastaloj državi SHS.«⁴³

Odlučan stav svih slovenskih stranaka u pitanju granica utjecao je da vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izidje pred konferenciju mira u Parizu 1919. sa zahtjevom da Goriška s gradom Goricom i cijela Istra pripadnu jugoslavenskoj državi a Trst da postane nezavisan pod međunarodnom garancijom.⁴⁴ Bio je to odraz raspoloženja cijele jugoslavenske javnosti koja je bila ogorčena zbog talijanske okupacije, tako da bi svakako kompromisnije stajalište naišlo na oštru osudu u zemlji. Trumbić, koji je bio ministar vanjskih poslova bio je svjestan da će biti potrebno praviti kompromis, ali — kao što je bio istakao u diskusiji sa Salveminijem u Rimu — smatrao je da zbog raspoloženja naročito u Sloveniji može popuštati samo pod pritiskom velikih Saveznika.

⁴¹ D. Šepić, Raspad Austro-Ugarske i Trst, n. dj., str. 179—182.

⁴² O polemikama u redovima socijalne demokracije D. Kermauner, n. dj., poglavlja II, III, IV i V.

⁴³ Zgodovinski arhiv, n. dj., str. 371—372.

⁴⁴ B. Krizman - B. Hrabak, Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920, Beograd 1960, str. 357.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DIE ADRIATISCHE FRAGE WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES

Der Verfasser behandelt in diesem Beitrag, der eigentlich ein abgehaltener Referat auf der XIV. Tagung der slowenischen Historiker (in Nova Gorica, September 1968) ist, in Einzelheiten grosse Bemühungen, Erfolge und Misserfolge der jugoslawischen Politiker und Völker um Erhaltung ihrer totalen nationalen Befreiung auf dem Grunde des Selbstbestimmungsrechtes.

ZAPISKI

SREDNJEVEŠKA GROMBERŠKA GOSPOŠČINA

Uro hoda iz Zgornje Polskave proti Šmartnu obvladujejo razvaline gromberškega gradu lepo pohorsko okolico. Pohorske višine so bile že zelo zgodaj zatočišče ljudem iz pogosto prenevarnih južnih nižinskih podpohorskih leg. Iliri so živeli v tinjskih gradiščih, Rimljani v Šmartnem na Pohorju.¹ Doba preseljevanja ljudstev in pozneje ogrski pohodi v 10. stoletju so ponovno povzročili, da se je množilo prebivalstvo v višjih pohorskih krajih in da sta bili zato tu zgrajeni tinjska in šmarčka cerkev.² Zelo zgodaj je moral biti zasnovan tudi Gromberk kot alodialni svet Gromberških, znanih med 1142 in 1309: Fritel 1164, Wolfgang I. 1142—1198, Wolfgang II. 1193—1220, Gotfrid 1223, Ulrik 1236 in Markvard 1307—1309.³

Za Volkanga I. je v listini leta 1213 povedano, da je bil 1142 v upravni službi vetrinjskega samostana.⁴ Najstarejše zapisano ime Gromberka (Grunenberch) pa je iz 1164.⁵ Začetki gradu so najverjetneje že iz konca 10. stoletja. Nastal je visoko na Pohorju kot obrambna postojanka proti Ogrom. Za njegov zgodnji nastanek govori zlasti njegova osamljena alodialnost sicer sredi izrazitega vladarjevega sveta. Iz prvotnega obširnega gromberškega ozemlja sta se že v 12. stoletju izločili obe polskavski gosposčini, vendar je še za dolgo ostala Gromberku sodna oblast nad njunimi podložniki. Od gromberških gospodarjev so dobili še Konjiški Ritznoj, Pipanje, Sentovec in Devino ter slivniška gosposčina Klopce. Gromberku sta se pozneje odtujila tudi Gabrnik in Bukovec.⁶ Markvard, zadnji Gromberški, je imel 1307 v Pretrežu v fevdu od Benedikte Mariborske štiri kmetije, ki sta jih sporazumno odstopila studeniškemu samostanu.⁷

Markvardov dedič Alram I. Bistriški (iz Bistrice pri Ilzu, severozahodno od Fürstenfelda) je kupil od Friderika Hanaua (Spodnje) Prebukovje (Praitenpuch 1265—1267). Leta 1318 se je prepiral Alram II. Bistriški po očetovi smrti s svojimi tremi sestrami za dediščino. Gromberk (der fest) in vas (Spodnje) Prebukovje (20 mark dohodkov, kar je vrednost 4 kmetij), sta mu v celoti ostala. Alrama II. sta nasledila sinova Albreht I. (1361—1411) in Ivan.⁸ Albreht II. Bistriški (1411—1437), ki je odigral pomembno vlogo tudi v mestu Slovenski Bistrici, je izročil 1428 svoji ženi pravico do deželnoknežje fevdne desetine pri Gromberku (Spodnjem) Prebukovju, Breznu (Tresn), Lastinji vasi (Lassestorf), v kraju »Eck«, v Kalšah (Kalisch), Bukovcu (Buchberg), Zgornji Ložnici pri Slovenski Bistrici ter verjetno na Štatenberg vezano laneno desetino na Dravskem polju, po Pohorju in ob Dravinji in še ribolov po Polskavi in Devini. Leta

¹ Walter Schmid, Die Ringwälle des Bacherngbietes, 1915. — Archaeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec, 1939.

² Joseph Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III, 1903, št. 102, 115.

³ Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev IV, 1915, št. 470, 609, 835, 838, 892, 923 (Kos IV). — Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev V, 1928, št. 2, 214, 656 (Kos V). — Hans Pirchegger, Otto Dungern, Urkundenbuch, Ergänzungsheft, 1949, 46. — Listine 1709 a, 1730b, Štajerski deželni arhiv v Grazu (Sda).

⁴ Kos V, 214.

⁵ Kos IV, 470.

⁶ Jože Koropec, Ob spodnjepolskavskem urbarju iz leta 1663, ČZN XXXVI, 1965, 87. — Jože Koropec, Slovenjebistriški svet v luči prvih deželnoknežjih urbarjev, Kronika V, 1957, 20. — Jože Koropec, Slovenjebistriški svet v XIV. n XV. stoletju, Kronika XIII, 1965 (Koropec), 161.

⁷ Sda, listine 1709a, 1730b, 1769.

⁸ Sda, listini 1834c, 3853c. — Alfons Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare, 1910, 94. — Hans Pirchegger, Die Herrschaft Feistritz bei Ilz, ZHVS XXXV, 1942, 50—57.

1436 mu je izročil Celjski v fevd 6 kmetij v Kočnem (Kaschen under Grünberg) in v njegovi bližini 1 kmetijo v »Stain«, 2 v »Ekch«, 2 v »Aczespach« in 2 v »Leczlespach« (kmetija Lacnej v Gabrniku).

Ko je 1437 Albreht II. Bistriški umrl, sta mu sledila na gromberškem gradu oskrbnik slovenjebistriške gosposčine Valter Safner in Erazem Viltuški. Vladar je priznal 1441 Valterju Safnerju (nujno vsaj s tiho privolitvijo Viltuškega) 2 tretjini vinske in žitne desetine v (Spodnjem) Prebukovju, 2 tretjini žitne desetine pri Breznu in Lastinji vasi, celo žitno desetino od kmetije »Egk«, od kmetije »Mayerhoff« v vasi pri Gromberku, od 2 kmetij v Kalšah, celo vinsko desetino na Bukovcu, 2 kmetiji v Zgornji Ložnici, ribolov po Polskavi in Devini in že znane ostale desetine. V letih 1444 in 1445 sta sprejela celjske fevde iz 1436 in gromberške lovne pravice med potokoma Bistrice in Ješenco Valter Safner in Erazem Viltuški. Safnerjeva vdova si je dala potrditi 1454 iste fevde kot njen mož 1441. Leta 1455 je te fevde že dobila Safnerjeva hčerka Ana, žena Volfanga Pernerja. Albreht, Safnerjev sin iz prvega zakona in njegov naslednik na Gromberku, je kupil od mačehe pred 1462 nekdanje že 1436 znane celjske fevde in še na Štatenberg vezane deželnoknežje fevde: 1 kmetijo pri studencu nad Spodnjo Polskavo, 2 kmetiji in 2 domca pri Selah in pol kmetije pri Zgornji Polskavi. Albreht Safner in Erazem Viltuški sta se omenjala zadnjič kot lastnika alodialnega Gromberka 1469.⁹

Albrehta Safnerja je nasledil Andrej Greissenecker. Ker je sodeloval v Baumkircherjevem uporu proti cesarju, je 1471 zgubil glavo in imetje. Ker je 1471 umrl tudi Erazem, zadnji Viltuški, se je cesar polastil celotnega Gromberka.¹⁰ Za Erazmovo dediščino pa se je začel potegovati njegov sorodnik Viljem Turjaški Bogati. Leta 1478 in 1494 mu je bila potrjena polovica nekdanjih deželnoknežjih fevdnih desetih, vezanih na Gromberk. Drugače pa so Turjaške zadovoljili tako, da so odcepili od gromberške gosposčine Bukovec in jim ga izročili ter vezali na turjaški Štatenberg 1502 iz gromberške zemlje 46 gornjskih vinogradov na Süssenbergu pri Bukovcu.¹¹

Od 1471 je bila torej gromberška gosposčina v celoti cesarjeva in za njega so jo upravljali oskrbniki Janez Wolkenstein (1478), Pankrac Gosse- neder (1482) in kmalu za tem Martin Klöch, gospodar v Zbelovem, Keblju, Slivnici in Bistrici pri Ilzu. Leta 1486 je prvič omenjeno sicer starodavno gromberško deželsko sodišče. Martina Klöcha je nasledil polbrat Ivan, ki mu je cesar potrdil 1492 stare celjske fevde: 8 kmetij v Kočnem, dvor Žlumberk (v Gabrniku) in še 4 kmetije na Pohorju (v Rančah). Te 4 kmetije pri gradišču Kozji rep (Kozerep) je prejel 1296 žički samostan od Konjiških in jih izročil 1451 Martinovemu očetu Frideriku Klöchu. Ivan je zapisal 1493 dvor pri Spodnji Polskavi in kmetijo v Zgornji Polskavi ptujskim dominikancem.¹²

Ivan Klöch je imel štiri hčerke. Leta 1511 so podarile bistriški župnijski cerkvi mlin. Na Gromberku je ostala Helena, ki je poročila Ivana Aygla. S sestrami si je delila nerazdružljive četrtine gromberških sodnih pravic. Z Uršulo je dobil četrtino teh pravic Hans Herzenkraft v Zgornji Polskavi, z Apolonijo Sigmund Rosenberg v Frajštajnu in z Barbaro Jernej Weissenegg v Vartenhajmu pri Račah ostali četrtini.¹³

Leta 1516 je bila gromberška gosposčina revna, saj je bila ovrednotena samo s 36,5 funti imenja. Grad je bil močno utrjen, 18. ali 19. septembra 1532 so

⁹ Koropec, 161. — Hans Pirchegger, Die Herrschaft Feistritz bei Ilz, ZHVS XXXV, 1942, 50–57. — Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VII, 1864 (Muchar VII), 198. — Hans Pirchegger, Die Herrschaft Marburg, ZHVS XLIII, 1952, 26. — Hans Pirchegger, Die Untersteiermark, 1962, (Pirchegger), 120–123. — Celjska fevdna knjiga, ortenburški fevdi 127, 303, 325, prepis v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. — Sda, listini 5947e, 7182. — Ernst Birk, Urkunden-Auszüge, AKÖGQ X 1853 (Birk), 68. — Albert Starzer, Die landesfürstlichen Lehen, BKSGQ XXXII, 1902 (Starzer), 316–317.

¹⁰ Rudolf Gustav, Marburg, 1847, 68. — Ignaz Rothenberg, Andreas Baumkircher, ZHVS VI, 1908, 89–91. — Birk, 191. — Starzer, 175–178.

¹¹ Koropec, 161. — Starzer, 175–178.

¹² Hans Pirchegger, Die Herrschaft Feistritz bei Ilz, ZHVS XXXV, 1942, 50–57. — Pirchegger, 122. — H.(ans) Pirchegger, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, 1917, 227. — Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VI, 1859, 109. — Muchar VII, 361. — Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, 1867, 102.

¹³ Pokrajinski arhiv v Mariboru, studeniška listina za leto 1511.

Maribor

„kozji rep“

	Ranče	Vartenhajm	
Šmartno	Fram	Rače	Marjeta
Lastnja vas Kalše	Morje	Bukovec	Prepole
Zg. Nova vas Marof	Grampolje	Ješenca	Brezula
Stara vas kodno Ogiljensak	Preval		
Sp. Prebukovje	Brezno, Vinše „Sassenberg“		Starosinci
Ribarije	Gabrnjak Zg. Poljskava	Gorica	
Devina	Pokloše Frajskajm	Sp. Poljskava	Šikole
Klopce	Sete	Strazgonjci	Pengerci
Sl. Bistrica		Pragersko	Sp. Jablane
Zg. Ložnica		Leskovec	
Jamnik			
Malahorna			
Sl. Konjice			Štatenberg
Žitče			
Zbelovo			Studemice
			Pretrež

ga Turki zaman napadali. Njegov gospodar Ivan Aygl je dal 1534 žičkemu samostanu 3 podložne družine v Malahorni in izročil nekako v istem času Bernardu Herzenkrafftu v Zgornji Polskavi in Ivanu Turjaškemu v Bukovcu za 9 funtov imenja ter tako poravnal stare spore s sodediči. Njegova žena je kot vdova poročila 1541 Ozvalda Pragerja iz Jamnika in mu prinesla v zakon posesti, vinograde, gornine in gozdove. Leta 1542 je Ozvald že sodeloval pri popisu zgornjepolskavske gosposčine.¹⁴

Za Gromberk je opravil imenjsko prijavo 1542 namesto Aygllovih otrok Sigmund Wildenstein iz Wildpacha. Grad je bil ocenjen s 500 goldinarji, pristava, njive, travniki in sadovnjak s 120 goldinarji, četrtina deželnega sodstva, odvetništva nad spodnjepolskavsko cerkvijo, gozda, lova, paše in ribolova z 200 goldinarji.

Bistveni podatki o imenju podložnikov so zajeti v naslednjih tabelah.

Gosposčina je bila torej dokaj skromna. V njej je bilo komaj 46 podložnih enot in 6 osebenjkov. Pa še od tega je bilo 9 podložnih gospodarstev (3 v stari vasi-Altendorf) frajštanjskih in jih je gromberška gosposčina le trenutno koristila. Gosposčina je imela nadalje 25 gorninskih vinogradov, 2 sta bila ocenjena do 5 goldinarjev, 19 do 10 goldinarjev, 3 do 15 goldinarjev in 1 do 30 goldinarjev. Skupna davčna osnova Gromberka je znesla dobrih 45 funtov. Izrazito ali pretežno gromberški so bili samo kraji Kočno, Brezno, Kalše, (Spodnje) Prebukovje, Lastinja vas in Stara vas, medtem ko so v Rančah in Zgornji Polskavi prevladovali drugi podložniki. Brezno in (Spodnje) Prebukovje sta imela naziva po drevju, Kočno po kočah pod gradom in Kalše po vodnatem terenu. Stara vas je bila sosedna slovenjebistriške Zgornje Nove vasi. Lastinja vas pa je dobila svoje ime zato, ker so v njej živeli najbrž alodialni in ne fevdni gromberški podložniki, če morda ne kar svobodni kmetje. Vsi nazivi za podložniška gromberška naselja so v nasprotju s poimenovanjem samega gradu slovenskega izvora, le da so nekateri zapisani najprej v ponemčeni obliki: Praitenpuch, Altendorf. Gromberški podložniki so bili razen najredkejših izjem (Nachtigal, Wolschlager, Frank, Schlesinger) Slovenci, na primer Grobelnik, Padenik, Ošlak, Mlakar. Podložniška naselja so prastarega izvora, vendar domci v njih poznejšega nastanka. Sicer znane krize v kmečkem življenju v drugi polovici 15. stoletja gromberški podložniki niso doživljali in zato niso nastajale pri njih niti pušče niti se ni pojavila koncentracija kmečke posesti. Kljub temu pa so bili podložniki gospodarsko razslojeni. Razmerje med osebenjki, kočarji, srednjimi in velikimi kmeti je bilo približno 1:1:4:1. Osebenjki so bili gostači, hlapci in deklice — podložniki brez zemlje. Kočarji so imeli manj kot 3 glave vprežne živine, veliki kmetje pa vsaj 7 glav vprežne živine. Porger, najmočnejši velikih kmetov, je bil po izvoru meščan iz Slovenske Bistrice.

Pri živinoreji gromberški podložniki niso poznali konjereje, zato pa precej ovčjereje. Gorninski vinogradi so bili majhni. Sogorniki so bili zelo redko domači podložniki. Omembe vredna sogornika sta bila šmarčki župnik Janez Krabat in Pavel iz Ritoznoja (Ritesinow), kjer je takrat že stala Marjetina cerkev. Nekaj gorninskih vinogradov pri Gromberku je imela tudi konjiška gosposčina in sicer v Kalšah, Prebukovju, Brezнем in Lastinjski vasi. V Spodnjem Prebukovju je bilo še 15 vinogradov zgornjepolskavske gosposčine.

V novi davčni prijavi 1543 so zabeležili za Gromberk sledeče dohodke: 26,5 goldinarjev (vrednost okoli 64 hl vina), 5 graških veder gorninskega mošta (okoli 525 litrov; graško vedro je 2 dunajski vedri; dunajsko vedro = 52,5 litrov), 31 gromberških veder (okoli 813 litrov; gromberško vedro je 20 namiznih četrti = 26,24 litrov) tretjine vinske desetine na Süssenbergu in pri (Spodnjem) Prebukovju, 84 gromberških kaščnih posod (okoli 2646 litrov; gromberška posoda = 2 petini graškega četrta = okoli 31,5 litrov) činžne pšenice, 5 posod (okoli 157 litrov) desetinske pšenice, 56,5 posod (okoli 1768 litrov) činžne rži, 9 posod (okoli 283 litrov) desetinske rži, 212 posod (okoli 6678 litrov) činžnega

¹⁴ Sda, Leibsteuer Grünberg 1527. — Arthur Steinwenter, Suleiman II, vor Marburg 1532, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasium in Marburg, 1887, 11 — Sda, Gromberška listina 8. IX. 1534č — Sda, Imenjska cenitev za Gromberk 1542, 3/4a. — Sda, Imenjska cenitev za Zgornjo Polskavo 1542, 22/282. — Sda, Gromberški arhiv, Schubert 1, Heft 1,

Število družin	Nepremičnine ocenjene v goldinarjih										
	do 5	do 10	do 15	do 20	do 25	do 30	kočarji		kmečje		
								sr.	vel.		
(Kaiše), Kočno		1	8	3	2	1			2	9	4
Brezno	1		3	1	1				3	1	2
(Sp.) Prebukovje			7	1	2					10	
Ranče				1	1					2	
Zg. Polskava	1	1	1		1				1	2	1
Rosenberški podl.		1	6	2					2	5	2
Osebenjki							6				
Skupno	46	3	25	8	7	1	6	8	29	9	

k — kmetija d — domec ml — mlin p — pušča

	Ovce														
	Govedo					Svinje					Ovce				
	0	do 5	do 10	do 15	do 20	0	do 5	do 10	do 15	do 20	do 25	do 30	do 45		
(Kaiše), Kočno		3	10	2		2	9	4		4	1	4	3	2	1
Brezno	1	3		1	1	1	2	3	3				2	1	
(Sp.) Prebukovje		2	8			2	7	1	1	1	1	3	4		1
Ranče		1	1				1	1	1				1		
Zg. Polskava		2	2				2	2	2			1		1	
Rosenberški podl.	1	1	6	1		1	4	4	5		1	2	1		
Skupno	2	12	27	4	1	6	25	15	16	1	2	10	11	4	1

in gozdninskega ovsa, 12 posod (okoli 378 litrov) desetinskega ovsa, 7 ovc, 28 jagnjet, 46 približno četrtkilogramskih sirov, 2 kopuna, 194 kur in 470 jajc. Nova davčna prijava je bila za poltretji funt nižja.

Leta 1545 se je prepiral Ozvald Prager, očim Ayglovih otrok, s Herzenkrafti in Regali za odvetništvo nad spodnjepolskavsko cerkvijo.¹⁵

Ko je dorastel Ayglov sin Jurij, je prevzel 1551 od varuha gromberško gosposčino in od vladarja 4 fevdne kmetije na Pohorju. Leta 1562 je dosegel z bratoma čast državnih vitezov. Jurija javljajo viri na Grombergu do 1579. Leta 1563 je prodal travnik v Spodnjih Jablanah. Leta 1570 je dejalo njemu zaupanih 7 vladarjevih fevdnih kmetij v Kočnem dve tretjini desetine v mariborski grad in eno tretjino v studeniški samostan. On ni več užival frajštanj-skih 9 kmetij.¹⁶

Jurijeva sestra Zofija Scheyrer je prodala 1580 gromberško gosposčino Krištofu Pragerju na Jamniku. Od 1588 je bil med vtilnimi luterani v mariborski okolici. To ga ni motilo, da ne bi 1590 izročil studeniškemu samostanu travnik v Prevratu pri Pragerskem. Umrl je leta 1594. Pri Zgornjem Gromberžanu nad ruševinami gradu je še sedaj videti v kolarnico vzdano njegovo ploščo z letnico 1581 in z grbom Pragerjev. Varuh njegovih mladoletnih sinov je bil Lovrenc v Eghu in Hüngerspachu (kmetija Lacnej v Gabrniku).¹⁷

Od 1616 je nastopal na Gromberku Krištofov sin Hans Prager. Leta 1629 se je začel pogajati za prodajo gromberške gosposčine z zgornjepolskavskim Sigmundom Ludvikom Dietrichsteinom in ob tej priliki naložil nov urbar.

Predivo so oddajali v čehuljah, les na vozovih in gnoj v košarah. Gnoj so dobili posebej plačanega in ga je bilo treba dostaviti v vinograde v Vinše (Ogljenšek), Ritoznoj (Rittersperg) in v (Spodnje) Prebukovje. Sir je moral biti vreden 2 krajcarja. Župani so bili manj obremenjeni.

V (Spodnjem) Prebukovju so pobirali gornino od 30 vinogradov. Sogorniki, med njimi tudi Uršulina in Tomaževa cerkev na Pohorju, so dajali od pol vedra do štiri vedra gornine. Desetino v (Spodnjem) Prebukovju pa je dobival eno tretjino studeniški samostan, eno tretjino Gromberk (nekad turjaški delež), eno šestino Zg. Polskava (za Polskavo in Frajštajn), eno dvanajstino Gromberk in eno dvanajstino Vartenhajm. Doslej obravnavani urbarialni podatki so le dopolnilo navedbam popisov 1542 in 1543. Novo poglavje v gromberški zgodovini pa odpirajo naslednja urbarialna poročila. V gosposčini so bili tudi mlin s stopami v Süssenbergu (Ogljenšaku), 3 podložne družine v Pokošah (po 3 krajcarje, 14 posod ovsa, 2 kuri in 10 jajc), 3 družine v Šikolah in 16 osebenjkov (med njimi tudi kladivni kovač in ogljar v Ogljenšaku). Ti osebenjki so dajali po 15 krajcarjev, 2 kopuna in služili po 2–3 dni tlake letno. Nekateri med njimi so že imeli njive in travnike. Nadalje je imela gosposčina obširne travnike po Dravskem polju. Najemalo jih je 32 koristnikov iz Stražgonjc, Brezule, Marjete, Leskovca in Gorice. Kmetje iz Morja, Leskovca, Prepol in Starošinc so smeli pasti po gromberških dravskopoljskih gozdovih, drugače pa so uporabljali te dominikalne gozdove kmečki posestniki iz Spodnje Polskave (8), Stražgonjc (8), Leskovca (2), Klopč (3), Šikol (6), Pongerc (8), Starošinc (7), Brezule (2) in Marjete (2). Na novo se je pojavilo tudi 38 gorminskih vinogradov v Kohlenbergu (Ogljenšaku) z gorninami od pol vedra do 4 veder.¹⁸

Od 1632 so bili novi gospodarji Gromberka Dietrichsteini. Sigmundu Frideriku Pragerju, verjetno Hansovemu bratu, je ostalo Pragersko (Pragerhof

¹⁵ Šda, Imenjski cenitvi za Gromberk 1542 in 1543, 3/4a. — Šda, Imenjska cenitev za Zgornjo Polskavo 1542, 2/282. — Šda, Imenjska cenitev za Slovenske Konjice 1542, Regal Nachtrag. — Šda, Urbar gosposčine Slovenske Konjice 1556. — Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse I, ZHVS XXIX, 1935, 63, 73, 80. — H.(ans) Pirchegger, Die kirchliche Einteilung der Steiermark vor 1783, Erläuterungen zum Historischen Atlas II/1, 1940, 144.

¹⁶ Pirchegger, 122. — Josef Andr. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark I, 1878, 496. — Kopiačna knjiga in urbar Szekelyjevih posesti, Kod 13996, 120, Nationalbibliothek Wien. — Šda, Urbar gosposčine Maribor 1570. — Šda, Musterungregister Gromberk za leti 1578 in 1579.

¹⁷ Pirchegger, 123. — Šda, Grombeška listina 9. I. 1594. — Šda, Ignac Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, 1875, 321, 333. — Pokrajinski arhiv v Mariboru, studeniška listina za 1590. — Pokrajinski arhiv v Mariboru, listina za 1597.

¹⁸ Pirchegger, 123. — Šda Urbarja za Gromberk 1629 in 1679, Archiv Lamberg.

Dajatve podložnih posesti:

	Dru- žine	Činž. krajcarji	Posode		Oves	Ovce	Jag- njeta	Siri	Pre- divo	Kure	Jajca	Les	Gnoj	Tlaka
			pšenica	rž										
Kalše	7	1-25	1-2	5-9	5-8	1	1		1	5-9	10	3		
Kočno	8	3-22	0-6	0-3	0-9		1		1	5	10	3		2
Brezno	6	20			2		1			1	10	3		2
(Sp.) Prebukovje	10	7.5	2-6		4-6			4	3	2	10	3		2
Ranče	4	7-52												
Zg. Polskava	6	23-42	0-2		0-6					0-3	10			

1635). Proti Sigmundu Ludviku Dietrichsteinu so se uprli tudi gromberški podložniki in osvojili 9. maja 1635 grad Gromberk pod vodstvom velikega kmeta Ruprehta Frešerja, ki ga omenja že urbar 1629 in po uporu slovenjebistriška rojstna knjiga kot botra. Grada po 1635 niso več obnavljali. V pristavo pri gromberških razvalinah se je naselil pred 1661 Janže Ingolič, sin nekdanjega oskrbnika framskega gradu Ivana Jurija Ingoliča (1649—1654) s svojo ženo Rozino. Vischer je pod imenom Gromberka prikazal 1681 njegovo pristavo. Leta 1677 so pokopali v ptujski proštijiški cerkvi Sigmunda Friderika Pragerja, zadnjega svojega gradu, gospodarja Pragerskega, ki se je še do smrti zaradi časti imenoval Gromberški in mu postavili zelo bogat nagrobnik.¹⁹

Jože Koropec

SODELOVANJE DR. KARLA SLANCA V CHICAŠKEM »GLASU SVOBODE« IN DRUGI DOPOLNILNI PODATKI O NJEHOVI PUBLICISTIKI

Za Slovenski biografski leksikon (zv. 10) sem prispeval v biografski skici o Karlu Slancu izčrpnejši prikaz njegove družbeno-politične publicistike, ki je tako nezasluzeno zatonila v pozabo. Opozoriti sem hotel, da je v njegovih bolj razpravah kot člankih najti dosti poglobljenega razčlenjevanja družbenonarodnostnih razmer v slovenskih deželah, in obuditi sem hotel zanimanje za njegov izjemni političnoidejni razvoj iz liberalnega narodnjaka, kakršni so ustrezali našemu meščanstvu v zadnji tretjini prejšnjega stoletja, v socialističnega, kakršnega med njegovimi vrstniki ni bilo drugega.

Zato da bi predstavil duhovno podobo te izredne osebnosti, sem nekoliko pazljiveje sledil najprej Slančevim številnim spisom v »Slovenskem Narodu« v zadnji četrtini 19. stoletja, nato pa njegovim deloma še v istem listu, a v večji meri v pokrajinskih liberalnih glasilih in v socialnodemokratskih listih raztresenim sestavkom konec prejšnjega in začetek tega stoletja, v katerih se je Slanc pokazal kot prvi slovenski poznavalec marksizma in se razvil v originalnega liberalno-socialističnega publicista.

V svojem pregledu Slančeve publicistike pa sem naknadno ugotovil nekaj — tudi hujših — vrzeli, ki jih želim z naslednjim zapisom zapolniti.¹

I.

Predvsem sem prezrl list, ki mu je Slanc približno desetletje tako obsežno dopisoval, da ga označimo lahko kot njegovo osebno »glasilo«. Ta list je chicaški tednik »Glas svobode«.

Na ta list, ki sem ga prej poznal samo po imenu, me je opozorila zagrebška »Bibliografija rasprava i članaka 11, IV/2, Historija jugoslovenskih narodov« z navedbo (str. 377), da je v njem izšel Slančev spis o »Življenju in trpljenju naših očakov« (1906, št. 2-5). V prepričanju, da so slovenski listi v Ameriki nasploh le ponatfiskovali zanimive sestavke iz zgodovine »starega kraja« ali o razmerah v njem, sem si šel ogledat neznani mi Slančev spis, da bi ugotovil, od kod so ga prevzeli v »Glas svobode«. A v tem listu sem nepričakovano zadel ob prav bogato žilo Slančeve originalne publicistike in žurnalistike!

Hkrati pa sem ob prebiranju »Glas svobode« prišel do pravega spoznanja o razsežnosti zgodnjega slovenskega socialističnega časništva v ZDA. Naj najprej postrežen z okvirnimi podatki o prvih treh ameriških slovenskih socialističnih časnikih.

¹⁹ A. E. v. B., Die Burg und die Herren von Dietrichstein, Carinthia XXV, 1835, 36. — Anton Meil, Der windische Bauernaufstand, HMVS XLIV, 1896, 228—229. — Slovenjebistriška rojstna knjiga, 25. I. 1636, 2. VIII. 1661, Zupnijski arhiv Slovenska Bistrica. — Kamniška rojstna knjiga, 5. X. 1649, Zupnijski arhiv Kamnica. — Nagrobnik v zidu framske cerkve. — Spodnjepolskavska rojstna knjiga, 24. III. 1663, Zupnijski arhiv Spodnja Poljskava. — Nagrobnik v ptujski proštijiški cerkvi. — Georgius Matheus Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 1681, list 107.

¹ Članek o Slancu in SBL bi moral vsaj za stran podaljšati, če bi bil poročal tudi o prezrtem njegovem pisanju.

Prvega slovenskega socialističnega lista »Zore« je poleti—jeseni 1901 izšlo v Chicagu deset številčk. Leto dni po prenehanju »Zore« sta začela Martin Konda in Fran Medica izdajati v Pueblu (Colorado) »glasilo svobodomiselnih Slovencev v Ameriki« z imenom »Glas svobode«.²

Smer temu »svobodomiselnemu« listu pa je začrtavala okolnost, da so bili med »svobodomiselnimi« Slovenci v Ameriki, tj. med tistimi, ki se niso hoteli več ravnati po duhovščini, v večini — socialisti; svobodomiseltvo je bilo v velikanski večini primerov le prehodna stopnja do socialistične usmeritve slovenskih rudarjev in delavcev drugih strok. Ko se je »Glas svobode« že naslednje leto preselil iz Puebla v Chicago, se je zbrala okrog njega tam že nekaj let delujoča skupina slovenskih socialistov, ki ji je bil na čelu Josip Zavertnik. Le-tega je Martin Konda, ki je po vrnitvi Medice v staro domovino ostal sam lastnik lista, v letih 1904—1905 pritegnil za urednika.

Ne vemo, kdaj je Slanc začel temu chicaškemu svobodomiselnemu-socialističnemu listu dopisovati, in tudi ne moremo odgovoriti na vprašanje, ali je po naključju izvedel zanj ali pa se je nanj obrnil npr. njegov izdajatelj Konda ali kateri izmed njegovih urednikov (nemara Zavertnik). List lahko prebiramo v Ljubljani (v Slovanski in v Narodni in univerzitetni knjižnici) šele od št. 32 z dne 11. avgusta 1905 dalje in že v tej številki najdemo Slančeve »Črtice iz življenja v stari domovini« — toda kot nadaljevanje iz prejšnjih neznanih nam številčk. V tem njegovem prvem dostopnem nam »amerikanskem« članku beremo naslednjo Slančevo socialistično izpoved: »Naš narod plačuje na leto duhovnikom in advokatom več milijonov goldinarjev. Zadržno [tj. — socialistično po Slančevi rabi tega izraza] življenje ne bo rabilo teh dragih gospodov. Ono bo sploh pometlo med juristi uradniki. — Treba jih ne bo. Pametni zadrugarji se bodo vladali sami. Zadruga je anarhistična. Zadruga bo skrbela brez policajev in pravnih za dobro gospodarstvo in ker bodo ljudje imeli zadosti jesti, ne bo dosti hudodelcev in ne pravednanja za grotne koristi. Bodoče gospodarstvo zadruga si bo svoje uradništvo ustvarilo.« Tako si je novomeški advokat dr. Karel Slanc v popolnem soglasju s socialisti svojega časa idealno zamišljal, kako bo socialistično — »zadržno« — družbeno stanje ljudi uspešno obrnilo k dobremu!

S tem navedkom iz Slančevega »prvega« spisa pa smo si tudi že nekoliko približali kombinirani svobodomiselnemu-socialistični značaj lista, ki je Slancu očitno odlično ustrezal, ker je tako sorodno na poudarjeno svobodomiseltvo pricepljal socialistične težnje. Drugim slovenskim socialističnim listom v Ameriki Slanc menda ni dopisoval. Pač je »Glas svobode« v neki polemiki 1908 (št. 4) očital organizirani socialistični skupini (Zavertnikovi), da je njeno prvo samostojno publikacijo, knjižico »Naša bogastva« (v Ljubljani je nisem našel, iz njene cene — pet centov — sklepam, da je bila drobcena) — »spisal dr. Slanc iz Novega mesta«; a lahko si mislimo, da je šlo za Slančev spis, ki ga je prejel Zavertnik kot urednik »Glasu svobode«, izdal pa po sporu z njegovim lastnikom Kondo. V začetku leta 1906 je po Zavertnikovem odstopu od Kondovega lista njegova skupina začela izdajati »Proletarca« kot »edini« slovenski socialistični list, pri čemer je Konda in njegovemu listu brezobzirno odrekala socialistično usmerjenost. A vsak bralec se lahko prepriča, da ta list nikakor ni prenehal biti tudi socialističen ob vsej svoji prvenstveno poudarjeni svobodomiselnosti. Očitno ga je tako ocenjeval tudi Slanc in se mu zato ni dal odtujiti.

Zamislimo si lahko tudi, kateri je bil poglobilni razlog, zakaj »Glas svobode« kljub sporu z organiziranimi socialisti ni zašel v protisocialistične vode: Ko bi bil vanje zaplaval, bi bil pač izgubil osnovo za svoj obstoj med slovenskimi svobodomiselnimi delavci, ki so se hkrati v največjem številu primerov tudi socialistično usmerjali. Le ker se je držal socializma — čeprav zunaj organizirane slovenske socialistične skupnosti, s katero se je prva leta po razporu nekajkrat v sovražni polemiki spopadel — je lahko obstal poleg — v socialnem

² Namesto pravega začetnega datuma — 23. oktobra 1902 — ki so ga navajali v listu dosledno ob obletnicah ustanovitve, najdemo v Siebingerjevem Bibliografskem pregledu slovenskih časnikov in časopisov iz leta 1937 napačni začetni datum — 5. november 1902.

pregledu brezbarvnega in blede neklerikalnega — »Glasu naroda« in se je leta 1914 celo lahko povečal iz tednika v dvakrat na teden izhajajoči list.

A čeprav je bil redno tudi socialistično obarvan, kolikor ni bil naravnost socialističen, je »Glas svobode« stalno in včasih z močnejšimi poudarki uveljavljal svobodomiselnost kot nekaj poleg socialističnega ali — natančneje — predsocialističnega, tj. širšega in bolj splošno obveznega od socializma. Lahko tudi rečemo, da mu je bilo več za svobodomiselnost, čeprav je vedno dopuščal in sprejemal njegovo socialistično tolmačenje. Zato je pogosto videti bolj radikalnosvobodomiseln kakor pa socialističen list. V prerezu je v njem najti več socialističnih teženj v delavskih dopisih, medtem ko je uvodnike in druge članke večinoma lahko pisal katerisibodi liberalni urednik.

Od socialističnega »Proletarca« ga ločuje predvsem okolnost, da se ni skoraj prav nič ukvarjal z organizacijskimi in taktičnimi problemi ameriške socialistične stranke, čeprav je redoma priporočal ob volitvah socialistične kandidatke. »Glas svobode« je bil glasilo Slovenske svobodomiselnne podporne zveze, ki jo je ustanovil leta 1908 Kondov krog, potem ko se je razšel z organiziranimi socialisti in jim je moral prepustiti prejšnjo skupno Slovensko narodno podporno jednoto. Pozneje je list objavljval včasih tudi pogoste pozive, naj bi se ustanovila Zveza slovenskih svobodomislecev v Ameriki. A s tem segam že v čas, ko Slanc ni bil več v zvezi z listom, ki jo je pretrgala vojna leta 1914, ali celo v čas po njegovi smrti leta 1916. Vendar naj le še povem, da je list vojno obsojal s socialističnega stališča (tudi v tistih nekaj mesecih pomladi 1915, ko je podpiral neuspelo nacionalistično Slovensko ligo), da je podprl Chicaško izjavo za jugoslovansko federativno republiko z dne 29. junija 1917, ki jo je sopedpisal Martin Konda, in da je ostal zvest Slovenskemu (pozneje Jugoslovanskemu) republiškem združenju do konca.

Ob tem do konca izvedenem ali popolnem svobodomiselnno-socialističnem sodelovanju med ameriškimi Slovenci se lahko spomnim tistih radikalnih svobodomislecev, ki so bili pri vsej »Glasu svobode« sorodni miselnosti v »starem kraju« obsojeni v prilagajanje k politiki vrhov meščanstva z njihovo protisocialistično in protiljudsko usmeritvijo. Le v Ameriki, kjer ni bilo podobne družbene plasti med Slovenci, in je zato le životarila liberalna družbena konservativnost, sovražna resnično naprednim in demokratičnim težnjam, so se njihovi istomišljeniki lahko prilagajali socialističnim težnjam, medtem ko so v domovini stopili na to pot le redki, ki so se razšli s psevdonaprednim liberalnomeščanskim taborom in se približali socialni demokraciji (kakor med drugimi tudi — Slanc poleg mlajših masarykovec in nekaj drugih posameznih meščanskih demokratov, med njimi najznamenitejšega dr. Henrika Tume).

Po tem ekskurzu v zanimivo plat večjega slovenskega kulturno-političnega problema, ki sem se ga v tem okviru mogel le dotakniti, prehajam k pregledu Slančevih številnih spisov, objavljenih v »Glasu svobode« od avgusta 1905 dalje.

Mnogi med njimi imajo kar naslov »Iz stare domovine«, zlasti kolikor so vsebovali le komentirano informacijo — bolj časnikarsko kakor publicistično — o dnevnapolitičnem dogajanju na Slovenskem. Večina tistih, ki jih je Slanc opremil s posebnimi naslovi, imajo podnaslov »Iz stare domovine«. Največ je anonimnih, a jih ni težavno spoznati na prvi pogled po Slančevem stilu in jeziku; dosti jih je označenih z začetnicami Dr. S. in K. S., nekaj pa je tudi podpisanih.

V naslednjem pregledu nisem upošteval vseh sestavkov, ki bi jih lahko pripisal Slancu, ampak sem nekaj drobcev zanemaril, bržčas pa tudi kakšnega prezrl.

Še v letu 1905 najdemo za že omenjenimi »Črticami iz življenja v stari domovini« Slančev članek o »Kranjskem slovenstvu« (št. 44-45) z zanimivim vzporejanjem različnih pogojev za uveljavljanje slovenstva nasproti različnim pritiskom v raznih slovenskih deželah.

V letu 1906 se že iz omenjene zagrebške »Bibliografije...« znani sestavek o »Življenju in trpljenju naših očakov« nadaljuje pod naslovom »Cesar Jožef II.« (št. 6—8). Od razpravljanja »Nekaj o katolicizmu« (št. 13—20 in 23) je Slanc

prešel k bolj zanimivemu o »Slovenskem liberalstvu« (št. 32—37), ki naj bi ga — po Slancu — še podpirali, da bo z zmago nad klerikalstvom omogočilo razmah socialne demokracije tudi med kmečkim ljudstvom. Naslovi nadaljnjih člankov so: »Solidarnost« (št. 38—39), »Nekaj o pokopališčih« (št. 40—42) in »Kmetija« (št. 47—52 in 1907, št. 1—17).

Leta 1907 beremo nato pod naslovom »Nekaj misli o vladanju držav (K novi volilni reformi v Avstriji)« (št. 14—18) razlago osnovnih pojmov o razredni družbi; tam je Slanc menil, da »Slovenci zamoremo priti do dobrega gospodarskega izhajanja in lepšega duševnega življenja le potom socializma« in da »je novi volilni red lahko pomočnik pri socializiranju slovenstva«. Med dvema dopisoma »Z Dolenjskega« (št. 19—20 in št. 48—49), kjer je Slanc izvedel uničujočo moralno obsodbo Šukljeta, češ da so mu vsi politični obrati rabili le v to, da se je rešil iz dolgov ip., najdemo njegovo informacijo »Po volitvah v Avstriji« (št. 28—29).

V enem izmed nadaljnjih poročil »Iz stare domovine« (1908, št. 17-18, 45, 52 in 1909, št. 1) je Slanc vendarle označil novega kranjskega deželnega glavarja Šukljeta — ne glede na vse moralno obsodbe — za »najbolj nadarjenega starejšega Slovenca« (tj. slovenskega politika). Konec 1908 je tudi v Ameriko poslal spis za vseučilišče v Trstu³ pod naslovom »Avstrijskim Jugoslovanom v preudarek« (št. 51).

Po nekaj nadaljnjih dopisih (1909, št. 37 in 42, 1910, št. 11-13 in 33-34) in po razpravljanju o »Pomenu francoskega naroda« (št. 35-38) je Slanc opisal vtise s popotovanja po Bosni in Hercegovini pod naslovom »Na slovanski jug« (št. 43—47).

Leta 1911 je »Glas svobode« ponatisnil obširnejši Slančev zgodovinski prikaz »Luteranske dobe na Slovenskem« (št. 18—25) iz »Rodoljuba« 1899 (tudi ta spis navaja — iz obeh natisov — omenjena zagrebška »Bibliografija...«). Po nadaljnjih informacijah »Iz stare domovine« (št. 28—29) je list v slavnostni 43. številki ob vstopu v deseto leto izhajanja — poleg posebej zanj napisane »Pesmi slovenskih delavcev v Ameriki« velikega prijatelja »Glasa svobode« Antona Aškeca (prim. tudi nekrolog pesniku leta 1912, št. 26) — prinesel Slančev hvalni spis listu, ki »se bojuje... kakor mi v domovini... [za to] da se reši naš slovenski človek jerobstva farovža, da spregleda, da se uči in pridobi toliko spoznanja sveta, gospodarstva in drugega duševnega življenja na njem, da mu ni treba jeroba, da lahko sam hodi po svetu.« Ob opisu »Starih razmer na Slovenskem« (št. 44) je uredništvo napovedalo objavo »nekega večjega zanimivega dela pisatelja dr. Slanca, ki je že lepo vrsto let eden prvih naših sotrudnikov«; šlo je za spis »Avstrijski Jugoslovani in morje«, ki ga je »Glas svobode« leta 1912 (št. 1—17) ponatisnil iz celjskega »Narodnega dnevnika« 1911.

Ko je Slanc na gradnjo »Belokranjske železnice« (1912, št. 16) navezal neke optimistične perspektive na gospodarski razmah na Dolenjskem, je uredništvo ob priznanju, da je »g. dr. Karlu Slancu jako hvaležno za njegov lepi spis in odlikovanje, da je članek natisnjen v »Glasu svobode« pristavilo svoje dvome o tem, da bi se mogle razmere v stari domovini tako zboljšati, da bi privabile »svobode vajene amerikske Slovence« nazaj »v tesne okove birokratov, v deželo militarizma in zapostavljanja«.

V »Glasu svobode« se je najprej in najbolj izrazilo tisto specifično amerikansko slovensko protiavtstrijsko, ki se je vezalo s svobodomiselnostjo, demokratizmom in socializmom. Avstrijska vlada je listu že jeseni 1913 »odvzela poštni debit« (prim. 1913, št. 46), tj. ustavila je njegovo odprto pošiljanje po pošti. Nemara je dalo poseben povod za ta ukrep neko poročilo v listu, ki je z odobravanjem navajalo izjavo, da Jugoslovanom »nihče ne bo mogel preprečiti, da se ne bi združili v jednoto: Jugoslovansko federativno republiko«

³ Slanc se je takrat — za dr. Henrikom Tumo — vnel za jugoslovansko-italijansko vseučilišče v Trstu tudi v »Slovenskem Narodu« in v »Rdečem praporu«; v le-tem je s pisanjem za Trst nadaljeval leta 1908 še v št. 105 in tudi v letu 1909, št. 1, 4 in 8, kar manjka v mojem pregledu v leksikonu, kjer sem omenil le št. 97 iz 1908 (III, str. 353, 2. stolpec, 23. vrsta od spodaj).

(št. 31 z dne 1. avgusta 1913). Izdajatelji »Glasa svobode« so sporočili, da so »vso stvar izročili ljubljanskemu advokatu g. dr. Tavčarju, da ukrene, kar je za ukreniti« zoper ukrep avstrijskih oblasti proti svobodoljubnemu ameriškemu listu (1913, št. 46).

V letih 1912 in 1913 je Slanc prispeval v »Glas svobode« daljše razpravljanje pod naslovom »Nekaj črtic o izseljevanju« (1912, št. 41—46 in 1913, št. 2—8 in 10—12), kjer je obširno povzel podatke iz knjige o slovanskem priseljevanju v ZDA, ki jo je napisala Emily Green Balch. Sicer pa je list takrat v glavnem ponatiskoval Slančeve sestavke iz socialnodemokratskega dnevnika »Zarje«: »Reformna gimnazija« (1912, št. 25—27), »Peter Krapotkin« (1913, št. 17), Kriza na slovenski kmetiji (št. 22), »Odprto pismo... Lesjaku, župniku...« (št. 33), »Šolanje v ječi« (št. 43—45). Iz »Soče« pa je »Glas svobode« prevzel Slančev sestavek »Škof in kaplan« (1912, št. 28—29) z razmišljanjem o tem, kako sta slovenska škofa ravnala z Gregorcčem in z Aškercem.

Leta 1913 je v prvem izmed dveh poročil »Iz stare domovine« (št. 39—40 in 48) Slanc obžaloval, da je dr. Janezu Ev. Kreku zaradi spora s Šušteršičem in afere s Kamilo Theimer pretiilo, da »bo moral odstopiti od javnega delovanja«, in je Kreka označil takole: »Ta duhovnik je namreč jako nadarjen, se je dosti učil in dosti ve. Po njegovi izgoji bi bil rajši socialnodemokratski voditelj kakor pa zvezan katoliški pop.«

V letu 1914 — v zadnjem letu Slančevega sodelovanja pri »Glasu svobode« — najdemo cel kup njegovih dopisov: št. 1, 2-3, 6 (»Avstrijski problem«), 10, 26 (»Slovenski rojaki, le ostanite tam, kjer ste, doma vas kranjske Slovence nič dobrega ne čaka!«), 30, 34-35, 36 (o Trstu in slovenski trgovini v zvezi z bankrotom Agro-Merkurja), 48 (o »Otvoritvi belokranjske železnice« s priznanji nadarjenosti in delavnosti ob tej otvoritvi prezrtega Sukljeta), 49-51, 60, 62, 63 (v tem poslednjem dopisu je Slanc zavračal »Dolenjske novice«, ki so zapisale, da je kartuzija v Pleterjih »dika in ponos vojvodine Kranjske«), Zadnji trije dopisi so izšli že v vojnem času, ko je avstrijska oblast záprla »Glasu svobode« in drugim ameriškimi listom, ki so bili proti vojni Avstro-Ogrske, pot v »staro domovino«.

Doma pa je ista oblast hkrati ustavila izhajanje ljubljanske »Zarje«, v katero je Slanc tudi obilo pisal.

Tedaj je dotlej neutrudno Slančevo pero prenehalo drseti po papirjih. Po dveh vojnih letih jeseni 1916 je prenehalo biti srce novomeškemu advokatu, v čigar glavi so tako prekipevale misli na spremenjeno domovino, ki bi se otresla srednjeveštva in se s socialistično preobrazbo izkopalala iz revščine in izpod pritiska tuje nadvlade.

V »Glasu svobode« niti konec 1916 niti v začetku letu 1917 niti pozneje (do leta 1920) nisem našel nobene omembe in nobenega spomina na nekdanjega njegovega tako plodovitega — in povrh še zastojkarskega — sodelavca Slanca. Lahko si mislimo, da vest o njegovi smrti ni prišla do izdajateljev in urednikov chičaškega lista; vendar pa si ne smemo predstavljati, da v tedaj še nevtralne ZDA niso prihajali naši časniki iz Avstrije. Več od »Glasa svobode« je iz njih prevzemal »Proletarec«, ki ga je urejal Etbin Kristan in ki je rad komentiral razne vesti iz domovine. Tako je objavil dne 16. januarja 1917 topel nekrolog Franu Levcu in je pri tem postregel s podatkom, ki nam je doslej manjkal, ko smo predstavljali vlogo tega moža, ki »je dolga leta, četudi brez hrupa, s tem večjo marljivostjo delal na polju [slovenske] literature« — s podatkom namreč, da »se je tiho, pa živahno zanimal za socialistično gibanje in je bil naročen na »Rdeči prapor« in pozneje na »Zarjo« ter je v ožjem krogu rad govoril o člankih v teh listih«, njunemu uredniku, tj. Etbinu Kristanu, pa priskrbel »večkrat kakšno dobro informacijo«. Slancu v spomin pa tudi »Proletarec« ni objavil nobene besede, čeprav bi jo morali pričakovati, saj je za razliko od zgolj naročnika Levca obilo sodeloval pri obeh socialističnih glasilih, ki jih je urejal Etbin Kristan. Domnevno listi, ki so poročali o Slančevi smrti, niso prišli do uredništev ameriških slovenskih listov.

A tudi ne glede na prezrti chicaški »Glas svobode« je v mojem pregledu Slančeve publicistike v Slovenskem biografskem leksikonu še nekaj — večjih in manjših — vrzeli. Sam sem tam opozoril, da nisem pregledoval »Slovenskega Naroda« od 1900 dalje, ker sem ocenil, da »bi bržčas ne odkril tehtnejših družbenorazčlenjevalnih sestavkov od tistih, ki so navedeni iz drugih časnikov« (str. 353, 1. stolpec spodaj). Mislim, da se v tej oceni nisem zmotil.⁴ Nekaj drugih — nenameranih — vrzeli pa želim tu izpolniti.

Predvsem želim dopolniti nepopolne podatke o Slančevem sodelovanju pri »Soči«. V naglici sem prezrl prvi njegov članek, ki ga je prinesel ta list leta 1878, pod naslovom »Adrija in južni Slovenci« (št. 5). Bolj bistveno nepopolno pa sem prikazal Slančeve prispevke v »Soči« leta 1901, ko je znova začel pri njej sodelovati. A to se ni zgodilo šele s člankom o »Izseljevanju Slovencev« (št. 44-45), ki sem ga kot prvega v »Soči« 1901 vnesel v leksikon po nekih nepopolnih izpiskih (III, str. 353, srednji odstavek v 1. stolpcu), ampak je najprej v razpravljanju »Nekaj o socializmu« (št. 36-37 in 39-41) opozoril na svojo posebno družbeno-politično usmeritev. A ker se je ta oddaljevala od zgolj liberalne usmeritve »Sočinega« gospodarja Andreja Gabrščka, je uredniška pripomba k članku predstavila novega sodelavca kot »moža, ki se bavi mnogo s socialnim vprašanjem« v takšni smeri, da mu »prepušča odgovornost za vse podrobnosti, v njem navedene«, tj. seveda za vse prosocialistične izjave, ki so presegale liberalnomeščanske družbenoidejne mejnike.

Se medtem ko je izhajalo prvo razpravljanje novega sodelavca — »Nekaj o socializmu« — je »Soča« prinesla njegov prav tako anonimen članek izven uredništva«, v katerem je pod naslovom »Zakaj to nasprotje?« (št. 39-40) krepko utemeljeval potrebo boja proti klerikalizmu kot ostanku fevdalizma in je pri tem iz liberalnomeščanske prehajal v socialistično argumentacijo. Tako je npr. opozarjal, »da se čas srednjega veka šele zdaj pomika k zatonu, da sta reformacija in celo velika francoska revolucija — mračna znamenja celo nove svitlobe«, obžaloval, da je pri nas le »malo tovarniškega delavca«, se veselil, da »jih nekaj je, ki so prepričani v dnu svoje duše, da nas majhnih Slovencev duhovenstvo ne reši, ampak le krepka kmetija ter drugo delavstvo, oboroženo z vsemi sredstvi moderne tehnike in kulture, ter da je vse drugo le sekundarnega pomena«, in sklenil z vzklikom: »Hvala bogu, skrbjeno je za to tudi s tem, da žerjavica svetega ognja, boja proti reakciji ne ugasne!« Mimogrede se je obregnil ob »profesorja«, tj. Sukljeta, ki je z nekimi svojimi izjavami že napovedoval, da bo prešel v klerikalni tabor.

Poleg teh dveh prvih manjkata v omenjenem pregledu še dva pomembnejša Slančeva sestavka v »Soči« iz leta 1901 (povrh osmih tam omenjenih): o »Liberalizmu« (št. 93) in o »Tavčarjevem govoru« (št. 140). V tem zadnjem je izhajal od okolnosti, da nas Slovence liberalni in socialistični »sosedje zovejo tudi ubijalce svobodnega duha, svobodnega teženja«, ker »smo navadno v družbi prelatov katoliške cerkve in fevdalnih gospodov«, a da »se je te dni vendar en Slovenec povzpел iz slovenske sužnosti na drugo stališče«, namreč dr. Tavčar, ki »je katoliško politikujoče duhovenstvo v državnem zboru tako pretepeval, da se je naenkrat poznalo zbornici, da je še višjih stvari na svetu, nego narodnostni prepiri in državni jezik«, in ki je »zbornici rekel: Do zdaj ste nas videli le kot lakaje popov, odslej naprej ne več!« Slanc se je zahvaljeval Tavčarju in ga bodril, »naj vztraja« in prispeva k temu, da »mladi ljudje v osrednji domovini [tj. na Kranjskem] kakor v obmejnih krajih ne bodo obupavali, češ saj je vse zaštonj! Vsaj v družbo drugih se bodo ložje podajali, ker ne bo se jim treba bati več očitanja, da so sinovi lakajev!«⁵

⁴ Domnevno pa bodo raziskovalci našli v tem listu še kakšen podoben dragocen drobec za našo kulturno-politično zgodovino, kakršen je — anonimen — Slančev nekrolog dr. Andreju Vojski (Slovenski Narod št. 38 z dne 17. februarja 1903), kjer je živo predstavljal tega narodnjaka starejše generacije in se je posebej ustavljal pri njegovi nenaklonjenosti do Sukljeta v času, ko je Slanc pri njem agitiral zanj.

⁵ Podoba je, da ni nihče pri nas bolj od Slanca razvijal predstavo o Slovencih kot — hlapcih, ki so se nazadnje v dobi luteranstva in kmečkih uporov pokazali kot nehlapci. Nemara bo treba njemu priznati očetovstvo krlitice, ki jo je tako uveljavil Ivan

Članek o »Liberalizmu« (Soča št. 93 z dne 13. avgusta 1901) pa je imel posebno usodo: vseboval je neko prosocialistično izjavo, ki so jo goriški konservativci v gonji zoper dr. Henrika Tumo pograbili in pripisali le-temu. Ko sem si v tej zvezi — s Tumo namreč — ogledal članek s tisto izjavo, sem takoj ugotovil, da gre za — Slančev spis.

Naj tu posvetim še v ozadje, zaradi katerega je prišlo do tega, da so uporabili navedek iz Slančevega članka v boju proti Tumi: Le-temu sta v deželnem zboru Ivan Berbuč in dr. Alojzij R. Rojic očitala, da je bil zaradi nekega pregreška odpušen iz svoje prve učiteljske službe v Postojni in »iztiran iz domovine« (namreč Kranjske — goriški konservativci so bili tudi najhujši provincialisti, kadar je šlo za slovenske »pritepence« liberalne in drugih ne-všečnih jim smeri)! Tumi so priskočili na pomoč liberalni Postojncani z izjavo zanj (Soča št. 113 z dne 1. oktobra 1901), da ni storil ničesar nečastnega, marveč je bil žrtev nemškutarske ovadbe, in sam je pojasnil, kako je bila za njegov takratni odpust iz učiteljske službe konec sedemdesetih let odločilna ovadba iz nemškutarskih krogov, češ da se je v nekem razgovoru med kolegi razkril kot republikanec in da mu potemtakem očitno manjka temelj za pravi avstrijski cesarsko-kraljevi patriotizem. Nato je dr. Alojzij R. Rojic o tej zadevi v konservativnem glasilu »Gorici« pribijal, da je Tumo odpustila iz učiteljske službe »pristojna oblast« zaradi »njegovih tedanjih socialističnih nazorov«, ki jih »je celo pri preiskavi zagovarjal« (ker namreč ni hotel obžalovati svoje izjave v prid republikanski vladavini). Bodisi Rojic sam ali kdo drug iz njegove družine je v pripombi pod črto pripisal: »Vse kaže, da dr. Tuma še vedno vzdržuje svoje socialistične nazore: v njegovem glasilu Soči z dne 13. avgusta t. l. je [takšno stališče] prav izraženo z besedami: „Ako bi bila pri nas na Slovenskem doma tla za razvoj socialne demokracije, bi bila ta največji blagoslov za nas!“ To misel pa je zapisal — Slanc in si je Tuma, ki je bil takrat na čelu narodnonapredne stranke na Goriškem, ni mogel privoščiti, čeprav bržčas ni bil daleč od nje in pač zaradi tega pomen ni popravil, da mu pripisujejo tuj stavek.⁶

Leta 1902 nista več pisala za »Sočo« niti Tuma niti Slanc. Prvi se je razšel z Gabrščkom, drugemu pa se je morda Gabršček za sodelovanje zahvalil, ker je ocenjeval njegovo socialistično razglabljanje za popolnoma nekoristno ali celo škodljivo odvracanje pozornosti od nalog meščanstva.

Poleg večjih vrzeli v pregledu Slančeve publicistike, ki sem jih zapolnil spredaj, se bodo sčasoma razkrile še druge, a bržčas le manjše, kakor npr., da je sodeloval tudi v celjski »Domovini« vsaj z dopisom »Novomeška gimnazija«, podpisanim z inicialkama K. S. (št. 144 z dne 14. decembra 1908).⁷

Dušan Kermavner

Cankar. V prej omenjenemu sestavku »Zakaj to nasprotje?« je zapisal med drugim: Da »je še nekaj krvi očakov iz 16. stoletja« v nas, smo Slovenci pokazali, ko smo »se v minulem stoletju zopet vzdramil« in »se uvrstili v boje, kakor jih je čas [tj. razvoj družbe] spravljal na dan«.

⁶ A naj se ustavim še pri tistem Rojicu! O njem beremo v Slovenskem biografskem leksikonu (III, str. 127), da »se v domačih političnih bojih ni izpostavljala«. V tej trditvi je prezrto njegovo hudo »izpostavljanje« v gonji zoper dr. Henrika Tumo v času po razkolu narodne stranke na Goriškem. Zaradi izpadov v tej brezobzirni gonji je Tuma dr. Rojica celo — tožil. Ko je zadeva prišla poleti 1902 na vrsto pred goriško poroto, jo je ta odložila na naslednje zasedanje (prim. Soča št. 76 z dne 3. julija 1902). Ali je pozneje prišlo do kakšne sodbe ali pa sta se nasprotnika nemara vendarle poravnala, utegne biti razvidno iz »Soče« za leto 1903, ki v Ljubljani ni raziskovalcem na voljo. Vsekakor pa bo treba popraviti krivo trditev o Rojicevi neofenzivnosti!

⁷ Naj končno izkoristim priložnost, da popravim v sestavku o Slancu v Slovenskem biografskem leksikonu (III): 1. krivo navedbo, ki se je zasejala pri okrajševanju časniških naslovov: na str. 354, v 2. stolpcu, v 15. vrsti od zgoraj je krivo »celj. Ndk« namesto pravega »celjski Narodni list«, ki je bil takrat zamenjal »Narodni dnevnik«; 2. dve tiskovni pomoti (poleg nekaj manjših, zlasti v narekovajih, ki ponekod manjkajo, nekje pa so premaknjeni): a) na str. 349, v 2. stolpcu, v 28. vrsti od spodaj mora biti — dražbe namesto — družbe (torej: »obeh bobnov dražbe«); b) na str. 351, v 1. stolpcu, v 27. vrsti od zgoraj mora biti — Ponižni namesto — Ponižani (naši duhovniki).

IN MEMORIAM

FRANJO BAŠ (1899—1967) — ZGODOVINAR

Obsežen prikaz Baševe življenjske poti bo izšel izpod peresa Janka Glazerja v Baševem zborniku (ČZN 1969), v istem zborniku pa bo v posameznih člankih prikazano tudi delo tega mnogostranskega duha na področju geografije, etnografije in arheologije, prav tako pa bo Baš prikazan tudi kot arhivar, muzealec in konservator. Preostane še, da ga označimo kot zgodovinarja.

Baš se je razvil v zgodovinarja prek etnografije in geografije. Kot kmečki sin (rojen 22. januarja 1899 v Kamenčah pri Braslovčah v Savinjski dolini) si je spričo svoje bistrosti in velike sposobnosti za opazovanje pridobil že v rani mladosti obsežno vednost o kmečkem delu, orodju in stavbarstvu, kar ga je vodilo kasneje, ko je postal profesor v Mariboru (1925), v etnografska raziskovanja v Podravju, pri čemer se je zanimal predvsem za kmečko materialno kulturo, dasi je zlasti v kasnejših raziskavah posvečal pažnjo tudi ljudskemu značaju, kakor so ga v vsej raznolikosti izoblikovale posamezne štajerske pokrajine s svojimi geografskimi pogoji. Etnografske pojave pa je gledal v njihovem razvoju, zato temelje mnoge njegove razprave s tega področja na zgodovinskih raziskavah. Tudi v Slovenski narodopisni bibliografiji (ČZN 1930—1932) je poleg člankov in razprav o etnografiji zajel vso zgodovinsko literaturo, kar je šele v ČZN 1934 tudi v naslovu označil kot Slovensko zgodovinsko in narodopisno bibliografijo.

Poleg kmečkega doma so na Baša močno vplivali narodnostne ideje in boji v času, ko je obiskoval gimnazijo najprej v Celju, nato pa v Kranju, kamor ga je bil oče poslal, da bi ga iz celjskih nemškutarških vplivov presadil v izrazito slovensko okolje. V Kranju se je družil z dijaki, ki so bili tudi med prvo svetovno vojno pod vplivom preporodovskih idej in sovražno razpoloženi do Avstrije in ki so z negodovanjem spremljali avstrijske in nemške zmage v prvih vojnih letih. Gibanja za majniško deklaracijo sicer ni doživljal doma, vendar ga je kot vojak (vpoklican v vojsko 10. marca 1917) zavzeto zasledoval od daleč. V takih razmerah je Baš rasel ne samo v kasnejšega zgodovinarja narodnostnih bojev na slovenskem Štajerskem, temveč tudi v polemika, ki je kasneje v Mariboru z zgodovinskimi znanstvenim aparatom krepko odbijal trditve nekaterih nemških zgodovinarjev in politikov o nemštvu nekdanje Spodnje Štajerske, kakor so se te trditve v času med obema vojnama, zlasti pa po Hitlerjevem prevzemu oblasti v Nemčiji zmeraj znova ponavljale.

Februarja 1920 se je Baš vrnil iz italijanskega vojnega ujetništva, najprej maturiral, nato pa študiral zemljepis in zgodovino leto dni na univerzi na Dunaju, nato v Ljubljani, kjer je 1925 diplomiral. Na univerzi ga je pritegnila zlasti geografska stroka, bil je še kot študent med ustanovitelji Geografskega društva in njegovega glasila Geografskega vestnika. Kot geograf in etnograf je prišel v jeseni 1925 v Maribor, kjer je služboval najprej kot suplent, nato kot profesor na klasični gimnaziji (1925/26), moškem učiteljišču (1926—1931) in ženskem učiteljišču (1931/32). Ob nedeljah in prostih dnevih je prepešal celotno Podravje in Pomurje in se seznanil s pokrajino in življenjem v njej, zbirajoč obenem najrazličnejše geografske in etnografske podatke. V prvih letih bivanja v Mariboru (1925—1927) je bil sotrudnik zgolj Geografskega vestnika, vendar je že tedaj združeval geografijo s historično stroko, tako npr. v razpravi o Historično-geografskem razvoju Maribora (GV 1926).

Njegova prva v ČZN objavljena razprava *Kobanski hram* (1928) je etnografskega značaja.

Toda v Mariboru je že od 1903 delovalo slovensko Zgodovinsko društvo, ki je od 1904 izdajalo ČZN. Po vključitvi v društvo in izvolitvi za njegovega tajnika (1930) in po prevzemu ravnateljstva 1932 ustanovljenega mariborskega Banovinskega arhiva je postal Baš predvsem zgodovinar, dasi je ostal etnografski stroki zvest ves čas svojega življenja, istočasno pa je geografske izsledke v mnogih svojih razpravah uporabljal za prikaz geografskih pogojev zgodovinskega razvoja.

Baša kot zgodovinarja ni odlikovalo samo obsežno znanje, ki si ga je nenehno izpopolnjeval, temveč tudi bister analitični duh, ki je iz podrobnih, do kraja razčlenjenih izsledkov gradil sintezo, posebej pa ga je odlikovala prav intuitivna sposobnost, da je odkrival najgloblje zveze med posameznimi sočasnimi zgodovinskimi pojavi in njihove medsebojne vplive. Od tod izvira, da je marsikatera njegova razprava podobna zgradbi, v kateri so se vsi najrazličnejši elementi zlili v harmonično celoto.

Baša sta razen tega odlikovali velika plodovitost, izvirajoča iz njegove skoroda silaške marljivosti kot dediščine, ki jo je podedoval od svojih kmečkih prednikov, borečih se z delom na kosu zemlje nenehno za obstanek svojega rodu, razen tega pa živo zanimanje za vse življenjske pojave in probleme svoje sodobnosti in preteklosti. Bibliografija njegovih del, ki so v njej upoštevani seve tudi vsi članki v dnevnem tisku (sestavila Ivanka Baran za Bašev zbornik, ČZN 1969), obsega kar impozantno število 800 bibliografskih enot. Že ob površnem listanju po njej spoznamo vso razsežnost njegovega duha. Vsebina večine teh enot je zgodovinska ali vsaj v zvezi z zgodovinsko stroko.

Pokrajinsko je bila predmet Baševega zgodovinskega zanimanja prvotno predvsem slovenska Štajerska, in sicer Podravje in rodna Savinjska dolina. Velika njegova ljubezen pa je veljala Mariboru; nenehno se je vračal k raziskovanju njegovega življenjskega utripa v preteklosti. Zasluga mariborskega Zgodovinskega društva je, da je bila slovenska Štajerska, o kateri so prej pisali večidel le nemško-avstrijski historiografi, vključena v slovensko zgodovino-pisje; velik delež pri tem pa ima tudi Baš.

Baševe zgodovinske razprave in članki so razsuti po mnogih revijah in časnikih, bibliografija njegovih del jih našteva kar 85. Bil je zvest sotrudnik zlasti vseh naših zgodovinskih revij, bil pa je obenem tudi sourednik ČZN (1938—1940), *Kronike slovenskih mest* (1934—1940) in povojne *Kronike* (1953 do 1955). Zgodovino specialnih strok je objavljval v strokovnih časopisih (*Arhitekt*, *Gozdarski vestnik*, *Varstvo spomenikov* itd.). Sodeloval je tudi v vrsti zbornikov in uredil zbornik *Spomeniško Prekmurje* (1956), prav tako pa tudi 2.—4. zvezek *Vodnikov Tehniškega muzeja Slovenije* (1952—1954).

Kot zgodovinar je delal Baš v Mariboru v posebnih razmerah. V času med obema vojnama je bilo v Mariboru poleg Zgodovinskega društva troje višjih kulturnih ustanov, izmed katerih je bila urejena in za znanstveno delo usposobljena le Študijska knjižnica, medtem ko se je fond mariborskega arhiva Dravske banovine, čigar ravnatelj je po njegovi ustanovitvi 1932 postal Baš, šele urejeval, pri čemer mu je pomagal le en uslužbenec. Prav tako je začel po nakupu gradu po mestni občini (1934) po modernejših načelih urejevati tudi tedanji Mestni muzej. Urejevanje obeh ustanov je zahtevalo mnogo truda, vendar je Baš našel čas za zgodovinska raziskovanja. Ob tem se je dobro zavedal, da morata vsako mesto in vsaka pokrajina prispevati svoj delež k stavbi slovenske kulture, da pa so naloge znanstvenika, ki dela v »provinci«⁴ drugačne od nalog najvišjih znanstvenih ustanov v prestolici. Za Maribor v tedanji dobi je značilna izjava tedanjega ravnatelja Študijske knjižnice Janka Glazerja, da je njeno bogastvo izkoriščalo za znanstveno delo komaj pet oseb. V takih razmerah je menil Baš za potrebno, da seznaní čim širšo javnost z domačo in zlasti krajevno zgodovino in vzgoji v njej smisel za zgodovino, kajti brez tega smisla bi kulturne ustanove ne mogle dihati in bi tudi ne našle podpore javnosti. Kot propagator zgodovinske znanosti je objavljval v dnevnem tisku redno prispevke o krajevni zgodovini. Ker mu je šlo za stvar, časnikov ni

izbiral in je sodeloval pri časnikih obeh glavnih političnih smeri (Večernik, Slovenec) — prav tako, kakor je o zgodovinskih temah predaval v društvih različnih smeri.

Vsebinski razpon Baševih zgodovinskih razprav — in le na te se bomo v nadaljnjem omejevali — je prav razsežen. Že v uvodu smó omenili njegovo zanimanje za **narodnostne boje** na nekdanjem Spodnjem Štajerskem. Sem sodi zlasti v ČZN 1931 objavljena daljša razprava K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem (Slomškov spomenik v Mariboru). Čeprav je bil njegov namen, da bi izpopolnil prikaze o narodnostnih bojih, kakor so jih podali Ivan Prijatelj, Dragotin Lončar in Fran Erjavec, ki se v svoji obdelavi bolj omejujejo na osrednjo Slovenijo, s prikazom teh bojev na Štajerskem, si je nekako samosvoje izbral za jedro razprave delo za postavitev Slomškovega spomenika v Mariboru, ob tem pa je nanizal prikaz slovenskega narodnostnega razvoja in bojev v Mariboru in delno v Podravju v letih 1865—1878. Naznačeno dobo je razdelil v troje obdobji, tj. obdobje čitalniškega rodoljublja, potem mladoslovenskega gibanja in končno od 1875 v obdobje slogaštva, pri čemer je vsako obdobje uokviril v avstrijski politični okvir. Razprava nudi vpogled zlasti v zgodovino mariborske čitalnice in v razvoj nemštva od liberalizma v agresivni nacionalizem. Čeprav ne omenja taborov kot velikega ljudskega gibanja za zedinjeno Slovenijo, nudi razprava, ki je zanjo kot vir uporabil zlasti Slovenskega gospodarja in Slovenski narod, pregledno sliko narodnostnih razmer v Podravju, zlasti pa v Mariboru v označeni dobi. — Isto leto (1931) je v Mariborskem koledarju objavil krajšo razpravo o Mariborskem programu iz l. 1865, ki ga označuje kot strnitev zgodovinskega in prirodnega prava, poudarja njegovo konservativnost, ker vidi samo Slovence, Avstrijo in dinastijo, ne pa gonilnih sil v zahodni Evropi, ki so pripravljale zedinjene Nemčije in Italije, končno ga oceni kot dokument časa, ko se Slovenci trgajo iz provincialne miselnosti in razvijajo slovenstvo. — V 2. poglavju razprave Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih sto let (Mariborske slike 1934) je pod psevdonimom Fr. Jož. Mrčenik v glavnih potezah orisal narodnostni in politični razvoj v Mariboru od patriarhalnih razmer, ko je vladal med meščanstvom štajerski provincializem, kot občevalni jezik pa nemščina, prek narodnostne diferenciacije v 60 letih z ustanovitvijo čitalnice do radikalizacije slovenskega narodnostnega gibanja v dobi mladoslovenskega in taborov. Medtem ko se kot protitež proti liberalizmu ustanavljajo med Slovenci od 1870 konservativna politična društva, ki temelje na cerkvenopolitičnem programu, poudarja nemštvo izrazito liberalni program, proti slovenski zahtevi po zedinjeni Sloveniji pa štajerstvo. Z liberalnim programom se zasidra nemštvo z nemškim deželnozborskim in državnozborskim mandatom v mariborskem okraju, ki si ju pribore Slovenci 1876 in 1879, s čimer izgubi Maribor odločujoč nemški in liberalni vpliv na podeželje, postane pa središče slovenskega narodnostnega gibanja na Štajerskem. Že v prvih letih Taaffejeve dobe se po ustanovitvi Schulvereina in Südmärke preleve Nemci iz liberalcev v agresivne nacionaliste, ta agresivnost pa preobrazbi tudi vsa nemška društva. Nemško ekspanzivnost pospešujejo nemški kapital, doseljenci s severa in Južna železnica, nad nemštvom Maribora pa skrbno bdi nemški občinski svet. Celotno štajersko slovenstvo usmerja v tej dobi mariborsko Slovensko politično društvo, medtem ko časnika Slovenski gospodar in Südsteirische Post združujeta Slovence v enotnem taboru. Slovenci se začno tudi gospodarsko osamosvajati; 1882 ustanovljena posojilnica postane podpornica slovenskemu narodnostnemu gibanju. Sredi 80. let preide vodstvo štajerskih Slovencev iz Maribora v Celje na naprednejši Dečkov krog, prav tako pa prevzame ob prelomu stoletja Ptuj z Ormigom na čelu vodstvo spodnještajerske nemške politike. Nemško in slovensko narodnostno gibanje sta izrazito meščanski in nimata smisla za tegobe in težave malega človeka, zato padajo v mestu in okolici zaradi industrializacije socialistične ideje na plodna tla. Delavstvo in obrtni pomočniki se organizirajo v Delavskem izobraževalnem društvu (od 1868), od začetka 90 let pa nastopa delavstvo v javnem življenju organizirano za svoje zahteve in pravice. — Isto temo, vendar podrobneje in

z mnogimi novimi podatki obravnava v razpravi Maribor v avstrijski ustavni dobi, ki je izšla šele po njegovi smrti (ČZN 1967). Razprava, ki med drugim podrobneje opisuje vlogo društev in časnikov v političnem in kulturnem življenju obeh narodov in ki je v njej posvetil posebni poglavji delavskemu gibanju in socialni demokraciji, ni uokviril samo v politični avstrijski okvir, temveč jo je postavil tudi na trdne temelje s prikazom demografskih razmer in razvoja gospodarstva v mestu. — Slovenskemu narodnostnemu vprašanju je posvečena razprava Koroški plebiscit (NO 1950), ki v njej razen vojaških akcij prikazuje zlasti diplomatske boje za Koroško na pariški mirovni konferenci. Razprava se končuje z analizo glasovanja v posameznih krajih ob plebiscitu. — Podoba zapoznelega slovenskega narodnostnega osveščanja nam podaja v razpravi Iz narodnostnih bojev v Brežiškem Posavju (zbornik Posavje I., Brežice 1957). V njej razkriva z analizo gospodarskih in družbenih razmer v Brežicah in njeni kmetijski okolici vzroke, da ostanejo Brežice, čeprav oddaljene od narodnostne meje in živče kot osameli otok sredi slovenske zemlje, pravcata trdnjava nemštva, ki se v njej nemški meščani kot člani Schulvereina in Südmarke razvijajo v agresivne nemške nacionaliste. Toda ob prebuditvi slovenske narodne zavesti v 90. letih je tudi ta radikalna. Pisec se ustavlja nato ob dogodkih, ki so slovensko zavest razžarili: 1890 je bila ustanovljena čitalnica, 1904 zgrajen narodni dom, čemur so Nemci odgovorili z zgraditvijo Deutsches Haus, 1906 je bil v Brežicah slovenski vsesokolski izlet, septembrski dogodki 1908 sprožijo tudi v Posavju široko razpredeno akcijo za bojkot nemških trgovcev in obrtnikov, sokolske slovesnosti junija 1914 nemški občinski svet v mestu prepove, tako da so bile nato izven mesta. — Ob 90-letnici ljutomerskega tabora je Baš napisal prigradniški članek Ob prvem slovenskem taboru (Svet ob Muri 1958), ki v njem na kratko oriše narodnostne in politične razmere v 60. letih na slovenskem Štajerskem, nato pa označi pomen ljutomerskega tabora.

Po osvoboditvi je Baš napisal tudi nekaj razprav o **nacistični okupaciji in predvojnem nacizmu med Nemci na naših tleh**. Sem sodita neobjavljena elaborata Slovenski Nemci 1918—1945 (1946) z dodatkom 206 dokumentov in Doneski spodnještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941—1945; oba elaborata hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. — V ČZN 1966 je izšla razprava Kulturbund v Celju med vojnama. Z njo avtor ni prikazal zgolj primera delovanja Kulturbunda v enem izmed naših mest z nemško manjšino, temveč raziše v uvodu vzroke nemške moči in politične pogoje v predvojni Jugoslaviji za njeno rast, nakar sledi pregled nemških nacionalističnih organizacij po l. 1918, dokler po Hitlerjevem prevzemu oblasti v Nemčiji ne zavlada v Kulturbundu nacistična miselnost. Sledi prikaz organizacijske sheme Kulturbunda in njegove razpredenosti v Sloveniji, pri čemer je dana prav celjskemu posebno važna vloga. Zariše nacističnega delovanja je v Celju Westenova tovarna, ki celjsko organizacijo tudi financira. Celjski Kulturbund ne šola samo mladine s trdo vojaško disciplino v taboriščih za pripadnike SA in SS, temveč je tudi središče obveščevalne službe, ki oskrbuje prek Celovca nemško vojsko s potrebnimi vojaškimi podatki iz Slovenije, medtem ko pošilja politična poročila varnostni službi v Gradec, organizacijska pa Südostinstitutu prav tako v Gradec. Kot sedež obveščevalne službe in statističnega referata, ki je zajel prav vsakega Nemca v Sloveniji, sestavlja pa tudi razvid zavednih Slovencev, je bil celjski Kulturbund najvažnejši člen v verigi nemških nacističnih organizacij na naših tleh. — Z objavo Okupatorske historiografije o Slov. Štajerskem (ZČ 1947), ki jo tudi analizira, podaja gradivo za študij nemške ekspanzivnosti na evropski Jugovzhod.

Baša ni zanimala zgolj zgodovina narodnostnih bojev na slovenskem Štajerskem, temveč je smatral za svojo dolžnost, da je — kakor je že v uvodu omenjeno — sproti zavračal pisanja nekaterih nemških zgodovinarjev o nemškem značaju naše dežele. Tako je v ČZN 1929 zavrnil Camilla Morocuttija, čigar prizadevanja za ustvaritev Velike Nemčije in Velike Jugoslavije v brošuri Grossdeutschland und Grosssüdslavien (Dunaj 1928) je raz-

krinkal kot zakrinkano ideološko podlago za obnovitev nemškega imperializma v smeri Berlin—Bagdad. Posebno ostro je obsodil Morocuttijeve trditve o nižji kulturni stopnji Slovencev, ki da tlačijo Nemce huje kakor Italijani Tirolce, obenem pa je objavil spisek vseh dejanj in napadov, ki so jih mariborski Slovenci doživeli od Nemcev od konca preteklega stoletja dalje. — Neznanstvene nemške potvorbe o značaju naše zemlje so se zlasti pomnožile po zmagi nacizma v Nemčiji. Z vsem znanstvenim aparatom je Baš prikazal izkrivljeni zemljepisni, zgodovinski, narodopisni in filološki oris, s katerim je skušal Martin Wutte v članku *Miesstal und Unterdrauburg* (Volk und Reich, Berlin 1934) prikazati naš »Koroški kot« kot docela nemški (ČZN 1935). — Isto leto je v ČZN kritično osvetlil Hansa Brucknerja razpravo *Der Deutsch-slowenische Grenzraum* (Berlin 1934) in zlahka zavrnil stare nemške trditve, da je Slovenija kulturno nemška zemlja, v kateri se je Kranjska emancipirala in začela s slovenizacijo Stajerske in Koroške, kjer da prebiva nemško usmerjeno vendsko prebivalstvo. — V GV 1936 je prikazal vso neznanstvenost dr. Wernerja Gerharda (pseudonim za dr. H. Carstanjena) sestavka *Sprache und Volkstum in der Steiermark* (Stuttgart 1935), ki je skušal na osnovi razmer v dobi fevdalizma prikazati nemški značaj slovenske Stajerske, kjer priznava poleg Nemcev le Vende, s tem pa opravičiti nemške aspiracije na naše ozemlje, pri čemer pa enostavno zamolči celotni narodnostni razvoj od začetka ustavnega obdobja dalje. — Prizanesljivejši je do Huga Suetta razprave *Der nationale Kampf in der Südsteiermark 1867 bis 1897* (München), opozarjajoč na metodične, materialne in načelne slabosti tega dela, ki zaradi teh slabosti ne more prikazati resnične podobe narodnostnih bojov na naših tleh. — Neznanstvene nemške potvorbe je Baš zavrnil z vso vehemenco tudi v dnevnem tisku; tako je Mariborski Večernik v letih 1927—1939 objavil dvanajst tovrstnih njegovih člankov.

Že v uvodnih odstavkih sem omenil, da je bil Baš zlasti zgodovinar **Maribora**. Mesto ga je prvotno zanimalo kot geografa in je v svoji prvi objavljeni razpravi *Maribor*. Historično geografski razvoj (GV 1926) obravnaval njegov teritorialni razvoj. K tej temi se je še večkrat vračal in izpopolnjeval ob tem geografske izsledke zmeraj z novimi zgodovinskimi podatki. Sem sodijo razprave *Maribor* (Mestna meja) (ČZN 1929), *Tekma med Mariborom in Ptujem za prvenstvo na Dravskem polju* (Mariborski koledar 1931) in *Topografska dinamika mariborskega polja* (Kronika slovenskih mest 1934). — Posebej se je še zanimal za rast mesta iz ozkih okvirov nekoč obzidanega starega mestnega jedra in je v razpravi *Iz starega velikega Maribora* (Mariborski koledar 1936) obdelal boje za vključitev graškega, koroškega in magdalenskega predmestja v mesto (1850) in posledice te vključitve v mestnem proračunu in davščinah. Obenem podaja z obravnavo tržnega in gasilskega reda, poskusov ustanovitve mestnega podjetja in poskusov sestave mestnih statutov in občinskega volilnega reda oris javnega življenja v mestu v dobi Bachovega absolutizma; žal je uredništvo *Koledarja* razpravo zaradi pomanjkanja prostora občutno skrajšalo. — Kot kulturni delavec, ki se je zanimal za vsa javna vprašanja in je skušal napredek ljubljene Maribora, kjer je bilo le moči, pospešiti, je v času, ko je postajalo zaradi jugoslovanskega občinskega zakona 1934 aktualno vprašanje združitve urbaniziranih okoliških naselbin in občin z mestom, napisal študijo *Teritorialni razvoj Maribora* (Kronika slovenskih mest 1935), kjer je še enkrat povzel zgodovinski prikaz razvoja mesta kot naselbine, posebej pa prikazal, kako sta železnica in industrija v drugi polovici 19. stol. urbanizirali občini Studence in Pobrežje ter ustvarili novi naselji (Nova vas in Tezno). Ob koncu se Baš zavzema za inkorporacijo obeh občin v mesto, kar edino more pospešiti njegov napredek kakor tudi napredek neposredne okolice.

Čeprav je posegel Baš v zgodovini večkrat daleč nazaj, je bil predmet njegovega študija, posebej kar tiče zgodovine Maribora, zlasti 19. stol., torej doba, ko je rasel Maribor kot železniško križišče in z industrializacijo v mo-

dermo srednjeevropsko mesto. Kot izhodišče kasnejšega razvoja, nam je po franciscejskem katastru, mestnih arhivalijah in literaturi (Puff, Mally, Schlosser) najprej opisal patriarhalni Maribor v začetku 19. stol. v razpravi *Kulture v Mariboru v začetku XIX. stoletja* (Mariborski koledar 1932), ki je v njej zbral obilo gradiva, ki ga pa je nekoliko nepregledno obdelal. Tedanji Maribor označuje kot mesto s kmečkim značajem, kar se ne kaže samo v mestni posesti v okolici, temveč tudi v meščanski posesti vinogradov, medtem ko imamo istočasno vrtove, sadovnjake in celo manjše vinograde v starem mestnem jedru. H kmečkemu značaju mesta pripomorejo še gospodarska poslopja in mnoge s slamo krite hiše. — Sliko kmetijskih kultur Maribora dopolnjuje razprava *Gradbena slika Maribora v začetku XIX. stoletja* (Mariborski koledar 1933), ki v njej prikazuje Pristan, ki je bil zaradi vodnega prometa in mostu do zgraditve koroške proge (1863) in novega mostu (1913) najvažnejši prometni, trgovski in obrtni predel Maribora. Sledi prikaz meščanske hiše, kakor je nastajala po velikih požarih 17. stol., z opisom njene zunanosti kakor tudi notranje porazdelitve prostorov in njihovih funkcij, kakor so jih izoblikovale meščansko življenje in gospodarske potrebe. Posebej so kot stavbe orisani svobodni dvorci, katerih arhitekturo je začel posnemati tudi meščan. — Tudi nekatere kasnejše, poveljne razprave kažejo živo Baševo zanimanje za hiše ne samo kot zgraditve prebivališča, temveč tudi kot odraz gospodarskih in socialnih razmer. V Mariboru je orisal v razpravi »Pivnici« na Ročovškem trgu (Mariborski koledar 1934) zgodovino dvoje poslopij, ki sta se kasneje strnili v eno, obenem pa njuno kulturno zgodovino, saj je bilo vsako od njiju dokaj časa sedež mariborske čitalnice. — V času, ko so se sredi 30. let pred drugo svetovno vojno zaradi naraščajočega tujskega prometa začeli mariborski hoteli modernizirati, je v članku *Iz zgodovine mariborskega gostilničarstva* (Kronika slovenskih mesa 1936) opisal razvoj mariborskega gostilničarstva od nekdanjih pivnic v kletih prek prevoznih in splavarskih gostiln do modernejših gostinskih in hotelskih obratov, pri čemer se je naslanjal predvsem na Puffa in lokaliziral gostilne, ki jih ta v svojem topografskem delu o Mariboru našteva.

Nekaj Baševih razprav o Mariboru je nastalo ob različnih jubilejih, ko je bilo potrebno za jubilejni zbornik orisati zgodovino zavoda ali društva. Sem sodi knjižica *Posojilnica v Mariboru* (Mrbr. 1933), ki je izšla ob 50-letnem jubileju mariborske slovenske posojilnice. Avtor nam opisuje njeno zgodovino od prvih ponesrečenih poskusov ustanovitve (1868), nato pa njen razvoj od ustanovitve (1882) dalje in sicer v okviru slovenskega posojilništva in narodnostnih bojev kakor tudi v času politične diferenciacije na slovenskem Štajerskem v začetku 20. stol. Pri tem opisu je poudarjen zlasti njen narodnostni pomen, ki ni obstajal le v emancipaciji slovenskega ljudstva v Podravju od nemških posojilnic in s tem od nemškega kapitala, temveč tudi v podporah, ki so jih bile deležne vse slovenske akcije, društva in študirajoča mladina. Največje zasluge za slovenstvo pa si je posojilnica pridobila z zgraditvijo Narodnega doma (1899) kot sedežem slovenskih društev in pravcate trdnjave slovenstva v Mariboru in pa s finančno omogočitvijo Maistrove akcije 1918/19. V razpravi so objavljeni tudi življenjepisni podatki glavnih posojilničarjev (Fran Rapoc, dr. Jernej Glančnik, dr. Franjo Rosina, dr. Radoslav Pipuš in dr. Viktor Kac). — Ob 65-letnici ustanovitve prostovoljne požarne brambe v Mariboru je za jubilejno knjižico napisal razpravo *Iz zgodovine gasilstva v Mariboru* (Mrbr. 1936), ki v njej ne obravnava samo podrobnejše zgodovine mariborske požarne brambe, zlasti njen tehniški napredek, temveč prikaže v uvodu tudi razvoj predpisov za gašenje požarov od 18. stol. dalje. — Ob stoletnici preselitve mariborske bolnišnice iz središča mesta na Tržaško cesto je za njen jubilejni zbornik (Mrbr. 1959) prispeval razpravo *Iz predzgodovine mariborske bolnišnice* (Zdravstveno zgodovinski spomeniki v Mariboru). V razpravi je šlo Bašu predvsem za to, da za vselej zavre posamezne nekulturne glasove o tem, da je treba vse »mistične« spomenike porušiti, pa je prikazal zgodovinsko pomembnost kužnega znamenja na Glavnem trgu in Barbarine cerkvice na Kalvariji, ki sta nastali po kugi

1680, in ju ocenil kot najpomembnejša zdravstvena spomenika v dobi, ko se pod vplivom razvoja naravoslovnih znanosti začne v zdravilstvu zaton zatekanja k mistiki ob epidemijah in se začne zmeraj bolj uveljavljati znanstveno zdravilstvo. — Med jubilejne razprave smemo šteti tudi članek *Leto 1848 in Maribor* (NO 1948), objavljen ob stoletnici marčne revolucije. V njem avtor najprej analizira družbene razmere v revolucijskem letu v Mariboru, kjer je meščanstvo dinastično usmerjeno, povezano z graškimi društvom za ustavno svobodo in le megleno vidi rešitev vprašanj, ki jih je čas postavil na dnevni red, v uvedbi svobodnega gospodarstva, za kar se zavzema tudi obrtniški proletariat. Demokratična mladina je povezana z dunajskim demokratičnim gibanjem, se zavzema za korenito spremembo družbenega reda in hiti oktobra ogroženemu Dunaju na pomoč, a jo na Semmeringu zajamejo Jelačičevi vojaki. Meščanstvo se zavzema za Frankfurt, narodnostno vprašanje pa se pojavi v dijaški četi Narodne garde, kjer zahteva slovensko dijaštvo slovensko zastavo, kar pa reši romantični profesor Puff tako, da uvede štajersko. Jasnejšo podobo nam nudi podeželje. Kmetje se zavzemajo za zemljiško odvezo brez odškodnine, revolucionarno vrenje se kaže v napadu na Otiški grad, kjer kmetje požgo zemljiške knjige. Pod vodstvom graške Slovenije bojkotirajo volitve v Frankfurt in zahtevajo uvedbo slovenščine v šole in urade, propagira pa se med njimi tudi zahteva po Zedinjeni Sloveniji.

Istočasno, ko je Baš v predvojnem času pisal našete monografije, je obenem zbiral gradivo za celotno zgodovino Maribora — zlasti še v 19. stol. Plod tega dela je najprej Vodnik po Mariboru (Mrbr. 1932), ki ga smemo oceniti kot prvi znanstveni vodnik pri nas. Maribor je v njem opisan z vseh mogočih vidikov. Geografskim pregledom sledi prikaz zgodovine mesta s posebnim poudarkom njegove vloge v politični zgodovini slovenske Štajerske in v narodnostnih bojih. Orisan je razvoj občinske politike po 1848, prav tako zunanost mesta z obravnavo kulturnih spomenikov, parkov in pokopališč. Posebna pozornost je posvečena kulturnemu razvoju: prikazana je vloga Maribora v razvoju slovenske književnosti, orisan razvoj upodabljajoče umetnosti od baroka dalje, potem glasbenega življenja, gledališča in znanosti, prav tako pa tudi kulturnih ustanov in društev. Vodnik obsega tudi življenjske vodilnih osebnosti v mariborskem slovenskem gospodarskem, političnem in kulturnem življenju v začetku 30. let našega stoletja. — Sintezo razvoja Maribora v 19. stol. zlasti v gospodarstvu pa tudi v narodnostnem in političnem življenju je podal v razpravi *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let* (Mariborske slike 1934). Zlasti mnogo podrobnega gradiva je zbral za prikaz gospodarskega razvoja mesta, pri čemer obravnava prav vse gospodarske panoge in sicer v njihovi medsebojni odvisnosti. V oris je zajet tudi prikaz razvoja komunalnih naprav. Razprava predstavlja prvi poskus orisa gospodarske zgodovine večje mestne naselbine pri nas. — Ob 20-letnici predaprilske Jugoslavije je objavil razpravo *Razvoj Maribora v l. 1918—1938* (Kronika slovenskih mest 1939). V uvodu obravnava gospodarske in kulturne razlike med predvojnimi in povojnimi Mariborom, poudarjen je zlasti njegov geopolitični položaj, ko je postal zaradi novih meja obmejno mesto, obenem pa vrata iz Srednje Evrope na Balkan in obratno. Ob topografski podobi razvoja mesta poudarja kot nove značilnosti v njegovem gospodarstvu elektrifikacijo (1920), z njo v zvezi nastanek tekstilne industrije, propadanje trgovine z deželnimi pridelki zaradi agrarnega protekcionizma srednjeevropskih držav z istočasnimi napredovanjem trgovine z industrijskimi izdelki. Sledi klasifikacija obrti, ki se dele v propadajoče in napredujoče, poudarja vznik turizma kot nove gospodarske panoge, obravnava pa še mestno občino z njenimi podjetji (elektrika, plin, avtobusni promet itd.) kot pomemben gospodarski činitelj mesta. V kulturnem pogledu poudarja emancipacijo mesta od Gradca in Dunaja in njegovo navezanost na Ljubljano. Za Baša, ki je živo sodeloval v kulturnem življenju Maribora, je značilno, da se v tej razpravi ni mogel odreči graji o mariborskem posnemanju Ljubljane in o neuspelem kulturnem tekmovanju z njo, namesto da bi Maribor s slovensko Štajersko vred razvijal kulturo, kakršno narekujejo tradicija in posebne raz-

mere v tej pokrajini, s čimer bi prispeval svojski delež v zakladnico obče slovenske kulture. Prav tako graja zapostavljanje kulturnih problemov gospodarskim, čeprav priznava, da je Maribor kot kulturno središče Podravja preobrazil podeželje. V gospodarskem pogledu graja, da Maribor ni znal organizirati svojega bogatega agrarnega zaledja. — Omembe vredno je še, da je Baš pripravil posebno, obsežnejšo številko ČZN, posvečeno Mariboru, in zbiral zanjo sotrudnike. Vojna je uresničitev te zamisli preprečila.

Za sosednji **Ptuj** se je začel Baš zanimati prvotno v zvezi z Mariborom in je že v omenjeni razpravi obdelal Tekmo za prvenstvo na Dravskem polju (Mariborski koledar 1931). V njej prikazuje srednjeveški salzburški Ptuj zaradi razvitejše obrti in posredovalne trgovine med Ogrsko in Italijo kot važnejše gospodarsko središče Dravskega polja, medtem ko deželni knezi istočasno izgrajujejo Maribor kot svoje mostišče na jug in ga opremljajo s privilegiji, s katerimi dobi v škodo Ptujemu monopol v trgovini z vinom na Koroško. Sledi prikaz »vinske vojne« med obema mestoma, ko skuša Ptuj zaman zdrobiti mariborski monopol, obenem pa skuša Ptuj s sejmskimi določbami utrditi svoj prevladujoči položaj v gospodarstvu. Po gospodarski zmiritvi med obema mestoma ob koncu 17. stol. izgublja Ptuj kljub prenehanju turške nevarnosti gospodarsko prednost pred Mariborom — zlasti še po zgraditvi merkantilne ceste Dunaj—Trst (v 20. letih 18. stol.), ki pušča Ptuj ob strani, nakar postane sredi stoletja Maribor kot sedež okrožnega urada tudi upravno-politično središče Podravja. Tudi železniška proga Dunaj—Trst pušča Ptuj ob strani, medtem ko postane Maribor z dograditvijo koroške proge (1863) važno železniško središče, čemur sledi industrializacija. Zaradi zgraditve proge v srednje Podonavje (Pragersko—Budimpešta) se Ptuj sicer nekoliko opomore, vendar zaradi pomanjkanja kapitala v primeri z Mariborom gospodarsko stagnira dalje. — Pregled razvoja Ptujja obravnava Baš še v obsežnejši, Ptujju posvečeni številki ČZN (1933) v razpravi Historično-geografski razvoj Ptujja. Razprava v glavnem obnavlja dognanja iz pravkar navedene, vendar je izpopolnjena z orisom geografskih pogojev nastanka in razvoja ptujske naselbine kakor tudi z obravnavo prazgodovinske in posebej rimske naselbine, ki jo označuje kot meščansko. — Za ptujsko številko ČZN je zbral Bibliografijo o Ptujju; ki ne zajema zgolj Ptujja, temveč tudi njegovo podeželsko zaledje. — Ob sedemstoletnici minoritskega samostana v Ptujju je v zborniku Pax et bonum (Ptuj 1939) orisal v razpravi Ptujjska ljudska šola v minoritskem samostanu razvoj ptujskega osnovnega šolstva od zadnje četrtine 18. stol. do 1853, ko je bilo zgrajeno novo šolsko poslopje, prikazujoč tudi, kako so na to šolstvo vplivali notranjepolitični (jožefinska sekularizacija samostanov) kakor zunanjepolitični dogodki (francoske vojne). — Po osvoboditvi je Baš zavrnil tezo dr. Josipa Korošca o slovanskem svetišču na platoju ptujskega gradu v kritičnem poročilu v ZČ 1948/49 (str. 206—213), nato pa je v obsežnejši razpravi Mali grad v Ptujju (ZČ 1950) z zbranimi podatki o gradbeni zgodovini ptujskega gradu kakor s primerjavo s salzburškima gradovoma na Petersbergu in nad Lipnico dognal, da predstavlja izkop na ptujskem gradu temelje nekdanjega donžona. — V razpravi Ptujjski grad in njegova okolica (Kronika 1953) opisuje grad kot gospodarsko središče obširne gosposčine, obravnava zlasti tlako po posameznih vaseh in vlogo županov. Po terezijanskih in jožefinskih reformah postane grad sedež oblasti, vlogo gospodarskega središča pa prevzame mesto Ptuj. V razpravi je orisano tudi razmerje lastnikov gradu do podložnikov: lastniki so zgolj zbiratelji naravnih in denarnih dajatev, ne vidijo pa gospodarskih potreb ljudstva in se tudi ne zanimajo, da bi v smislu fiziokratskih načel uvajali nove kulturne rastline (krompir, koruza itd.).

V času med obema vojnama je Baš vneto raziskoval tudi podeželsko **Podravje**, vendar pa je s tega področja objavljial prvenstveno etnografske razprave, obravnavajoč v njih zlasti posebnosti tega predela (mlini na veter; štajerska »preša«, šaljivi grbi v Prlekiji itd.). Poleg manjših zgodovinskih zapisov, npr. O radenski tlaki v letih 1806—1815 (ČZN 1938) je po osvoboditvi objavil v SE 1951 razpravo Cehovsko tkalstvo v Dravski

dolini (Vuzenica), ki obenem z obravnavo mučkega, radeljskega in vuze-
niškega tkalskega ceha prikazuje vzrast tkalskega cehovstva iz domače obrti v
dobi merkantilizma, ko se je začela obrt reorganizirati po novih določbah, po sto
letih pa propad tega cehovstva, ko začne tekstilna industrija pošiljati na trg
ceneno blago in ko postane tkalstvo zopet domača obrt. Pohorskega steklarstva
se je dotaknil v razpravi Pohorsko steklo (Likovni svet 1951), kjer pa
obravnavava predvsem obliko steklarskih izdelkov.

V mariborskem banovinskem arhivu je našel Baš bogato arhivsko gradivo
o Gornjegrajskem, kar ga je spodbudilo, da je začel raziskovati zgodovino
rodnega Posavinja. V Doneskih iz zgodovine Gornjegrajskega
(ČZN 1938) je v prvem poglavju opisal gornjegrajsko gosposčino v prvih letih
19. stol. Kot vir mu je služilo poročilo te gosposčine o celotnem gospodarskem
in kulturnem stanju v njej, kakor je taka poročila zahtevala, državna uprava
1802 od vseh gosposčin, ki so bile v njeni upravi. Poročilo je Baš izčrpno ob-
delal in razgrnil pred nami sliko upravnih, gospodarskih, socialnih in kul-
turnih razmer Gornjegrajskega — deloma kot primer naših splošnih gospodar-
skih in kulturnih razmer v tedanji dobi, deloma kot podobo specifičnih razmer
tega področja, deloma pa kot primer življenja v gosposčini v prehodni dobi iz
poznega fevdalizma prek terezijanskih in jožefinskih reform v kapitalistično
dobo. — Posebno poglavje je posvetil zgodovini trga Ljubno, ki je tudi pripadal
gornjegrajski gosposčini. V uvodu prikazuje postanek trga sredi 15. stol. kot
osrednjega tržišča na Gornjegrajskem zlasti v trgovini z lesom, nakar prikazuje
postanek dveh socialnih plasti v njem: tržane, ki so bili kot stari posestniki so-
seščani nosilci trške samouprave, in kasnejše doseljence kočarje. Sledi opis
bojev kočarjev s tržani v začetku 19. stol. za delež pri soseski in samoupravi,
dokler moderna doba z reformami ne okrne trške samouprave in ne zdrobi
gospodarskega monopola trga. — V tretjem poglavju obravnavava razvoj zadreč-
kega lončarstva, ki se razvije iz domače obrti, a ga gornjegrajska gosposčina
po merkantilističnem obrtnem redu (1732) organizira kot ceh, nakar sledi
označba obel lončarskih redov iz 1740 in 1776. V razpravo vpleta pisec
sliko socialnih razmer, v katerih so lončarji živeli, podaja ozemeljski obseg
njihove trgovine in prikazuje propadanje lončarstva zaradi konkurence, iz-
ginjanja črnih kuhinj in nadomeščanja lončarskih posod s kovinskimi. Za Baša
je značilno, da je ob skoposti pisanih virov uporabil kot vir tudi lončarske
izdelke, ki jih na koncu razprave opiše, in pa izpovedi starejših oseb. — V ČZN
1940 je objavil krajši zapis O Rečici kot trgu. Iz listine ljubljanskega
škofa Janeza Tavčarja iz l. 1585 je dognal, da je napačno mnenje, da je postala
Rečica trg po njegovi naklonjenosti, temveč izvirajo njene sejsmske pravice že
iz prve polovice 14. stol., prav tako je kot zmotno zavrnil mnenje, da je bil
Tavčar rečiški rojak, marveč je bil doma iz Štanjela pri Gorici. Končno obrav-
nava še slovensko prisego iz 1792, ki izpričuje slovenski značaj trga. — V Baše-
vem zborniku (ČZN 1969) bo izšla njegova razprava o zgodovini trga Bra-
slavče.

Med dela, ki obravnavava v njih Baš zgodovino Posavinja, smemo šteti tudi
razpravo Celjski grofi in njihova doba (Celjski zbornik 1951),
čeprav sega razprava obenem v široko srednjeevropsko in tudi na balkansko
področje, ki ju v uvodu s sočasnimi zgodovinskimi dogajanja na gospodarskem,
političnem in kulturnem poprišču tudi oriše kot ozadje vzpona Celjanov. Po
kritičnem razboru virov, od katerih uporablja predvsem Picolominija in Celj-
sko kroniko, opozarja na izkrivljenosti, ki so jih zanesla v zgodovino celjskih
grofov njihova obdelava v lepi književnosti, prav tako pa tudi gledanja nanje
z narodnostnih vidikov. Žovnečani stopijo na oder zgodovine kot zvesti pri-
vrženci Habsburžanov in kot njihovi uradniki, ki vodijo v zapletenih zunanje-
političnih okoliščinah deželno glavarstvo na Kranjskem, obenem pa uradniško
organizirajo svojo posest, s čimer postanejo izraziti predstavniki nove dobe,
ki tjerja uradniško organizacijo države. Za njihovo delo jih Habsburžani po-
plačajo z grofovstvom. V naslednjem obdobju navežejo kot celjski grofi ob
oslabitvi Habsburžanov tesne stike z Luksemburžani, s čimer se zasidrajo na
Hrvatskem in Ogrskem, doma pa razširijo svojo posest s pridobitvijo ortenbur-

ških posestev. Spričo sodelovanja v vojnah postanejo Ulrik I. in njegovi nasledniki izraziti vojni najemniki, kar razvije v njih strast po moči, oblasti in premoženju, obenem pa tudi brezobzirnost in nasilje, v čemer sličijo italijanskim kondotierom. Vojno najemništvo smatrajo za pridobitno panogo, svojo posest pa širijo s kupčijami in zastavami za posojila, denar pa si pridobivajo s široko razpredeno tranzitno trgovino, ki jo omogoča geografska lega njihove posesti, obenem pa pomanjkanje močnega meščanstva. Prav po osredotočenju trgovine v svojih rokah so zopet podobni italijanskim knezom. V tretji dobi tj. po izumrtju Luksemburžanov (1438) vodijo skupno s Habsburžani borbe proti domači stranki na Ogrskem, vendar v tej dobi izgublja celjska zunanja politika že realna tla spričo aspiracij na Bosno, kjer se obenem križajo interese sfere Ogrske in Turčije, kakor nemožnosti, da bi se spričo notranjega stanovskega razvoja v Ogrski dodobra zasidrali v njej. Razprava se končuje z označbo političnih konceptov in njihovih izvedb, potem nazorov in značajev Hermana II., Friderika II., ki je označen kot tipični predstavnik propadajočega viteštva, Ulrika II. in končno Barbare, ki jih vse postavlja v čas, prikazujoč obenem, kako so reagirali na njegove zahteve, koliko so pripomogli k njegovemu napredku ali ga zavirali — vse pa v primerjavi s sodobnimi tokovi v Srednji Evropi, zlasti na Češkem in v renesančni Italiji.

Vsi naštetih članki in razprave so večidel daljše in krajše monografije, obravnavajoče teme, ki se je zanje Baš zlasti zanimal. Vso širino njegovega duha in skoroda enciklopedično znanje pa posebej izpričujejo njegova **poročila in kritike**, ki jih je zlasti v 30 letih objavil v ČZN. V njih se je lotil prikaza del z vseh področij zgodovinopisja. Le v redkih poročilih je navedel zgolj vsebino dela in probleme, ki jih je zastavljalo. Pri obdelavi del naših vodilnih zgodovinarjev (Milko Kos, Fran Zwitter) je poudarjal zlasti njihova nova dognanja, v poročilih o razpravah jugoslovanskih in avstrijskonemških zgodovinopiscev pa zlasti njihove izsledke, ki so bili pomembni tudi za našo zgodovino. V poročilih o ostalih delih je redno dopolnjeval vsebino s svojimi izsledki, skrbno popravljal napake, kar dokazuje, da je vse navedbe preverjal. Kjer je bilo potrebno, je grajal zastarelo metodo zgodovinskega raziskovanja; motilo ga je zlasti izolirano obravnavanje zgodovinskih pojavov brez zveze s celotnim zgodovinskim dogajanjem (npr. v kritiki Majnovste Kratke zgodovine Maribora, ČZN 1927) prav tako pa je zavračal tudi idealistični pogled na zgodovinski razvoj, ki ne upošteva njegovih resničnih gonilnih sil in pripisuje ves napredek zgolj prizadevanju političnih in kulturnih osebnosti (npr. Petelin-Krošl, Pregled občne zgodovine — Baševo poročilo v ČZN 1934 ali v kritiki Grivčeve knjige o Slovenskem knezu Koclju v ČZN 1938, kjer Baš graja, da je pisec v Koclju upodobil narodni ideal, kakor ga je sam zamišljal, ne pa zgodovinsko osebnost).

Maja 1950 se je Baš preselil v Ljubljano, kjer je postal referent za muzeje na tedanjem Ministrstvu za kulturo, obenem pa je pripravljaval s sodelavci inženirji ustanovitev Tehniškega muzeja Slovenije (ustanovljen z odločbo Ministrstva za kulturo UL SLR z dne 16. oktobra 1951), ki mu je postal Baš ravnatelj 1. julija 1952. S tem se je začela zanj nova doba. Poklicna dolžnost ga je silila v študij **zgodovine tehnike** — te dotlej pri nas najbolj zanemarjene zgodovinske panoge. V neverjetno kratkem času si je prisvojil znanje zlasti o zgodovini lesne obrti in industrije, fužinarstva in plavžarstva in deloma rudarstva. Obenem se je njegovo zgodovinsko raziskovanje razširilo na nova področja, zlasti na industrijske kraje (Kropa in Kamna gorica, Idrija, Mežiška dolina), kjer je obenem ustanavljal krajevne tehniške muzeje. **Zgodovino tehnike** je Baš prav široko pojmoval, pa je poiskal tudi vplive posameznih industrijskih dejavnosti na izoblikovanje naselbin in tudi stanovanjskih poslopij, saj so ga človeška bivališča zanimala že od prvih let, ko je nastopil v javnosti v Mariboru, kot ravnatelj Tehniškega muzeja pa je zbiral med drugim tudi gradivo za zgodovino gradbene tehnike pri nas. Med industrijskimi naselbinami je v razpravi s skromnim naslovom *Iz zgodovine hiše v Kropi* (ZČ 1952-53) razgrnil podobo socialnih, zlasti pa stanovanjskih razmer delavcev v tej železarski naselbini, kjer v drugem nadstropju hiš fužinarskih pod-

jetnikov — v prvem so stanovali podjetniki z uslužbenci — ni bila stanovanjska enota soba, temveč spričo bivanja več družin v isti sobi le miza, medtem ko so bila ležišča za spanje v kamrah na podstrešju. Delavci in njihove žene delavke so si kuhali pri delu v vigencih, ob nedeljah pa v skupni peči v hišni veži. Sledi opis posameznih kroparskih hiš, ki zrcalijo obnemem premoženjsko stanje lastnikov, saj fužinarski stan po premoženjskih razmerah nikakor ni bil enoten. Razprava se končuje z opisom dela in življenja fužinarskih delavcev in sodi zato med prispevke o življenju slovenskega proletariata v preteklosti. — V razpravi Rudarska hiša v Idriji (SE 1957) prikazuje razvoj naselbine v zvezi z rudnikom, pri čemer raste v dolini rudniška in meščanska Idrija, ki jo na pobočjih obkrožajo vkopane stanovanjske hiše rudarjev; te hiše podrobneje opiše po njihovi zunanji podobi in notranji porazdelitvi prostorov. — Poleg krajših člankov, razsutih po revijah, ki v njih npr. opisuje staro mežiško rudarstvo (Koroški fužinar 1956), potem železarno v Mislinji (ibid. 1959) itd. je Bašev glavni prispevek k zgodovini tehnike v ožjem pomenu razprava Slovenska peč v Dnu nad Kropo (1954). V uvodu nam opisuje, kako je bila peč odkrita in nato zavarovana kot znamenit tehniški spomenik (1953), sledi kratek oris zgodovine gozdnega železarstva pri nas in vloge veterinih peči ob tem, ob premestitvi železarstva v dolino pa nastane slovenska peč, ki jo datira v Kropo v 14. stol. Razprava se končuje s podrobnim njenim opisom, opisan pa je tudi način taljenja železne rude v njej.

Baševo zanimanje je veljalo tudi zgodovini **agrarne tehnike**. Sem sodi etnografska razprava Karta motik na Slovenskem (SE 1955), ki obravnava v njej razvoj tega najstarejšega poljedelskega orodja, končno pa podaja opis njegovih najrazličnejših oblik pri nas in geografsko razširjenost teh oblik, kakor sta jih v posameznih naših pokrajinah terjala kakovost in oblikovitost tal. — Zgodovino agrarne tehnike obravnavajo tudi Pripombe k požigalništvu (SE 1953-54). Že v poročilu o Franca Vatovca disertaciji o kolonizaciji laškega okraja (ČZN 1927) je Baš zavrgel tezo o požigalništvu kot prvotnem in edinem obdelovalnem sistemu pri Slovencih v času po njihovi naselitvi. V Pripombah prikazuje, da bi se z golim požigalništvom ne mogli preživljati, ker zahteva ta obdelovalni sistem preveliko število ljudi in delovnih dni. Zato se pridružuje Dopschovem mnenju, da so poznali Slovenci po naselitvi predvsem orno poljedelstvo, ki so ga prinesli iz pradomovine, a je bilo ustaljeno na naših tleh tudi že od rimskih časov. Požigalništvo so uporabljali predvsem pri krčenju gozdov — zlasti ob kasnejših srednjeveških kolonizacijah, v novejši dobi pa tu in tam v hribovitih krajih v glavnem za pridobivanje žitnega semenja brez smeti.

V Bašev zgodovinski opus spadajo tudi njegove **biografije** štajerskih politikov in kulturnih delavcev. Že pred vojno je napisal nekaj obsežnejših biografij (npr. o dr. Francu Kovačiču, dr. Pavlu Turnerju), od drugega zvezka dalje pa je sodeloval z biografijami v SBL. Rast vsake osebe je prikazal iz njenega časa, pravično ocenil njeno delo, orisal pa pogosto tudi njen značaj; osebe, ki jih je poznal, je označil tudi po njihovi človeški plati, tako da so prikazane prav plastično. Zbiranje podatkov za biografije ga je tudi v Ljubljani vezalo na Maribor in Štajersko. — Z biografijami pomembnih slovenskih Štajercev je sodeloval tudi v Enciklopediji Jugoslavije, ki je zanj sestavil tudi zemljepisne in zgodovinske prikaze nekaterih naših pokrajin in mest.

Bogo Teplý

KONGRESI IN SIMPOZIJI

ZNANSTVENO ZBOROVANJE O ODPORNIŠKIH GIBANJH NA BALKANU (OHRID 3.—4. IX. 1969)

Vrsti mednarodnih znanstvenih zborovanj, posvečenih odporiškim gibanjem med drugo svetovno vojno, se je ob petem kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ohridu pridružilo v dneh med 3. in 4. septembrom 1969 zborovanje, posvečeno odporiškim gibanjem na Balkanu v letih 1941—1945. Zborovanja so se poleg jugoslovanskih zgodovinarjev udeležili še raziskovalci iz Francije, Nizozemske, Italije, Avstrije, obeh Nemčij, Velike Britanije, ČSSR, Romunije, posebno številni pa sta bili bolgarska in sovjetska delegacija.

Vsebinsko je skušala orisati odporiška gibanja po posameznih balkanskih deželah vrsta referatov domačih in tujih raziskovalcev. O prispevku Jugoslavije k zmagi protifašistične koalicije med drugo svetovno vojno je na zborovanju govoril prof. Jovan Marjanović. V referatu je skušal opozoriti na tista dejstva narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji, ki kažejo, kolikšen in v čem je bil njen prispevek k zmagi protihitlerjevske koalicije. Pri tem se je mestoma ustavljal na tistem dogajanju, ki je v tuji literaturi in tujim raziskovalcem manj poznano, ter ga vzporejal s sočasnim dogajanjem na drugih bojiščih.

Na referat prof. Marjanovića se je navezovalo več jugoslovanskih referatov; tako je Lola (Jovan) Vujošević govoril o sodelovanju tujih državljanov v naši NOB, Dušan Lukač je prispeval k razreševanju narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji za druge svetovne vojne, o množičnih zločinih nacistov v Srbiji pa je poročal Venceslav Glišić. Med referati jugoslovanskih avtorjev sta poleg referata prof. Marjanovića izstopala predvsem dva. Prvi je bil referat Branka Petranovića o spremembah v družbeno-ekonomski strukturi Jugoslavije v NOB 1941—1945, s katerim je skušal opozoriti na problematiko ekonomskih transformacij v času narodnoosvobodilnega boja, torej na vprašanje, ki je v okviru celotnega proučevanja naše revolucije še najmanj poznano. Drugi referat je bil prispevek Vojmira Kljakovića o britansko-sovjetskih stikih ob vstaji v Jugoslaviji 1941. leta in v tem okviru o prizadevanjih jugoslovanske emigrantske vlade glede priznanja Draže Mihajlovića in četništva. — Od ostalih referatov se je neposredno dotikal nekaterih aspektov naše NOB znani britanski poznavalec narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji F. W. Deakin z doneškom o nekaterih vprašanjih partizanskega bojevanja v Jugoslaviji; pri tem je izhajal iz priznanj in ugotovitev nemškega okupatorja.

Na zborovanju je ob referatih bolgarskih udeležencev (Marije Erelijske o odporiškem gibanju v Bolgariji med drugo svetovno vojno, predvsem pa Nikiforja Gornenskega o sodelovanju bolgarskega naroda s sosednimi narodi v protifašističnem boju) stopilo v celotni diskusiji v ospredje »makedonsko vprašanje«, ki ga je prav takrat aktualiziral bolgarski tisk. Ta aktualizacija ni odmevala le med razpravo, ampak je zagnano segla tudi prek nje v dnevni tisk (prim. Nova Makedonija 4, 9. in pri nas TV-15 10. 9. 1969). Poleg vprašanj sodelovanja makedonskih in bolgarskih protifašistov se je diskusija med drugim dotikala vloge bolgarske zasedbene vojske in bolgarskega okupacijskega sistema na območju Makedonije po letu 1941, dalje NOB na tem prostoru pa tudi žgočega vprašanja makedonskega etničnega območja (Pirinska in Egejska Makedonija), torej problemov, s katerimi so Makedonci tako intimno povezani.

Od drugih referatov naj omenim še poročilo referenta iz ČSSR (J. Paulik) o vzporeditvi jugoslovanske in češkoslovaške rezistence in Britanca C. M.

Woodhousa o grški rezistenci; za slovenskega poslušalca pa sta med drugimi referati izstopala predvsem referat Ali Hadrija iz Prištine o albanskem odpor- niškem gibanju med drugo svetovno vojno ter Italijana Teodorja Sale o od- mevih jugoslovanskega (in slovenskega) narodnoosvobodilnega gibanja v itali- janskem odporničnem tisku.

Tone Zorn

V. KONFERENCA ZGODOVINARJEV DELAVSKEGA GIBANJA V LINZU (16.—20. septembra 1969)

Vsako leto v septembru je v Linzu mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja. Letos se je zbralo skoraj 90 udeležencev iz Avstrije, Švice, Francije, obeh Nemčij, Nizozemske, Švedske, Norveške, Belgije, Kanade, Ma- džarske, Romunije, Bolgarije, SZ, ČSSR, Jugoslavije ter celo delegatka z Mada- gaskarja. Delo konference je bilo razdeljeno na dve temi, naslov prve je Stališče delavstva ob začetku prve svetovne vojne, druga je bila kot ponavadi metodološka, z naslovom Spomini o zgodovini delavskega gibanja. To vsako- letno posvetovanje je doslej prirejala prizadevna dunajska Arbeitsgemeinschaft für die Geschichte der Arbeiterbewegung Österreichs, letos pa je bilo osnovano društvo ITH (Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung) z edinim namenom, da prireja to konferenco. Društvo je bilo ustanovljeno za- radi obstoječe avstrijske zakonodaje, po kateri more le društvo računati na pomoč UNESCO, ki je od letos dalje postal sofinancer tega po svoje edin- stvenega sestanka historikov vsega sveta, ki se ukvarjajo z zgodovino delav- skega gibanja. Letošnja konferenca je samo potrdila upravičenost in pomen tega vsakoletnega sestanka. Posebno veljavo in draž ji dajejo diskusije, saj je na njih težišče vseh delovnih dni. Glavni referati so vedno že razmnoženi in tako je diskusija lahko živa in argumentirana.

O prvi temi letošnje konference obstaja zelo številna historična literatura, saj je ta problematika, zlasti pa vprašanje krivde ali nekrivde socialnodemo- kratskih strank v Evropi za začetek prve svetovne vojne, vznemirjala vse tiste, ki so se kakorkoli ukvarjali z zgodovino moderne dobe. S precejšnjo historično distanco, z dostopom čedalje večjega števila arhivov in z objektivno znan- stveno analizo dejstev in družbenih silnic, se čedalje bolj odgrinja tančica, ki zastira vpogled v dogajanje izpred dobrih petdeset let in nam vedno bolj omogoča, da se otriasamo pavšalnih, večkrat tendencioznih sodb, ki so, vedno ideološko pogojene, socialno demokracijo nasploh ali olepševale ali pa jo neusmiljeno obsojale. O tej zanimivi problematiki so bili na dnevnem redu trije obširnejši referati, več koreferatov, zelo živahna pa je bila diskusija, saj se je skoraj sleherni udeleženec konference prijavil k njej.

Rudolf Neck je na podlagi dolgoletnih študij na virih, ki jih je zdaj začel objavljati pod naslovom Arbeiterschaft und Staat im ersten Welt- krieg, prišel do mnogih novih spoznanj, zlasti kar se tiče avstrijske socialne demokracije. V referatu »Stališča delavstva ob začetku prve svetovne vojne« je poudaril, da je treba izključiti iz proučevanja emocionalne elemente in na podlagi dejstev prikazovati tedanje dogodke. Uporabljanje kategorij kot »iz- daja«, ne vodi nikamor. Posebno težo naj bi imeli sociološki, politološki in psihološki pokazatelji. Prav tu moramo iskati rešitve za vprašanja kot pre- okret druge internacionale od antimilitarizma k lojalnosti, od internaciona- lizma k »Union sacrée«, k »Tag der deutschen Nation«. Po njegovem naj bi leto 1914 pomenilo začetek integracije zahodnoevropskega delavstva v kapita- lističnih državah. Vsaj kar se tiče Avstrije, je ovrgele tezo, da bi se voditelji socialne demokracije odločili pod vplivom za vojno razpoloženih množic. Seveda bi bilo treba napraviti še detaljne analize, pri čemer bi se morali upoštevati tudi nemški narodi Avstrije. Izračunal je, da je bilo že v prvem letu vojne proti politiki vodstva stranke 20 % članov stranke na deželi, 26 % na Dunaju, ter 41 % žena v stranki. Drugače je bilo v sindikatih, ki so bili oportunistični

kot v Nemčiji in so predvsem hoteli obdržati golo organizacijo v času vojne. Zlasti v industrijskih predelih Avstrije je delavstvo precej hladno sprejelo začetek vojne, vojna histerija pa je zajela predvsem malomeščanske elemente v stranki in pa del intelektualcev. Tako sliko dajejo viri, medtem ko so časopisna poročila, ki govore o navdušenih vojaki, bolj plod žurnalističnih fantazij.

Georges Haupt (Francija) je na podlagi obširne literature v referatu »Vojna ali revolucija« pokazal, kako sta se formirali pglavitni dve vrednotenji o reagiranju delavskih strank ob začetku vojne. Prvo, da so stranke zagrešile izdajo, je zavrnil kot nehistorično, ker ima izdajo za etično, ne pa politično kategorijo. Po drugem vrednotenju pa naj bi voditelji internacionale stali pred dilemo ali braniti domovino in se odpovedati revoluciji ali pa rešiti stranko ter se tako odredi svoji internacionalistični usmerjenosti. Opozoril je, da ne moremo enačiti zadnje seje mednarodnega biroja II, internacionale 29.—30. julija 1914 z zasedanjem in s sklepi v Baslu novembra 1912, kjer so se izrekli za internacionalizem. V razliko od novembra 1912, ko so stali socialisti na čelu ofenzivnega gibanja, »so jih julija 1914 dogodki prehiteli, potisnili v obrambo, v vlogo dezorientiranih opazovalcev, ter jih končno preplavili z valovi nacionalizma«.

Janos Jemnitz (Madžarska) je imel referat »Mednarodno delavsko gibanje po izbruhu vojne 1914«, kjer je podal že znana reagiranja posameznih socialističnih strank v prvih avgustovskih dneh 1914. Precejšem del referata je posvetil položaju in vlogi inteligence v delavskih strankah. Najprej je razčlenil strukturo stankinih vodstev, da je prikazal, kakšno je bilo mesto intelektualcev v vrhovih strank. V stališčih do vojne je razdelil intelektualce na štiri skupine. V prvo spadajo tisti, ki so v vsem podpirali obrambo domovine in so za vsako ceno zahtevali zmago (Albert Thomas, Hyndman, Südekum, Mussolini, Leutner). V drugo skupino je štel tiste, za katere še najbolj velja Adlerjev izrek: vse prej kot poraz (V. Adler, Balabanova, v prvih dneh Trocki). V tretjo skupino sodijo pacifisti, ki so se zavzemali za mir brez aneksij, niso se pa odločili za revolucionaren nastop (Kautsky, Bernstein, Daneberg, F. Adler, Mac Donald, menjševiška dumška frakcija). Končno je obstajala še revolucionarna skupina, ki jo tvorijo boljševiski ter nemška četvorica Mehring, Zetkin, Luxemburg, Liebknecht. Nazadnje se je ustavil še pri problemu razhajanja političnih tokov v strankah in njihovega širjenja v mase, ter nalogo, ki so jo imeli na kolektivne organe vodenja. Postavil je tezo, da je v vsakem strankinem vodstvu bilo jedro, sestavljeno iz zelo ozke skupine ljudi, včasih posameznikov, ki so določali smer strankine politike.

Drugi dan je bil na sporedu referat Fritsa de Jonga (Nizozemska) o pomenu spominov za zgodovino delavskega gibanja. Govoril je o spornosti spominov kot virov in to dokazoval s primerjanjem številnih spominov o istem dogajanju. Opozoril pa je, da imajo spomini bolj kot drugi viri sposobnost, da nam pričarajo atmosfero tedanje dobe, dogajanj in doživljanja udeležencev.

V debati so udeleženci osvetlili razmere pri posameznih strankah raznih narodov ob izbruhu vojne. S. Dimitrijevič je govoril o stališčih srbske socialdemokratske stranke, M. Britovšek pa je podal povzetek svojega zadnjega dela »Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno«. O zimmerwaldski levi in stališčih Lenina je govoril tudi koreferat Timofejeva (SZ). F. Klopčič je diskutiral o pojmi narod in internacionalizem. Menil je, da narodnostna čustva, upanja in stremljenja še niso nacionalizem ter da obstojajo pri vseh narodih, vladajočih in zatiranih. Nepravilne parole internacionalizma, ki je vsa ta čustvovanja tretiral že kot nacionalizem, je izkoristila buržoazija in tu naj bi iskali enega glavnih vzrokov za propad II. internacionale. Mommsen (Zah. Nemčija) je podčrtal, da zatajitev II. internacionale ni enkratni, momentalni pojav, ampak rezultat procesa v razvoju II. internacionale. V relativni slabosti mednarodnega delavskega gibanja je iskati vzrok, zakaj nikjer ni bilo delavskega gibanje zmožno kakšne revolucionarne akcije.

Ob koncu posvetovanja je bilo sklenjeno, da bo naslednja, torej VI. konferenca od 15.—19. septembra 1970. Izbrani temi pa sta: Politika in cilji delavskih strank med prvo svetovno vojno in metodološka tema Historiografija pariške komune. Ker je, kot že rečeno, konferenca odslej sofinancirana od UNESCO, bodo vendar končno objavljeni protokoli dosedanjih konferenc, in sicer naj bi v prihodnjem letu izdali materiale prvih treh konferenc.

Franc Rozman

OCENE IN POROČILA

Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie. III. Band. 6. Lieferung (Girsu — Götterreisen), str. 401—480; 7. Lieferung (Götterreisen — Gott), str. 481—560, 8°. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1969.

Novemu izdajateljskemu odboru »Asiriološkega realnega leksikona« je očitno uspelo pospešiti nadaljevanje prepotrebne znanstvene pripomočka za asiriologijo. Izid dveh sešitkov na 160 straneh priča, da se je z izhajanjem obrnilo na bolje. Kakor že v prejšnjih sešitkih je obravnavano gradivo razporejeno po nemških geslih, vendar pa angleških in francoških prispevkov več ne prevajajo, ampak so uvrščeni v izvirnem besedilu pisca.

Šesti sešitek se začne z opisom arheoloških najdb v mestu Girsu (401) (Ruth Opificius). Obrazložitev manjših osebnih, mitoloških in geografskih gesel je prispeval po večini monakovski sumerolog prof. D. O. Edzard.

Ker gre v obeh sešitkih za gesla, ki se začenjajo s črko »G«, prevladujejo gesla verske vsebine; nekatera izmed njih preraščajo v cele monografije. Po abecednem redu je prvo geslo: čoln (uporabljan) za slavnostno prevažanje kipov bogov ob posebnih slovesnostih (R. Opificius pričeneja z analizo pisanih [sumersko-akadskih] poročil, nato podaja arheološki pregled upodobitev) (str. 463 s.). V nadaljnjih geslih se obravnavajo: upodabljanje bogov (466 s.) (R. M. Boehmer); njihova genealogija (W. G. Lambert, angl., 469 s.); upodabljanje borb med njimi (471 ss.); upodabljanje božanstev (R. M. Boehmer; klasičen primer takih upodobitev je ohranjen v hetitski skalnati galeriji »Yazilikaya«) ter mitološka popotovanja bogov v Nippur, v Eridu (A. W. Sjöberg, 480 ss.). — Za Hetite je isto geslo obdelal H. Otten (483). W. G. Lambert (angl.) podaja tudi analizo različnih seznamov bogov in jih kritično presoja (473 ss.) — J. Krecher (Münster) govori izčrpno o simbolih mezopotamskih in sirske-palestinskih božanstev — najprej po arheoloških dognanjih, nato po sumerskih in akadskih poročilih. Posamezni simboli (polmesec, zvezde, sončna plošča, sveženj bliskov; govedo, konj, lev, ptiči itd.) so ponazorjeni z risbami. »Bog«, zadnje, obširno in še nedokončano geslo 7. sešitka (532—560) se začneja z obširno analizo pisanih poročil: sumerskih (532—543), akadskih (543 ss.), elamskih (546 s.) in hetitskih (547).

Arheologa bodo zanimala krajša gesla: Gayan, Tepe (405 s.), »osrednje vzvišje za predzgodovinsko in zgodnjo zgodovinsko stratigrafijo Mezopotamije in zahodnega Irana« (W. Nagel) ter mesta Gözlükule (ob južnem robu mesta Tarza) »v čigar izkopanih plasteh lahko zasledujemo kulturni razvoj Kilikije (500 ss., W. Orthmann).

Kot gesla, ki prehajajo v razprave, naj navedemo: steklo, steklovina (407—427), glose (431—440), gliptika (440—462) in zlato (504—531). — Da bralec nekoliko predočimo, kako podrobno so našeta gesla obdelana, naj navedemo vsaj najvažnejše odstavke npr. glede stekla in steklovin. Najprej (A. L. Oppenheim) je povedano, kaj govore o steklu klinopisni teksti (literarne vsebine in upravne listine) ter popisi o izdelavi stekla. Slede sumerski in akadski izrazi za steklo. Kar troje receptov je znanih za izdelavo stekla. Navedena je kemijska analiza stekla. — V arheološkem delu (H. Kühne) si slede izčrpna poglavja: material, tehnike (proizvajanja). Končno je obravnavano pojavljanje stekla v Mezopotamiji tja do 6. stoletja (str. 414—427). Kdaj in kje je bila iznajdena fajansa, steklovina in steklo, zaenkrat ni dognano. Marsikaj govori za to, da so prve steklene predmete izdelovali v Mezopotamiji, vendar nekateri (R. J. Forbes) domnevajo, da v Egiptu (str. 416). Sumerska beseda za

steklo (an zah) se pojavlja še za časa dinastije iz Ura, iz Male Azije so najstarejši stekleni predmeti iz druge polovice 3. tisočletja (416). Pregledno so navedene oblike in vzorci steklenih posod, posebej za čas od 16.—13. stoletja in posebej za 12.—6. stoletje; posebne oblike so ponazorjene s risbami. Z odstavkom o vrednotenju stekla v starih orientalskih kulturah se geslo končuje. Steklo se uporablja dolgo časa za izdelovanje luksuznih predmetov (biserov, obeskov, pečatnikov, pozneje posod). Zato so razmeroma pozno začeli izdelovati prozorno steklo (str. 427).

»Glosa« je pisarjeva pripomba k tekstu, ki ga je napisal med vrsticami ali na levem (redkeje na desnem) robu. Z njo skuša včasih zagotoviti pravilno izgovorjavo, ali pa zabeležiti morebitno inačico k prepisanemu tekstu, ali nudijo prevod (npr. akadski) kaklega sumerskega (redkeje akadskega) besedila, ali pa glosa podaja navodila za pravilno izvršitev (431—441) (J. Krecher, za hetitske tekste VI. Souček).

»Gliptiko« kot umetnost pečatenja je izčrpno obdelala U. Moortgat-Correns (440—462). Navaja Herodotovo trditev (I, 195), da ima v Babilonu vsakdo svoj pečatnik »*sphragida echei*«. Po opredelitvi pojma so našete vrste pečatov, označeno je njihovo uporabljanje na glinastih ploščah, posodah itd.; nato sledi naštevane snovi, iz katere so izdelani pečatniki (§ 4) in kako veliki so. Končno so dodane razne tehnične pripombe.

Tudi geslo o »zlatu« je obširno obdelano: najprej (W. F. Leemans) za sumerske in akadске tekste (504—515), nato (H. Otten) (515 s.) za hetitske tekste, končno (J. Boese/U. Rüss) z arheološkega zrišča. Pri obravnavanju po tekstih se navajajo najprej izrazi za zlato, nato pride vprašanje, odkod je prišlo zlato — žal manjka poročil. Sledi obdelava zlata, njegova uporabnost za Mezopotamijo je posebej navedena; razmerje med zlatom in srebrom (med 1 : 4 do 1 : 10), pojavljanje zlata v kontraktih klavzulah, v tatvinah in v literarnih tekstih. V arheološkem delu slede za splošnimi podatki (516—519) še postopki v zlatarstvu (519—531).

Prepričani smo, da bo z Realnim leksikonom za asiriologijo prihodnjim generacijam asiriologov študij le-te močno olajšan.

Viktor Korošec

Cardascia, Guillaume, **Les Lois Assyriennes**. Introduction, traduction et commentaire. Littératures Anciennes du Proche-Orient. Les Editions du Cerf. 16e, 360 str. Paris 1969.

Avtor, redni profesor na pravni in ekonomski fakulteti v Parizu ter obenem najvidnejši predstavnik proučevanja klinopisnih pravnih virov v Franciji, podaja v tej knjigi prevod besedila t. i. asirskih zakonov obenem s komentarjem. Še prej pa v obširnem uvodu zavzema svoje stališče k posameznim, številnim spornim vprašanjem v zvezi s tem pravnim spomenikom.

»Asirski zakoni« so najvažnejši vir za spoznavanje asirskega prava v srednji dobi. Nastali so — razen najstarejše (J) plošče — najbrž v času Tiglatpilezerja I. (1112—1074) (str. 22 s.). Besedilo je napisano na 14 ploščicah, od katerih jih je bolje ohranjenih devet, medtem ko so na drugih petih le drobci določb. Izkopala jih je v stari asirski prestolnici Aššurju v letih 1903—1914 Nemška orientalska družba (Deutsche Orientgesellschaft). Zato so tudi uvrščene v zbirke Berlinskega muzeja. L. 1920 je Otto Schroeder v ediciji »Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts« (= KAV) objavil takrat znanih devet plošč in jih je označil kot »staroasirske« zakone. Kmalu so sledili prvi prevodi: francoski (Vincent Scheil), nemški (Hans Ehelolf; obenem je dodal Pavel Koschaker svoj pravnozgodovinski komentar) idr. L. 1921 je P. Koschaker skušal podrobneje določiti značaj in pomen zlasti prve plošče, ki je najbolj ohranjena (Quellenkritische Untersuchungen zu den 'altassyrischen' Gesetzen. Mitteilungen der Vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft, 26, 3, Leipzig 1921). L. 1935 sta asiriolog G. R. Driver in pravni zgodovinar Sir John Miles (oba v Oxfordu) v knjigi »Assyrian Laws« sistematsko obdelala dotlej znanih devet plošč obenem z njihovo transkripcijo in angleškim prevo-

dom. Leta 1937 je Ernst Weidner v svojem »Archiv für Orientforschung« objavil nadaljnjih pet ploščic. Cardascia objavlja prevod celotnega besedila.

Plošče so, kakor ugotavlja avtor, močno različno ohranjene. Najbolje je ohranjena prva s približno 750 (od prvotno kakih 800) vrsticami in z 59 paragrafi, ki se bavijo s pravnim položajem žensk. Ploščo označujejo s črko A.

Več kakor polovica manjka od druge plošče (B). V ohranjenih dvajsetih paragrafih je govor o lastnini na nepremičninah. Morda spadata semkaj tudi ploščici D in O.

Plošča C, (ki jo dopolnjuje plošča G), ima še 11 paragrafov glede deliktov zoper premočno imetje.

Žal ni nobenih poročil o nastanku te pravne zbirke. Najbolj preporno vprašanje je, ali je ta zbirka asirski državni zakon, ali pa morda zasebno delo.

Koschaker je menil, da na prvi plošči ohranjeno besedilo o pravnem položaju asirskih žensk ni delo zakonodajalca, ampak le od kakega interesiranega zasebnika sestavljena »pravna knjiga«. Cardascia meni, da gre tudi tu za zakon, ki veže sodnika in ki je podoben drugim zakonom (str. 36).

Tudi o vprašanju, ali je redaktor teh zakonov črpal iz enega ali več virov, misli Cardascia samo na en vir, medtem ko Koschaker, Oppenheim in Bottéro računajo z več viri (str. 24).

V obširnem uvodu se Cardascia dotika vseh podrobnih vprašanj. Tako skuša pojasniti naravo »asirskih zakonov« (str. 23 ss.). Skrbno analizira njihov kazuistični značaj (str. 37 ss.), podrobneje presoja takratno družbo (str. 52 ss.).

Zelo posrečen je pregled »srednjeasirskega prava v luči asirskih zakonov« (str. 62—84). Tu sledo odstavki o družini (str. 63 ss.), o premoženjski ureditvi med zakoncema, o dedovanju in o kazenskem pravu.

Pri tem prihaja C. do nekaterih zanimivih opazovanj. Tako ugotavlja (str. 66), da po asirskem pojmovanju gre pri ženitvi bolj za to, da se med seboj povezujeta ne le ženin in nevesta, ampak tudi njuni družini. Zato sme tast zaročenko, katere zaročenec je umrl, dati v zakon drugemu sinu (levirat). Kazenske določbe pričajo o tem, da je bil pravni položaj žensk izredno neugoden (str. 71). V dednem pravu je značilna neka prednost najstarejšega sina ob delitvi; po drugi strani pa se zdi, da so bratje kot sodediči pogosto ohranili dediščino v nerazdeljeni skupnosti. V premoženjskem pravu je presenetljiva določba (B § 6), ki ureja pridobitev zemljišča po trikratnem javnem oklicu v prestolnici (str. 73 s.). Lastnina na zemljiščih je nekako družbeno vezana: Če lastnik svojega polja ne obdeluje, sme to storiti zase njegov »družbenik (tappau) (str. 75, 290 s.). Pri namakalnih delih si morajo sosede med-sebojno pomagati; zakon to izrečno določa (§§ 17; 18). Le redki drobci so znani iz obveznostnega prava (str. 76). Glede kazenskega prava C. upravičeno trdi (str. 84), da je asirsko kazensko pravo najbolj kruto od vseh, kár jih doslej poznamo.

Nato podaja knjiga razpored določb v asirskih zakonih po posameznih ploščah (85—91).

Kot zadnji, najboljširnejši del sledi (93—338) posamezne zakonske določbe. Vsaki je dodan podroben komentar, ki vestno upošteva in kolikor potrebno navaja izvirno besedilo in literaturo.

Nato je uvrščeno stvarno kazalo (339 s), za njim seznam akademskih strokovnih izrazov (346 ss.), za njim pregled virov (351 ss.) in splošno kazalo (359 s).

V podrobnosti se tu ne moremo spuščati, da ne zaidemo predaleč. Čeprav glede nekaterih podrobnosti morda ne bomo soglašali z avtorjem, je pa treba priznati, da je Cardascia napravil s to svojo knjigo velik korak naprej v proučevanju asirskega prava in s tem vse klinopisne pravne kulture. Prikupna oblika knjige, avtorjev umerjeni, jasni slog in lep jezik bosta knjigo približala tudi marsikateremu bralcu, ki se ne bi utegnil poglobiti v študij izvirnega besedila. S tem se bo tudi širilo zanimanje za pravne kulture Starega vzhoda.

Viktor Korošec

Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia. Tomus primus — Serija I, Zakonski spomenici, sv. 1, Sarajevo 1957; Tomus secundus — Serija II, Defteri, knj. 1. Sarajevo 1964.

Turški zgodovinski viri predstavljajo najpomembnejše gradivo za zgodovino naših narodov pod turško oblastjo, predvsem za čas od XV. do konca XVII. stoletja. Ti viri so skoraj edini preostanki, na podlagi katerih lahko spoznamo razmere v turški državi in položaj naših narodov pod Turki. Poleg tega nam turški viri nudijo veliko podatkov za zadnje desetletje samostojnosti balkanskih srednjeveških držav.

Pred drugo svetovno vojno so izdajanju turških virov pri nas posvečali malo pozornosti. Individualno delo posameznih strokovnjakov, ki je dajalo pečat predvojni dejavnosti na tem področju, je privedlo le do nekaterih osamljenih poskusov izdaj turških virov za zgodovino naših narodov pod Turki. Izjemo predstavlja obsežna edicija Gliše Elezovića »Turški spomenici«, knj. I, sv. 1 (1348—1520), Zbornik za istočnjačku istorisku i književnu gradju I (izd. SANU), Beograd 1940. Delo starejših turkologov (Elezović, Skarić, Truhelka) je bilo za tiste čase zelo pomembno, saj so orali ledino na tem področju. Ko danes ocenjujemo njihovo delo, lahko ugotovimo, da je bilo sporadično, neorganizirano, nenačrtno in še zdaleč ni moglo izpolniti praznine, ki se je čutila v naši historiografiji.

Šele z ustanovitvijo Orijentalnega instituta v Sarajevu leta 1950 je prišlo do sistematičnega in načrtnega dela na tem področju. Po zaslugi delavcev tega instituta se je pri nas začelo dejansko izkoriščati po obsegu ogromno turško zgodovinsko gradivo. Glavne naloge sodelavcev instituta namreč so, da zbirajo ter proučujejo turške zgodovinske vire, ter da raziskujejo orentalno filologijo in književnost. Orijentalni institut, ki organsko izhaja iz bivšega turškega arhiva »Zemaljskog muzeja« v Sarajevu ter orientalne zbirke bivšega »Instituta za istraživanje Balkana« ima dva oddelka: arhivsko-zgodovinskega in lingvistično-književnega. V arhivu Orijentalnega instituta se nahaja Vilajetski arhiv Bosne, v katerem je okrog 200.000 dokumentov. Ti dokumenti nam lepo osvetljujejo razmere v Bosni in Hercegovini v zadnjem desetletju turške uprave v Bosenskem vilajetu. Poleg tega hranijo še okrog 7000 raznih turških listin iz različnih časovnih obdobij. Posebno vrednost tega arhiva predstavlja 61 knjig sodnih protokolov-sidžilov iz raznih kadilukov Bosne in Hercegovine. Arhiv Orijentalnega instituta ne predstavlja enotne in zaključene zbirke turških dokumentov, se pa v njem nahajajo še znatni deli raznih rodbinskih arhivov turških fevdalcev. Tudi zbirka rokopisnih del je zelo bogata. Orijentalni institut ne zanemara svoje druge, prav tako važne naloge, to je, da stalno povečuje svoje zbirke. Zbira, evidentira in odkupuje razne turške dokumente in rokopisna dela pisana v orientalskih jezikih, ki so še danes v privatnih rokah in jih tako obvaruje pred propadom.

Orijentalni institut vse od svoje ustanovitve redno izdaja svojo publikacijo »Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovanskih naroda pod turskom vladavinom«. Leta 1960 (z letnikom VIII/IX) se je revija preimenovala v »Prilozi za orijentalnu filologiju«. Do spremembe naslova in deloma tudi vsebine je prišlo, ker sta pričeli takrat v okviru Orijentalnega instituta izhajati dve novi periodični publikaciji: ena je bila namenjena izdajanju turških virov (»Monumenta turcica«), druga pa objavljanju večjih monografij (»Posebna izdanja«).

Kmalu po ustanovitvi Orijentalnega instituta si je ustanova postavila za nalogo, da bo izdajalo turške vire za zgodovino naših narodov pod Turki. Tako je nastala posebna zbirka turških virov z naslovom »**Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia**«, v kateri naj bi sistematično objavljali turške vire za zgodovino naših narodov pod Turki. V okviru te zbirke so predvideli naslednje serije: 1. Zakonski spomeniki (Kanuni in kanun-name), 2. Tahrir (Tapu) defterji, kot tudi drugi finančni popisi, 3. Sodni protokoli (sidžili), 4. Posamezni akti (fermani, berati, bujuruldije idr.), 5. Statuti zadužbin (vakuf-name).

V zvezi z izpolnitvijo tega programa so začeli z ekipnim, sistematičnim delom pri zbiranju arhivskega materiala v Arhivu predsedništva vlade v Carigradu. V Carigradu je odšlo več ekip, ki so tamkajšnje bogato gradivo pregledovale in izbirale. Pri tem so sodelavci Orientalnega instituta dosegli pomembne rezultate. Posebno plodne so bile tri akcije v Arhivu predsedništva vlade v Carigradu v obdobju od 1952 do 1956. V teh akcijah so sodelovali Branislav Djurdjev, Nedim Filipović, Metodije Sokolovski, Dušanka Bojanić in kasneje še kot posamezniki Hamid Hadžibegić, Adem Hadžić, Hazim Šabanović, Avdo Sućeska in nekateri drugi. Rezultat naporov omenjenih znanstvenikov-turkologov predstavlja okrog 21.000 mikrofilmskih posnetkov turškega gradiva. (Med drugim je bilo posnetih okrog 120 različnih defterjev). Omenjena aktivnost pri zbiranju turškega gradiva je bila povezana še z neko prav tedaj vzniklo akcijo, to je v zvezi s pisanjem II. knjige Zgodovine narodov Jugoslavije.

Te ekipne akcije so se odvijale v zelo ugodni atmosferi. Našim turkologom je bilo dostopno skoraj vse turško gradivo, poleg tega so imeli velike možnosti mikrofilmanja. Kasneje se je namreč spremenilo stališče turških oblasti do takšnih kolektivnih akcij naših turkologov. Za delo v arhivu je bilo potrebno dobiti posebno dovoljenje, vendar so bili redki posamezniki, ki so to dovoljenje dobili. Mikrofilmanje turških dokumentov pa je še vedno omejeno na 200 posnetkov. Od leta 1956 pa vse do novejšega časa, ko se je stanje v tem pogledu precej popravilo, je imelo delo pri zbiranju turškega gradiva v turških arhivih več ali manj parcialen, sporadičen in ad hoc karakter. V zadnjem času je ponovno prišla do izraza težnja po koordiniranem delu v zvezi z zbiranjem turškega gradiva. Temu je bilo namenjeno »Pozvetovanje o zbiranju in izdajanju osmanskih virov za zgodovino narodov Jugoslavije«, ki je bilo v Sarajevu 5. novembra 1968. Na pozvetovanju so sodelovali predstavniki vseh ustanov, ki se s tem ukvarjajo.

Orientalni institut se v okviru svojega programa ni držal regionalnega principa, to se pravi, da se ni omejil le na obravnavanje turških razmer v Bosni in Hercegovini. V svoj program je zajel ves jugoslovanski prostor, čeprav so se pri nas medtem organizirali še trije centri turške zgodovinske dokumentacije: Institutot za nacionalna istorija v Skopju za Makedonijo, Katedra za istoriju na filozofski fakulteti in Istorijski institut v Beogradu za Srbijo ter Albanološki institut v Prištini za Kosovo. Okrog revije »Prilozi za orijentalnu filologiju« se zbirajo tudi drugi jugoslovanski turkologi in ne samo člani Orientalnega instituta, kar daje institutu jugoslovanski karakter.

V okviru zbirke »Monumentna turcica« je redakcija postavila na prvo mesto zakonske spomenike, to se pravi tisto vrsto virov, ki »daju podatke o najkрупnijim linijama ekonomskog i društvenog života jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću«. Iz uvoda lahko razberemo načrt Orientalnega instituta v zvezi z izdajanjem zakonikov. Izdati nameravajo le tiste zakonske spomenike, ki se nanašajo na posamezne sandžake v jugoslovanskem prostoru. Zdi se mi, da je redakcija postopala v tem pogledu nekoliko ozko. Za našo zgodovino so prav tako pomembne tudi nekatere splošne kanun-name. Iz časa Mehmeda II. Osvojitelja sta pomembni dve splošni kanun-nami; ena obravnava sultanov divan ter organe oblasti in njihov položaj, druga pa agrarno-pravni značaj in govori o dajatvah, davkih in vsebuje tudi nekatere določbe kazenskega prava. Znana je tudi splošna kanun-nama iz prvih let sultana Sulejmana Zakonodajalca. Ta vsebuje poleg agrarno-pravnih, fiskalnih in nekaterih kazenskih določb tudi fragmente in odlomke iz nekaterih kanun-nam sandžakov (npr. odlomek neke smederevske kanun-name). Sulejmanova kanun-nama je sicer objavljena v prevodu (Hamid Hadžibegović, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, Glasnik zemaljskog muzeja, NS sv. IV-V, Sarajevo 1949/50, str. 295—382), vendar bi prav kritična izdaja Mehmedovih in Sulejmanove kanun-name povečala vrednost te serije.

Kot prvi zvezek omenjene zbirke je bila tiskana knjiga z naslovom »*Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovacki, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*«, Sarajevo 1957, str. 211. Za našo zgodovino so najpomembnejše

tiste kanun-name, ki se nanašajo na posamezne sandžake in vsebujejo v glavnem agrarno-pravne in fiskalne določbe. Običajno jih najdemo v uvodnem delu defterja. Kanun-nama je kodificirana zbirka sultanovih odredb, ki v soglasju s šerijatom regulira v ekonomskem, fiskalnem in administrativno sodnem pogledu odnose v nekem sandžaku. V te kanun-name so bili vključeni tudi predpisi običajnega prava, kar predstavlja še posebno dragocenost.

Turkologi pri nas so kmalu postali pozorni na to vrsto turških virov, ker pridemo na podlagi njih relativno hitro do pomembnih podatkov o ekonomskem in družbenem življenju naših narodov pod turško oblastjo. Zato je prišlo pri nas najprej do izdajanja nekaterih kanun-nam za posamezne sandžake. Te kanun-name so bile objavljene v »Glasniku zemaljskog muzeja« in »Prilozih za orientalnu filologiju«. Za tisk so jih pripravili Hamid Hadžibegić, Branislav Djurdjev, Nedim Filipović in Hazim Šabanović. V okviru zbirke »Monumenta turcica« so te kanun-name ponovno objavili, dodali pa so jim tudi nekatere doslej neobjavljene kanun-name. V prvem zvezku so izšli zakoniki za bosenski (iz XV. stol. — priredil Nedim Filipović; iz leta 1516 — Hazim Šabanović; iz leta 1530 — Branislav Djurdjev; iz leta 1542 — Hazim Šabanović; iz leta 1565 — Hamid Hadžibegić), bosenski, hercegovski in zvrniški (skupna iz leta 1539 — Branislav Djurdjev), zvrniški (iz leta 1548 — Nedim Filipović), kliški (iz leta 1574 — Nedim Filipović) in hercegovski sandžak (iz leta 1637-38 — Hamid Hadžibegić). Nadalje je objavljen zakon o carini Srebrenice (Nedim Filipović), kanun-name za Črno goro (odredbe o nekim brdskim i malisorskim plemenima iz leta 1497 — Branislav Djurdjev; kanun-nami iz 1523 — Branislav Djurdjev; kanun-nama iz defterja od 1529—1536 — Branislav Djurdjev; kanun-nama iz dukadžinskega defterja iz leta 1570 — Branislav Djurdjev) in dve kanun-nami za skadarski sandžak (iz defterja od 1529—1536 — Muhamed Mujić; iz 1570 leta — Muhamed Mujić). Teksti objavljenih kanun-nam so večinoma obdelani po prepisih v katastrskih defterjih.

Iz najstarejših ohranjenih obširnih popisnih defterjev Bosenskega in Hercegovskega sandžaka je razvidno, da do konca XV. stol. ni bilo posebnih kanun-nam za ta dva sandžaka. V obširnem defterju Hercegovskega sandžaka iz leta 1477 je zapisana kanun-nama, ki se nanaša na Vlahe tega sandžaka. V obširnem defterju Bosenskega sandžaka iz leta 1489 najdemo v osnovnem tekstu popisa tri kanune, od katerih se dva nanašata na rudarski mesti Kreševo in Fojnico, eden pa na Vlahe. Kanun-name sandžakov se namreč redno uvajajo v prakso šele v začetku XVI. stoletja. Dosedanje raziskave so tudi odkrile, da se ni ohranilo posebno veliko število kanun-nam sandžakov Bosenskega ejaleta. Za nekatere, kot na primer za pakrački, krčki in bihački sandžak, se ni ohranila nobena kanun-nama. Za to izdajo kanun-nam so avtorji pregledali gradivo le v turških in naših arhivskih in rokopisnih zbirkah.

Knjiga »Kanuni i Kanun-name« vsebuje predgovor in uvod, nato sledijo teksti zakonov. Na podlagi teritorialnega principa so dokumenti v knjigi razdeljeni na dva dela: na Bosno in Hercegovino (A) in Črno goro (B). Na koncu je dodan register pojmov in imen in to posebej za turški in posebej za srbohrvatski tekst. Vse kanun-name, ki so objavljene s kritičnim aparatom, so izdane v arabski transkripciji in v srbohrvatskem prevodu. Tako so dostopne znanstvenikom, ki ne obvladajo turškega jezika. Pri vseh kanun-namah je navedena signatura defterja, po čigar prepisu je bil tekst prirejen za tisk, oziroma so navedene še druge signature zapisov iste kanun-name, tako da je možna medsebojna primerjava. Avtorji so opozorili tudi na prejšnje izdaje posameznih kanun-nam. Če primerjamo te izdaje z izdajo v skupni publikaciji, lahko opazimo določene korekture. Le nekatere zgoraj navedenih kanun-nam so avtorji v tej knjigi prvič objavili (kanun-nama Kliškega sandžaka iz 1574. leta, kanun-nama za Črno goro iz defterja od 1529—1536. leta, kanun-nama za Črno goro iz dukadžinskega defterja iz leta 1570, kanun-nama za Skadarski sandžak iz defterja od 1529—1536. leta).

Ker je to prvi poskus izdaje turških zakonikov pri nas v posebni publikaciji, ni čudno, da je prišlo do nekaterih pomanjkljivosti. Pri transkripciji,

prevodu in kritični obdelavi so sodelovali različni avtorji. Zaradi tega je prišlo do neenotnih pogledov pri načinu objavljanja in prav zaradi tega obstajajo precejšnje razlike med avtorji. V uvodu pogašamo vsaj kratek oris značaja in pomena kanun-nam v strukturi turških zgodovinskih virov ter diplomatično analizo. O pomenu kanun-nam za gospodarsko zgodovino govori Branislav Djurdjev v članku »Kanunnames der Osmanen und Ihre Bedeutung für die Wirtschaftsgeschichte der Balkanländer« (Bericht auf dem X. intern. Kongress der Historiker in Rom, Godišnjak istoriskog društva BiH, VII, Sarajevo 1956).

Druga serija »Defterji« v zbirki »Monumenta turcica« začena s knjigo »Krajište Isa-bega Ishakovića — zbirni katastrski popis iz 1455. godine« (Mon. turcica, tomus secundus, serija II, Defteri, knjiga 1, Sarajevo 1964, str. LVI + 167 srbohrv. teksta + 158 str. turškega teksta + VIII tabel) v redakciji Hazima Šabanovića.

Zanimanje naše znanstvene javnosti za turške popisne defterje sega v leto 1936. Tedaj je namreč Srpska akademija nauka i umjetnosti poslala prve strokovnjake v carigradski arhiv. Na pomen turških virov, še posebej tapu defterjev, je opozoril med prvimi pri nas B. Djurdjev v dveh člankih: »Još nešto o carigradskom arhivu« (JiC V, 1939, sv. 1-2, str. 354—358) in »Dva deftera crnogorskog sandžaka iz vremena Skender-bega Crnojevića (Zapisi — Cetinje, god. XIII, knj. XXIV, 1940, str. 26—29). Zaradi izredno težke pisave — v začetku tevkiji pisava, od tretjega desetletja XVI. stol. se uporablja v defterjih sijakat — je tekste v defterjih zelo težko dešifrirati. Prav zaradi tega je bilo pri nas opravljenih le nekaj poskusov objavljanja turških katastrskih defterjev. (Br. Djurdjev, Defteri za Crnogorski sandžak iz vremena Skender bega Crnojevića, Prilozi za orientalnju filologiju I, 1950, str. 7—22, II, 1951, str. 39—56, III-IV, 1953, str. 349—402; isti, Izpisi iz deftera za Braničevo iz XV. veka, Istoriski glasnik, sv. 3-4, 1951 str. 93; isti, Dva deftera Crne gore iz vremena Skender-bega Crnojevića, prva sveska, Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. IX/1, Sarajevo 1968; isti, Popis crnogorskih plemena Hota, Kuća, Pipera i Klimenata iz godine 1497, Radovi Naučnog društva BiH, 1954; Dušanka Bojanić, Podaci o Skopju iz 951 (1544) godine, Prilozi za orientalnju filologiju, III-IV, 1953, str. 607—621; H. Šabanović, Turski izvori za istoriju Beograda, Knjiga I, sv. 1., Turski katastrski popisi Beograda i okoline 1476—1566. godine, Beograd 1964).

Ni treba posebej poudarjati izreden pomen turških katastrskih knjig za proučevanja položaja naših narodov pod Turki in za detajlno rekonstrukcijo ekonomsko-socialnih, demografskih in drugih vprašanj, ki so v novejšem času predmet izrednega zanimanja naših zgodovinarjev, ki obravnavajo turško obdobje. Te popisne knjige — imenovane »tahrir defterji« — so nastale kot rezultat dela specialnih državnih komisij. Dolžnost teh komisij je bila, da na terenu ugotovijo dejansko stanje in popišejo vse vire državnih dohodkov, ki so služili za formiranje timarja, zeameta in hasa, oziroma vakufa in mulka. Dolžnost komisij je tudi bila, da so izvršile delitev teh dohodkov med spahije. Te popisne knjige so se dalile v dve vrsti v »Defter'i mufassal« in »Defter'i müdžmel«. »Defter'i mufassal« predstavljajo detajlni popis, v katerem je pomensko popisano prebivalstvo in v katerem so posamič naštetii vsi viri fevdalnih dohodkov popisane sumarna področja. »Defter'i müdžmel« (oziroma idžmal) pa so zbirni oziroma sumarni popisi, ki so vsebovali rekapitulacijo podatkov detajlnega popisa in prikazovali razporeditev fevdalnih dohodkov na hase, zeamete in timarje.

V našem primeru gre za sumarni popis. Leta 1455 je bil opravljen sumarni popis Krajišta skopskega krajišnika Isa-bega Ishakovića, ki je obsegal ozek teritorialni koridor pod turško oblastjo. To krajište se je razprostiralo od Skopja do Hodiđjeda, oziroma do Vrhbosne. Predhodnik tega sumarnega popisa je bil detajlni popis istih krajev in naselij, le da se nam na žalost ni ohranil. Do nedavna so bili naši turkologi prepričani, da je zbirni katastrski popis Krajišta Isa-bega Ishakovića najstarejši katastrski popis v jugoslovanskem

prostoru, vendar je med pripravami za tisk H. Šabanović ugotovil, da obstaja v Arhivu predsedništva vlade v Carigradu še eden starejši.

Najstarejši ohranjeni defterji so iz časa sultana Murata II. Okrog dvajset katastrskih defterjev iz XV. stoletja vsebuje podatke o naših krajih. Ti defterji iz XV. stoletja dajejo podatke za obdobje prvih desetletij turške oblasti nad našimi narodi, ki je najmanj poznano in raziskano. Kot zgodovinski vir imajo velik pomen tudi defterji iz XVI. in XVII. stoletja. V carigraskih arhivih je okrog 170 takšnih defterjev, ki so pomembni za našo zgodovino.

Defter Krajišta Isa-bega Ishakovića je bil v znanosti poznán od leta 1953 in tudi od tedaj večkrat uporabljen. Prvi ga je uporabil turški zgodovinar Halil Inaldžik v svoji razpravi »Od Štefana Dušana do Osmanske imperije«, ki je bila v prevodu objavljena v Prilozih za orientálnu filologiju, III-IV, 1953, str. 23—54. Hazim Šabanović je na osnovi podatkov, ki jih je našel v tem defterju, napisal razpravi: »Pitanje turske vladavine u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. godine« (Godišnjak društva istoričara BiH, VII, 1956, str. 37—51), a še posebej v delu »Bosansko krajište« (Godišnjak dr. ist. BiH, IX, 1958, str. 177—220). V obsežni monografiji »Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela« (Izdaja Naučnog društva BiH, Sarajevo 1959) je Šabanović uporabil podatke iz popisa pri obravnavi uvedbe turške oblasti v Bosni in pri proučevanju sistema začasne turške upravne razdelitve naših dežel.* Končno je bil ta defter upoštevan pri obdelavi nekaterih vprašanj v Zgodovini narodov Jugoslavije, II. del.

Publikacija »Krajište Isa-bega Ishakovića« je razdeljena na več poglavij. Predgovoru, v katerem daje avtor nekaj najnujnejših pojasnil v zvezi z izdajo tega defterja, sledi zelo izčrpen bibliografski pregled vseh najpomembnejših rokopisov, ki so pomembni za našo zgodovino, ter pregled objavljenih defterjev in literature, ki obravnava defterje ali uporablja podatke iz njih. Izredno dragocen je Šabanovićev prispevek v Uvodu. Prvi del predstavlja zelo podrobno študijo o katastrskih knjigah na splošno. Tu govori med drugim o nastanku turških katastrskih knjig, o načinu in tehniki popisovanja, daje diplomatično in paleografsko analizo, ter razpravlja o pomenu in karakterju teh knjig. V drugem delu daje avtor mnogo pojasnil o samem krajištu, kot tudi o popisu tega področja. Srbskohrvatski prevod obsega 116 strani teksta, ki je opremljen s kritičnim aparatom. Zelo koristen je podroben slovarček raznih turških terminov z obsežnimi pojasnili. Sledi še izčrpen register osebnih imen in geografskih nazivov. Tudi Šabanović se je odločil za isti sistem pri izdaji defterja, kot smo ga srečali pri kanun-namah. Drugi del knjige (158 str.) obsega ves defter v arabski transkripciji. Dodaja še 8 tabel faksimilov.

V popisu krajišta Isa-bega najdemo številne marginalne beležke ter interpolacije, ki zajemajo obdobje od 1456 do 1473. leta. Prav te marginalne beležke omogočajo, da lahko sledimo vsem spremembam na področju Krajišta. Vendar sta dve situaciji konstantni: popis leta 1455 in revizija timarjev ob ukinitvi Krajišta 1463. leta. Na podlagi marginalnih beležk lahko ugotovimo, da je število timarjev stalno variralo. Skupno je bilo na tem področju formiranih okrog 260 timarjev in 3 hasi. Velikost timarjev je bila različna, vendar so bili v Makedoniji večji kot v drugih delih Krajišta.

Podatki v defterju nam dajejo odgovore na velika vprašanja. Seznanjajo nas o delitvi in združevanju timarjev, o usodi hasa lastnine v renti, o dohodku timarjev kot plače, o poreklu, veri, socialni in profesionalni pripadnosti spahij, o odnosu do komandanta Krajišta, o pravici potomcev spahij na timar, o obveznostih timarnikov, o pogojih za pridobivanje oziroma izgubo fevda, o velikosti naselij, o verski pripadnosti raje, o kategorijah domačinstev, o statusu obrtnega dela prebivalcev nekaterih vasi in o položaju naselij ter mest. Zelo pomembni so tudi podatki, ki izpričujejo pojav notranje migracije.

* Tudi Br. Djurdjev obravnava na osnovi tega defterja vprašanje Vlahov v razpravi »Značaj podatka o Vlasima u popisu krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. g.« (Godišnjak dr. istor. BiH, god. XV, 1966).

Material popisa je avtor zelo dobro obdelal, tako glede dešifriranja geografskih nazivov in osebnih imen kot tudi glede pravilnega lokaliziranja krajev. Gledano v celoti lahko trdimo, da je izdaja tega defterja prirejena na nivoju evropskih publikacij te vrste.

Prvi dve knjigi edicij »Monumentna turcica« predstavljata velik uspeh in priznanje za naše turkologe in še posebej Orijentalni institut kot izdajatelja. Izdajanje turških virov tudi v srbohrvatskem prevodu terja sicer precejšen napor, vendar napravi turške vire dostopne tudi tistim zgodovinarjem, etnologom, jezikoslovcem in geografom, ki ne obvladajo turškega jezika, proučujejo pa turško obdobje. Prav tako so postali ti viri, na način kot so izdani, dostopni tudi širšim mednarodnim znanstvenim krogom.

Ignacij Voje

Zbornik za historiju školstva i prosvjete, I, II, III. Zagreb 1964, 1965, 1967; 211, 318, 263 strani.

Zgodovina šolstva in pedagogike je pri jugoslovanskih narodih še razmeroma malo raziskana, saj smo šele v zadnjem desetletju dobili nekatera širša znanstvena dela za to področje: Hrvatje delo dr. Dragutina Frankovića (1958), Slovenci delo dr. Vlada Schmidta (v letih 1963 do 1966), leta 1965 pa je zgodovino osnovnega šolstva v Bosni in Hercegovini prikazal dr. Vojislav Bogičević. Po dvajsetih letih razvoja šolstva v novi Jugoslaviji je bilo skoraj nujno, da smo dobili še poseben, periodično izhajajoč zbornik za zgodovino šolstva. Ideja o izdajanju take publikacije je izšla iz Zveze pedagoških društev in našla materialno oporo v institucijah, ki se neposredno ukvarjajo z zgodovino šolstva, to je v vseh treh šolskih muzejih, Hrvatskem šolskem muzeju v Zagrebu, Pedagoškem muzeju v Beogradu in Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani, ki zbornik izdajajo, kajti ni dovolj, da se dokumenti samo hranijo, treba je tudi javnost seznanjati z njihovo vsebino. Urednik dr. D. Franković poudarja, da je naloga zbornika odkrivati zgodovinsko gradivo, ga interpretirati z znanstveno metodologijo in pritegniti sodelavce. Končni cilj je zgodovina šolstva in pedagogike narodov Jugoslavije, za tako delo naj zbornik pripravlja gradivo. Glavni urednik je napovedal izdajanje zbornika enkrat do dvakrat letno, morda celo večkrat. Pričakujemo, da bo izhajal vsaj enkrat na leto. Doslej so izšli trije letniki: 1964, 1965 in 1967.

Vsebinsko je zbornik razdeljen tako, da so v prvem delu razprave in članki, sledijo krajši prispevki, nato poročila šolskih muzejev, ocene in kritike ter na koncu bibliografija.

Vsi objavljeni članki niso enako pomembni; izstopajo npr. Šolstvo na Slovenskem v buržoaznodemokratski revoluciji 1848—1851 (dr. Vlado Schmidt) in Školstvo i prosvjeta u zbjegovima za vreme NOB sa teritorija Hrvatske (dr. Mihajlo Ogrizović). Velik del prispevkov je bolj spomin na posamezne pedagoške, čeprav je tudi to korak k jasnejši podobi šolstva pri nas, posebno zato, ker večina člankov ni le golo naštevaje biografskih podatkov, ampak navadno analiza položaja šolstva v določenem času.

Tudi vsi jugoslovanski narodi niso enako zastopani; vidi se, kje delujejo šolski muzeji. Tam kjer jih ni, je tudi zgodovina šolstva slabše obdelana. Zelo malo je člankov s splošno pedagoško problematiko kot npr. zapis dr. Aleksandra Banovića: Univerzalizam Jana Amosa Komenskoga (I), kar je razumljivo, saj je zbornik namenjen predvsem domačim problemom zgodovine šolstva in pedagogike. O položaju hrvatske pedagogike ob koncu 19. stoletja, ko se je pričela osvabljati ozkih okvirov herbartovske pedagogike, piše v svoji razpravi Pedagoški pogledi Hrvatskog društva za unapređenje dr. Ante Vukasovića (II).

Največ člankov govori o začetkih posameznih šol, osnovnih, srednjih in višjih. O razvoju visokega šolstva na Hrvatskem zelo izčrpno piše dr. Vladimir Bazala v dveh razpravah: Preteče, osnutak i razvoj Sveučilišta u Zagrebu do 1918 godine (II) in Od klasičnog do modernog sveučilišta (III). O razvoju in delovanju učiteljskih v Dalmaciji od njihovih prvih oblik do danes

piše Ivo Perić (II), ki opozarja, da so prav te šole v Dalmaciji veliko prispevale ne le k vzgoji in izobrazbi, temveč tudi k trdnější nacionalni zavesti. Zanimiv je opis šolstva v Vojni krajini v prispevku Krunoslava Tkalcica: Školstvo Babine Grede (II).

Z razvojem srbskega šolstva se ukvarja več avtorjev. V vseh treh letnikih je Jagoš Đilas objavil rezultate svojih raziskav na področju Kosova in Metohije. To so članki: Iz istorije osnovne škole v Nerodimlju (I), Rad škole u Vračevu za vrijeme Turaka 1806—1912 (II), pomemben prispevek je predvsem razprava Dečanska škola i njen rad u doba Turaka (III). J. Đilas domneva, da je dečanska škola pričela z delom takoj po obnovitvi patriarhije leta 1557. Do 18. stoletja je vzgajala izključno meniški kader, od konca 18. stoletja dalje pa so se dijaki poleg duhovniškega poklica lahko izobrazili tudi za poklic učitelja in trgovca; mnogi so se izučili raznih obrti. V drugi polovici 19. stoletja je ta škola vedno bolj izgubljala značaj samostanske šole. Vsekakor je imela veliko vlogo v ohranitvi nacionalne kulture; pomeni tudi začetek srbskega šolstva pod Turki na Kosovem in v Metohiji in prek nje se je ohranila zveza s srednjeveško pismenostjo. O prvih revizijah srbskih šol pod Turki govori Svetozar Čanović (I).

Dva avtorja pišeta o srbskih šolah severno od Save in Donave; to sta Sreta Pecinjački: Osnovna srbska narodna škola u Sremskim Karlovcima 1862/63, 1869/70 (II), medtem ko Branislav Milivojević opisuje delo mestnega šolskega odbora v Deliblatu, ki je bil ustanovljen 1874, kajti v drugi polovici 19. stoletja je bil cerkveni nadzor nad šolami zamenjan z novim sistemom, katerega glavni sestavni del so bili prav šolski odbori. Med prispevki, ki se ukvarjajo s šolstvom na teritoriju kneževine Srbije, naj na prvem mestu omenim razpravo Stevana Ignjića: Užička gimnazija do prvog svjetskog rata (III) in Nikolaja Trujića: Školovanje ženske dece i stvaranje prvih ženskih škola u oslobođenoj Srbiji (II); med manjšimi prispevki pa še Gojka Škore: Iz istorije osnovnih škola u ružanskom (zlatiborskom) srezu od 1836—1900 (I) in Koste Spasenovića: Rad prve škole u Ostružnici 1805 — 13. god., kjer med prvimi dijaki omenja sinove voditeljev prvega srbskega upora (III).

Zbornik prinaša tudi rezultate raziskav razvoja šolstva v Črni gori. Tomaš Maković objavlja razpravo Kad je Njegoš osnovao prvu školu na Cetinju (II), Nikica Vujić pa Nadzor i revizija osnovnih škola u knjaževini Crnoj Gori od 1863—1901 (II) in manjši prispevek Stanje nastave u crnogorskim osnovnim školama 1886/7 (III).

S splošnim razvojem šolstva na Slovenskem se ukvarja dr. Vlado Schmidt. Prvi letnik prinaša njegovo obširno razpravo Šolstvo na Slovenskem u buržoaznodemokratski revoluciji (1848—1851), kjer nas seznanja z delom komisije za šolsko reformo in z vsebino osnutka temeljnih načel javnega pouka v Avstriji, ki je v revolucionarnem letu skušal uveljaviti materinščino kot učni jezik in omogočiti šolanje vseh otrok. Srečamo tudi demokratično misel šolskih odborov, vendar — kot je znano — do reforme osnovnega šolstva po tem osnutku ni prišlo. Skrb vlade je veljala v glavnem srednjemu in visokemu šolstvu. Izvedena je bila reforma gimnazije, odpravljeni liceji in s tem je bilo pri nas odpravljenno višje šolstvo. K pridobitvam revolucije šteje avtor dejstvo, da se je naše učiteljstvo samo zavzemalo za boljši ugled in boljše šole, na mesečnih zborovanjih je del učiteljev bil zelo sprejemljiv za revolucionarne zahteve, toda poraz revolucije se je odrazil tudi v vsebini zborovanj, ki so postajala pohlevnejša in zelo strokovna. Pozitiven vpliv revolucije in napredek je tudi v tem, ker je dotlej prevladovalo mnenje, da je slovenščina potrebna zaradi verske vzgoje, sedaj pa utemeljujejo njeno večjo vlogo z izobraževalnimi nalogami. Avtor kritizira slovensko politično vodstvo, ki se ni zavzelo za brezplačnost osnovnih šol in za dosledno osnovnošolsko obveznost ter poudarja, da so napredne določbe osnutka ostale pri nas neizrabljene, medtem ko so drugod dobile večjo podporo. Obenem opozarja, da so se tudi zahteve raznih borcev za slovenščino v šolah precej razlikovale in celo del slovenskih staršev je bil prepričan, da se morajo otroci naučiti nem-

škega jezika, zato naj bi nemščina ostala učni jezik. Glede prizadevanj za slovensko univerzo poudarja dr. Schmidt, da le-ta niso izvirala le iz nacionalnih pobud, temveč skušajo olajšati ekonomske možnosti za šolanje, vendar so se oblasti bale, da se bo okrepila zavest slovenske politične in kulturne enotnosti. Obširna znanstvena razprava sloni v največji meri na arhivskem gradivu in je pomemben prispevek k zgodovini šolstva sploh.

Pregled razvoja šolstva v Krškem do 1941 je napisala Slavica Pavlič (I). V kratkem orisu je prikazala nastanek naselbine in vpliv ekonomsko-družbenega razvoja v 16. stoletju na potrebo po šoli, ki jo štejejo med starejše mestne šole na Slovenskem. Ko v 19. stoletju ne zadošča več le osnovna izobrazba, je ustanovljena meščanska šola, nekaj časa pa na osnovni šoli deluje še privatna dekliška šola, kmetijska in obrtna šola. Prispevek zaključuje poglavje o delovanju Pedagoškega društva.

V vrsti razprav, ki so posvečene zaslužnim jugoslovanskim pedagogom, sta dva prispevka dr. Dragutina Frankovića, prvi govori o Trstenjakovem delu v Karlovcu (I) in drugi o »tistem štrajku« hrvatskega učiteljstva 1911 in vlogi Davorina Trstenjaka (II), ki je bil eden najvidnejših voditeljev hrvatskega učiteljskega gibanja. Dr. Mihajlo Ogrizović je prispeval dve razpravi o Mariji Fabković (I, III), znani učiteljici in družbeni delavki, popularizatoriki pedagoške teorije naprednih meščanskih pedagogov 19. stoletja. Prikazana je njena vloga pri organizaciji hrvatskega učiteljstva, njena prizadevanja za boljši položaj žene, žal je z »Žensko biblioteko« naletela na slab odmev. Avtor kot vzrok za to upravičeno poudarja splošno zaostalost, skromno število izobraženih žena in v splošnem mnogo manj ugodne razmere kot na Češkem, iz katerih je Fabkovićeva izšla. O zaslužni kulturni delavki piše tudi Zlata Božičević v zadnji številki zbornika v zvezi z razstavo, ki jo je zagrebški šolski muzej priredil ob 50-letnici smrti Marije Fabković.

Osebnost Ivana Filipovića, začetnika naprednega hrvatskega učiteljskega gibanja, je ob 70-letnici smrti opisala Vesna Bačić-Kranjec (II), o Ivanu Široli, pedagogu in prevajalcu, pa piše Smiljka Popanka (II), medtem ko enega najzaslužnejših mož druge polovice 19. stoletja v Dalmaciji, Stjepana Buzolića, ki je bil politik, pesnik, prevajalec, kulturni delavec, obravnava Ivo Perić (III), omejil pa se je predvsem na njegovo pedagoško delo.

Največ člankov te vrste je posvečeno hratskim pedagogom, Slovenijo zastopa le razprava Venčeslava Čopića: Stane Žagar — ljudski učitelj (II). Avtor posebej poudarja gospodarske in socialne razmere, ki so oblikovale Žagarjev značaj, obravnava pa tudi njegov odnos do novejšje pedagoške literature. Ohranjen je namreč Žagarjev prevod nekaterih poglavij knjige P. P. Blonskij: Delovna šola. Po spominih nekdanjih Žagarjevih učencev Čopić sklepa, da je uvajal samoupravo v razredu po letu 1928, to je po obisku v Nemčiji, kjer se je udeležil kongresa in seje Učiteljske internacionale.

Med članke, posvečene pomembnim pedagoškim delavcem, moramo prišteti tudi prispevek dr. Jovana Iskruljeva: Dr. Paja Radosavljević na Stanford univerzitetu u Kaliforniji (I) in izvleček iz članka, objavljenega v »Sbornik pedagogičkeho institutu« avtorjev Václava Špěváčka in Jiříja Štrausa o pedagoškem delu Čeha Jana Ladislava Maška (III).

Nekaj člankov v zborniku je posvečenih mladinskih časopisom, letnim šolskim poročilom in šolskim knjigam. Sem spada razprava Tatjane Hojan: Slovenski mladinski časopisi do 1941 (III). Ti časopisi, zlasti Vedež, so odigrali posebno važno vlogo takrat, ko še ni bilo slovenskih šolskih knjig. Poleg najbolj znanih: Vedeža, Vrta in Zvončka, govori avtorica tudi o listu za mladino Naša bodočnost, gimnazijskem listu Mentor, Našem listu, ki je izhajal v Beogradu, o zamejskih mladinskih glasilih Mlada Jugoslavija (na Koroškem 1918) in Novem rodu (v Italiji 1921), prekmurskem glasilu Slovenska Krajina. V stari Jugoslaviji so izhajali še Naš rod, ki je od vseh dosegel največjo naklado, in mariborski list Razori namenjen odrasli mladini. Ker se je avtorica omejila le na najpomembnejše časopise, je na koncu dodala še pregled bibliografije po Štebingerju.

Med manjšimi prispevki objavlja Slavica Pavlič članke o pomenu letnih šolskih poročil-izvestij (III). Prva znana tiskana šolska poročila segajo v 18. stoletje, z izvedbo šolske reforme 1849/50 je bila njihova vsebina še posebej predpisana. Vsebovati so morala poleg običajnih statističnih podatkov tudi učne načrte in znanstvene razprave. Razprave so bile pisane v jeziku, v katerem so na šoli učili, pri nas je bila to nemščina, delno latinščina in italijanščina. Že v 60. letih 19. stoletja imamo tudi posamezne v slovenščini pisane članke. Posebej opozarja avtorica na tista poročila, ki nimajo prvega, znanstvenega dela. Bila so namenjena manj zrelim učencem in javnosti, medtem ko so bila popolna poročila namenjena ozkemu krogu interesentov. Poleg gimnazij so tudi osnovne in strokovne šole ter učiteljska izdajala svoja poročila. Po drugi svetovni vojni je izhajanje izvestij v glavnem zastalo, ker ni z zakonom predpisano, kar je velika škoda.

Pregled vsebine »Učitelja«, prvega socialističnega pedagoškega lista pri nas, je v krajšem članku obdelal Rade Vuković (III). O šolskih knjigah pišejo Jovan Vlahović v članku Prvi makedonsko-srpski bukvar štampan v Carigradu 1888 (III), v zvezi z razstavo o beograjskem muzeju pa Srećko Čunković: Bukvari i bukvarska nastava kod Srba (I).

Nekaj člankov obravnava šolstvo med NOB. Avtor razprave o hrvatskem šolstvu v letu 1943 je Tomo Žalac (I). V razpravi Školstvo i prosvjeta u zbjegovima za vreme NOB sa teritorija Hrvatske (II) je dr. Mihajlo Ogrižović opisal, kako je bilo hrvatsko šolstvo organizirano v pribežališčih v Afriki, Italiji in Vojvodini, kako so reševali problem učbenikov, šolskega pribora, strokovnega kadra. Delno je skušal osvetliti šolske probleme v Bosni Mate Zaninović v prispevku Osnivanje Oblasnog NOO-a za Bosansku krajino i formiranje Prosvjetnog odjela (III). Omenim naj še zapis Borivoja Aksentijevića: Škola i revolucija — Srbija 1941-45 (II), ki opozarja na razstavo v Pedagoškem muzeju v Beogradu.

Z migracijskim problemom dijakov in študentov se v zborniku ukvarjata dva avtorja. Dr. Ferdo Gestrin je zbral bogate podatke o študentih iz jugoslovanskih dežel na univerzi v Fermu (II). Ugotovil je, da je največ študentov iz primorskih mest in otokov, na prvem mestu je Reka, omenjeni pa so tudi študentje iz notranjosti, vendar skoraj izključno iz Štajerske. Avtor skuša odgovoriti na vprašanje, zakaj je univerza v Fermu privabljala študente jugoslovanskih pokrajin in zakaj iz slovenskih dežel največ iz Štajerske, katerim družbenim plastem so pripadali ipd. Zanimiv je prispevek Andreja Lisca: Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77 — 1827/28 (II). Znano je, da je bil Zagreb privlačno kulturno središče posebno za slovenske študente iz Štajerske in Dolenjske. Avtor je ob pregledu imenikov dijakov ugotovil, da je v 50 letih bilo na zagrebški gimnaziji vpisanih 596 Slovencev, v tečajih filozofije pa 326, skupaj 922 Slovencev, in se poglobil tudi v njihovo socialno strukturo. Na podoben način je isti avtor obdelal problem bolgarskih in makedonskih študentov na zagrebških srednjih šolah do 1918 (III).

Edini prispevek, ki se posebej ukvarja z vprašanjem pouka kemije in skuša primerjati položaj tega predmeta pri treh jugoslovanskih narodih, je razprava Zvonka Horvata: Počeci nastave kemije u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji (I).

Poleg razprav in krajših člankov prinaša zbornik še poročila o delu šolskih muzejev, predvsem o razstavah, ki jih ti prirejajo. Omenim naj le zapis Vincenca Žnidarja ob razstavi o manjšinskem šolstvu v Slovenskem šolskem muzeju (III).

Tako kot druge znanstvene revije prinaša tudi zbornik ocene različne literature o zgodovini šolstva. V vseh treh letnikih je objavljena bibliografija za zgodovino šolstva po letu 1945. Za Hrvatsko jo je pripravil Branko Pleše in sega do 1960. leta. Za Srbijo Srećko Čunković do 1965, za slovensko zgodovino šolstva do 1960 pa France Ostaneč. Vse omenjene bibliografije so urejene kronološko.

Olga Janša

Pouk zgodovine, Nastava istorije, Nastava povijesti, Nastava po istoriji. Izd.: Državna založba Slovenije, Prosvetno delo, Školska knjiga, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Zavod za izdavanje udžbenika SR Bosne i Hercegovine. Zagreb, 1967/68. Prvi letnik, št. 1-4. 62 + 62 + 62 + 60 str.

V drugi polovici leta 1967 je uspelo obnoviti časopis, ki se prvenstveno ukvarja s problemi pouka zgodovine na naših šolah. Podoben časopis z naslovom *Nastava historije u srednjoj školi*, je že leta 1951-52 izhajal v Zagrebu. Obnovljen je bil leta 1954 kot *Istoriski pregled* (*Historijski pregled*) s sedežem redakcije v Beogradu, kjer je izšlo v letu 1954 in v začetku leta 1955 skupno pet števil. Redno s štirimi zvezki letno je *Historijski pregled* izhajal v letih 1957—1964 v Zagrebu, njegova glavna urednika sta bila dr. Juraj Kolaković (1957—1963) in dr. Mirjana Gross (1964). V razdobju od 1957—1964 si je časopis pridobil dokaj širok krog bralcev in ko je prenehal izhajati, so posebno pedagogi zelo čutili potrebo po njegovi ponovni oživitvi. Vztrajna prizadevanja niso bila zaman. 1967 se je kot naslednik *Historijskega pregleda* pojavil časopis z naslovom v štirih oblikah: *Pouk zgodovine, Nastava istorije, Nastava povijesti, Nastava po istoriji*, ki se menjavajo tako, da je v vsaki številki druga na prvem mestu. Časopis prav tako izhaja štirikrat letno (oktobra, januarja, marca in junija); izdaja ga Zveza zgodovinskih društev Jugoslavije s pomočjo petih založb, Školske knjige iz Zagreba, Zavoda za izdavanje udžbenika SR Srbije, Zavoda za izdavanje udžbenika SR Bosne i Hercegovine, Prosvetnega dela iz Skopja in Državne založbe Slovenije. Odgovorni urednik časopisa je dr. Mirjana Gross, v uredniškem odboru pa so zastopniki vseh republik, tako iz Slovenije dr. Ferdo Gestrin in Tomaž Weber.

Uredništvo si kot glavni cilj postavlja uresničitev naslednjih teženj: časopis naj bo v pomoč učiteljem zgodovine na vseh vrstah šol, ukvarja naj se s problemi pouka zgodovine nasploh in v specifičnih pogojih posameznih republik in pokrajin ter jih skuša reševati. Redakcija bo poskušala časopis urejati tako, da bo večji del prispevkov posameznega zvezka posvečen določeni problematiki (tako je npr. prva številka posvečena oktobrski revoluciji).

Pregled vsebine *Pouka zgodovine* nam vsiljuje primerjavo s *Historijskim pregledom*. Glavne spremembe, ki jih opazimo, so naslednje: v obnovljenem časopisu so vsi članki pisani v domačem jeziku avtorja, medtem ko prej ni bilo vedno tako. *Historijski pregled* je imel več stalnih rubrik (*pouk zgodovine, članki in razprave, prikazi, dokumenti, informacije, vprašanja in odgovori, kronika, včasih tudi bibliografija*). *Pouk zgodovine* pa se skuša omejiti na štiri rubrike (*pouk zgodovine, znanstveni rezultati, informacije, vprašanja in odgovori*). To so predvsem zunanje spremembe, omenim pa naj še eno novost, ki jo bo natančnejši bralec tudi hitro zasledil, namreč, da skuša biti novi časopis bolj prilagojen potrebam pouka, medtem ko je *Historijski pregled* preraščal okvir pedagoško usmerjenega časopisa, saj je v rubrikah »*članki in razprave*« in »*dokument*« prinašal krajše znanstvene razprave in dotlej neznano dokumentarno gradivo. Prav gotovo je važno, da dobi novi časopis čimveč bralcev in sodelavcev med ljudmi, ki se ukvarjajo s poukom zgodovine.

Rubrika »*pouk zgodovine*« prinaša članke o problemih pouka zgodovine na vseh vrstah šol. Zelo zanimive so Teze o problemih pouka zgodovine, ki so bile pripravljene v *Povijesnem društvu Hrvatske* in pozivajo na diskusijo o vprašanju izobrazbe učiteljev zgodovine, o učnih načrtih, metodah, učnih pripomočkih itd. (št. 1, str. 5—10). Da bi bil stik z bralci čim boljši, uvaja časopis razne ankete tako za začetek o učbenikih, ki so v uporabi na naših šolah (1, 10) in o delu z viri pri pouku. Na prva vprašanja je bilo objavljenih že več odgovorov. V tej rubriki najdemo tudi metodološke obdelave določenih poglavij iz zgodovine. Temo *Oktobrška revolucija* je pripravila za osnovno šolo N. Dvoržak (1, 12—18), za srednjo šolo pa L. Rakić (1, 18—25); članek *Nevezane dežele in miroljubno sožitje* je prispeval S. Stritih (2, 20—25), medtem ko se je J. Poženel lotila metodične obdelave poglavja o nastanku mest in mestnih

pravnic (4, 34—37). Redakcija je predlagala, naj bi več avtorjev obdelalo isto temo, ker bi bilo zanimivo videti različne variante. Kot prvi sta predlagani temi: Od pojava privatne lastnine do države in Industrijska revolucija (2, 24). Z željo, da bi izmenjala izkušnje z drugimi, piše o urah ponavljanja pri pouku zgodovine S. Bjelja (4, 31—34).

Za pouk zgodovine so nedvomno velikega pomena učila; prikaz uporabe nekaterih od njih pa bo morda dal pedagogom nove ideje. Obdelana je uporabnost portreta v osnovni šoli (3, 19—27) ter uporaba plakata in karikature (1, 25—28). Pod naslovom Karte pri pouku zgodovine objavlja časopis odlomek iz dveh knjig o metodiki zgodovinskega pouka, ki sta nedavno izšli, in to iz dela M. Zgonika, Zgodovina v sodobni šoli in iz dela M. Vrbotić, Nastava povijesti u praksi i teoriji; ta odlomek se posebej ukvarja s kartami v šolskih učbenikih (3, 1—7). Posebna pozornost časopisa velja učbeniku kot najpomembnejšemu učnemu pripomočku. Razveseljivo je, da v razpravah o tem vprašanju sodelujejo ljudje iz prakse s svojimi pripombami in predlogi, kaj je v učbeniku, ki ga uporabljajo, dobro in česa pogrešajo (4, 14—23); zelo zanimiva je tudi komparacija dveh učbenikov za 6. razred osnovne šole (iz Srbije in iz Hrvatske), ki jo je podala N. Dvoržak (4, 23—27).

Tudi obravnava učnih načrtov je odmerjena precejšnja skrb. Redakcija se je obrnila na pedagoške svetovalce za zgodovino na republiških zavodih za šolstvo, da bi dobila podatke o stanju pouka zgodovine na strokovnih šolah. Odzvali so se svetovalci D. Lepčeski iz Skopja, H. Matković iz Zagreba, M. Perović iz Beograda, Lj. Sparavalo iz Sarajeva in T. Weber iz Ljubljane (2, 1—20). Ugotovitve so precej podobne, kajti do leta 1967 pouk zgodovine na strokovnih šolah v glavnem ni bil urejen oz. mnoge šole v praksi niso izpolnjevale učnih načrtov, niti če so bili predpisani. Pod naslovom Kakva struktura programa istorije može doprineti upoznavanju i zblizavanju naše mlade generacije prinaša časopis prispevke štirih avtorjev in sicer piše S. Čirković o enotnem učnem načrtu za zgodovino v Srbiji, o podobnih poskusih v AP Vojvodini piše D. Barta, o situaciji na Kosovem in Metohiji N. Lekić, o težavah v Makedoniji pa D. Lepčeski (4, 1—10). Razpravo v tej smeri namerava uredništvo nadaljevati. Prav tako se šele pričena diskusija o težavah pouka zgodovine v 6. razredu in o predlogih glede uvedbe zgodovine v 5. razred namesto sedanjega predmeta spoznavanje družbe. Kot je znano, so v Sloveniji problem preobsežnega učnega načrta v 6. razredu rešili z uvedbo treh tedenskih ur zgodovine v ta razred. V zvezi s poukom zgodovine je še mnogo nerešenih vprašanj; eno takih je pri nas npr. priprava programa za zgodovino kot izbirnega predmeta (t. i. praktična znanja) v 3. in 4. letniku gimnazije, saj so programi za nekatere druge predmete že dalj časa izdelani.

Z rubriko »znanstveni rezultati« hoče redakcija pomagati učiteljem zgodovine, da bi bil pouk vsebinsko čim bolj kvaliteten, zato posreduje nova znanstvena dognanja doma in v svetu. Časopis ne objavlja celotnih znanstvenih razprav, ampak posreduje le njihove rezultate in to v treh oblikah kot zbirni referat, resime in samostojni članek. Zbirni referati naj pomagajo pedagogom interpretirati določena problematična poglavja. Sem bi lahko šteli prispevek N. Stančića, Osnovni problemi ilirskog pokreta i revolucije 1848/49 god. prema najnovijoj istoriji (3, 27—29). Znano je, da so bila o tem vprašanju v historiografiji različna mnenja (Šidak, Bogdanov); ta prikaz lahko služi učiteljem kot orientacija za delo v razredu in za uporabo literature o tem razdobju.

Važnejša znanstvena dela naj bi bila v časopisu objavljena v povzetkih; po možnosti naj bi jih pisali avtorji sami, sicer pa tudi drugi strokovnjaki. Tako je Dragoslav Janković objavil zaključke in povzetek svoje knjige Jugoslovansko pićanje i krfska deklaracija 1917 g. (1, 28—39).

Tretja oblika so samostojni članki o določenih problemih s popisom literature. Tak je prispevek R. Lovrenčića, Osnovni problemi ekonomskog i socialnog razvoja SSSR-a od 1920—1941 (1, 28—39; 2, 26—42). O delavcih Vojvodine in njihovi obrambi madžarske komune piše D. Kekić (2, 42—56) in ugotavlja: »Delavstvo Vojvodine je brez nacionalnih predsodkov s svojo nesebično borbo v obrambi madžarske sovjetske republike nudilo pomembno moralno-politično in vojaško pomoč komuni.«

Že ob začetku izhajanja Pouka zgodovine je uredništvo poudarilo, da bo v bodoče treba poskrbeti za članke, ki bodo obravnavali svetovno zgodovino, kajti Jugoslavija je danes zelo povezana z mnogimi izvenevropskimi deželami. Večji poudarek je treba dati tudi zgodovini sosednjih narodov in držav. Zato naj bi posamezniki prispevali resimeje knjig in razprav iz tujih jezikov s poudarkom na najnovejših rezultatih teh raziskav, ali pa samostojne članke s popisom literature. Doslej je bil objavljen tak prispevek Petra Selema o afriški kulturi in afriškem kontinentu (4, 39—52).

Pregled vsebine te in drugih rubrik pa vendar kaže, da se skoraj vsi dosedanji prispevki nanašajo na 19. in 20. stoletje, kar je sicer opravičljivo z dejstvom, da so posamezne številke Pouka zgodovine posvečene določenim obletnicam, pričakujemo pa tudi obravnave vprašanj iz starejše zgodovine.

Uredništvo se trudi, da bi bila rubrika »informacije« čim boljša, ker se zaveda, da seznanjanje z novostmi s področja metodike pouka zgodovine in znanstvenih raziskovanj lahko pripomore k dvigu kvalitete pouka. Časopis prinaša številne recenzije domačih in tujih publikacij pedagoškega in strokovnega značaja. Mirko Žeželj (2, 56—61) opozarja na nekatere članke iz naših pedagoških časopisov (Sodobna pedagogika, Prosvetno delo itd.). M. Maticka nas seznanja s problemi pouka zgodovine v Franciji, ki jih povzema iz pedagoškega mesečnika Cahiers pédagogiques (3, 53—58). Med prikazi novejših literature naj omenim prispevek J. Makeka o delu sovjetskega metodika A. J. Straževa, Metodika pouka zgodovine, ki je v prevodu izšla v Sarajevu (3, 47—53). M. Perović nas seznanja z delom G. Ostrogorskega, Serska oblast posle Dušanove smrti; J. Jovanović ocenjuje pomembno knjigo Kulturna istorija BiH, ki so jo napisali znani arheologi in zgodovinarji Benac, Čović, Pašalić, Basler, Miletić, Andjelić in sega do začetka turškega obdobja (4, 52—54). K. Topolovac na kratko seznanja bralce s šestimi knjigami »Nastavne biblioteke« Republičkega zavoda za unapredjenje školstva BiH (4, 54—57), ki so namenjene učiteljem zgodovine, medtem ko D. Ranković piše o pomožni literaturi za dijake, študente in pedagoge, ki jo izdajajo v Srbiji (4, 57—58).

Važen pripomoček pedagogom bodo tudi bibliografski pregledi za določeno problematiko. Doslej je bil objavljen seznam del, ki so izšla pri nas in ki bi služila predavateljem osnovnih in srednjih šol pri pouku oktobrske revolucije. Avtorja bibliografije o oktobrski revoluciji sta M. Perović in L. Rakić (1, 52—53). Pregled jugoslovanskih časopisov, razprav in člankov o delavskem gibanju pri nas in v svetu od 1918 dalje je prispeval V. Oštrić (1, 53; 2, 56—59). V rubriki najdemo tudi poročila o seminarjih, izvenrazredni dejavnosti (zgodovinskih krožkih), ekskurzijah itd.

Uresničitev programa, kakršnega si je uredniški odbor zadal in ki ga dokaj uspešno že uresničuje, pa ni odvisna le od prizadevanj uredništva, ampak predvsem od pripravljenosti pedagogov in znanstvenih delavcev za sodelovanje, kajti le ob podpori bogatih izkušenj ljudi, ki se neposredno ukvarjajo s poukom zgodovine, bo časopis lahko postal to, kar od njega pričakujemo. Obenem je razveseljivo dejstvo, da je slovenskih in makedonskih prispevkov že v prvem letniku Pouka zgodovine mnogo več, kakor jih je bilo svoje čase v Historijskem pregledu.

Olga Janša

BIBLIOGRAFIJA

France Škerl

KRATKA BIBLIOGRAFIJA O NOB SLOVENCEV V LETIH 1963—1965

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leta 1963—1965 je sestavljena po istih kriterijih, kakor je bila bibliografija za leti 1961 in 1962 v Zgodovinskem časopisu 1963, str. 338—349. To velja za bibliografske enote, ki so pisane v slovenskem jeziku, kakor za enote, ki so pisane v kateremkoli drugem neslovenskem jeziku. Zato na tem mestu ne razlagam ponovno kriterijev, ki sem jih uporabil v bibliografiji za leti 1961 in 1962. Morebitne premike v strukturi razvrščanja enot v grupah je narekoval značaj enot sam in je premike lahko videti v sami bibliografiji.

I

V izdajanju gradiva je v teh letih aktiven Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Delno je s sodelovanjem z Vojnoistorijskim inštitutom jugoslovanske ljudske armade v Beogradu, delno pa sam pripravil nadaljnje zvezke dokumentov, ki izhajajo pod naslovom **Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov**. Pod tem naslovom izdaja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v VI. delu izdaj Vojnoistorijskega inštituta dokumente, ki obravnavajo razvoj NOB v Sloveniji. V letu 1963 je v slovenskem jeziku izšla 10. knjiga, v letu 1964 11. knjiga, v letu 1965 pa 12. knjiga. V vseh teh knjigah so objavljeni dokumenti, ki obsegajo čas od januarja 1944 do aprila 1944. Razen teh treh knjig je bila v Sloveniji v letu 1965 ponatisnjena prva knjiga VI. dela, ker je prve izdaje že zmanjkalo. V Beogradu je do 1965 prav tako že izšla 12. knjiga pod naslovom **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda**. Število knjig tega zbornika se je do 1965. leta v obeh institucijah, ki izdajata te dokumente, skladalo.

Splošno slovenski značaj ima **Jesen 1942** (Ljubljana 1963, izd. IZDG, strani XXIV + 647), knjiga korespondence Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča iz kritične dobe narodnoosvobodilnega gibanja v mesecih po končani roški ofenzivi do konca leta 1942. Knjiga je zbirka dokumentov iz tedanjega časa, to je pisem, poročil, člankov in drugega gradiva, ki sta ga pisala Edvard Kardelj in Boris Kidrič, vključena so pa tudi vojaška in druga poročila centralnega komiteja KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Dokumenti razlagajo linijo in stališča komunistične partije in Osvobodilne fronte do dogodkov doma in v svetu.

V posebni zbirki **Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji** je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja začel izdajati dokumente, ki se nanašajo na politični razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. V zbirko so vključeni pomembnejši arhivski dokumenti, deloma pa tudi letaki in pomembnejši publicistični članki in prispevki v listih tedanjega časa. Prva knjiga je izšla 1962 in zajema dokumente od marca 1941 do marca 1942. Oceno o njej je napisal France Škerl v Zgodovinskem časopisu XVII/1963 (str. 294—301). Druga knjiga je izšla leta 1964 in zajema dokumente od aprila 1942 do julija 1942.

V zbirki fotografskih dokumentov — **Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945** je 1963 izšla 3. knjiga II. dela

(september 1943—februar 1944, 471 + III s slikami). Zbirko izdajata Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije Slovenije.

V okviru proslav ob dvajsetletnici drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu je izšla zbirka spominov, ki so jih napisali udeleženci zasedanja. Tako je **rodjena nova Jugoslavija, zbornik sećanja učesnika drugog zasedanja Avnoja** (Beograd 1963, izd. Kultura; I. knjiga 303 strani, II. knjiga 313 strani). Na zasedanje v Jajcu se nanašajo tudi spomini, ki jih je v reportažni obliki napisala Nada Sremec pod naslovom **Zapisi sa drugog zasjedanja AVNOJ** (Zagreb 1964, izd. Znanje, strani 104).

Razprave in članke vojnega časa je ponatisnil Josip Vidmar v knjigi **Srećanja z zgodovino** (Maribor 1963, izd. Obzorja, strani 233). Na dobo NOB se nanašajo prispevki v drugem poglavju pod naslovom »Biti — ne biti« na straneh 85—162.

Prispevek k splošnemu poznavanju NOB pomenijo spomini dr. Ivana Ribarja **Iz moje političke suradnje** (Zagreb 1965, izd. Naprijed, strani 315), vendar se v tej knjigi Ribar dotika NOB le v V. poglavju, v katerem obravnava čas 1941—1963.

Prispevek k poznavanju NOB pomeni tudi knjiga **Il comunismo italiano nella seconda guerra mondiale** (Rim 1963, ki objavlja dokumente o razvoju italijanske komunistične partije. Dr. Ivo Juvančič je v oceni knjige v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (V/1961, št. 1-2, str. 289—291) opozoril na stične probleme s Slovenci in Jugoslavijo.

II

Na področju bibliografije in kronologije je izšlo več del. Leta 1964 je Vojnoistorijski inštitut izdal zelo obsežno knjigo **Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945** (Beograd 1964, strani 815). To delo obsega izdajateljsko dejavnost v dobi NOB, kakršno so razvili jugoslovanski narodi v vojaških enotah in pri najrazličnejših političnih organih vseh stopenj. Knjiga navaja, koliko bibliografskih enot je izšlo po posameznih letih, koliko je bilo vojaških, koliko civilnih, nima pa nobene omembe, kako je bila izdajateljska dejavnost razdeljena po pokrajinah. Kajti slovenski delež zavzema četrtno vseh. (Oceno knjige je napisal France Škerl v reviji Knjižnica X/1966, št. 1-4, str. 146—148).

V Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja je izšlo več bibliografij, ki jih je sestavil France Škerl in nadaljuje obsežno bibliografijo o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, ki jo je 1962 izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. V navedenih Prispevkih so izšle Škerlova **Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1961** (Prispevki 1963, št. 1-2, priloga, str. 1—165), **Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za 1962** (Prispevki 1963, št. 1-2, priloga, str. 167—232), **Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1963** (Prispevki 1965, št. 1-2, priloga, str. 1—91). Kratek bibliografski zapis o člankih, ki jih je objavil Vojnoistorijski glasnik v letih 1960—1964 in se nanašajo na NOB na Slovenskem, so tudi prinesli navedeni Prispevki pod naslovom **Vojnoistorijski glasnik 1960—1964** (Prispevki 1965, št. 1-2, str. 305—306). Bibliografijo važnejših slovenskih del in sestavkov, ki v drugih jezikih obravnavajo ali se vsaj dotikajo slovenskega NOB je France Škerl objavil pod naslovom **Kratka bibliografija o NOB Slovencev v letih 1961 in 1962** (Zgodovinski časopis 1963, str. 338—349). Kratek prikaz del, ki jih je izdala Državna založba Slovenije v dvajsetih letih po vojni in se nanašajo na problematiko NOB je objavil isti avtor pod naslovom **Dela o narodnoosvobodilnem boju** (Dvajset let Državne založbe Slovenije, Ljubljana 1965, izd. DZS, str. 109—114).

Medtem ko se navedene bibliografije ozirajo na splošno slovenski okvir, so nastale v letih 1963—1965 tudi bibliografije, ki se nanašajo na posamezne dele slovenske zemlje ali celo na posamezno periodično izdajanje zbornika. Tako je Janko Krek objavil **Bibliografsko kazalo Loških razgledov I/1954—X/1963** (Loški razgledi (X/1963, str. 231—245). Kazalo upošteva vse objave o Loških raz-

gledih v prvih desetih letih izhajanja, prispevki o NOB pa so zajeti pod naslovom »Zgodovina narodnoosvobodilne borbe Slovenije« (str. 244—245). Ozkega okvira je tudi **Koroška bibliografija** Marije Suhadolčanove (v knjigi Med Peco in Pohorjem, Ravne 1965, str. 319—376). Toda gradivo o NOB je razdeljeno med posamezne rubrike. Le prispevki o periodičnem tisku so pod poglavjem »Zgodovina NOB« (strani 264—367). Vse bibliografije ožjega okvira presega Marijana Breclja **Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem** (Nova Gorica 1965, izd. Goriška knjižnica, strani 185). Zajema brošure in knjige, ki so v vojni dobi izšle na Primorskem.

Informativnega značaja je **Osvrt na objavljeno gradju i literaturu o drugom zasijedanju AVNOJ** (Jugoslovenski istorijski časopis 1963, št. 4, str. 3—23), ki ga je napisal Jovo Mihaljević. V njem je prikazal dela, ki obravnavajo drugo zasedanje Avnoja v Jajcu. Vsa dela v njem razvršča v tri dele: arhivski dokumenti, spomini in dnevniki, literatura. Slovenski teksti razen Šnuderlove Ljudske oblasti niso naštet. Med Spomini in dnevniki manjkata Fajfar in Kocbek ter drugi.

Kritičen odnos do zgodovinskih del o NOB kaže razprava **Jugoslovenska istoriografija oslobodilačkog rata i revolucije 1941—1945**, ki jo je napisal Pero Morača (Vojnoistorijski glasnik 1965, št. 3, str. 45—55). Pisec v njej prikazuje najprej publiciranje gradiva za dobo NOB, ki ga deli v izdajanje arhivskega gradiva, listov in spominov, nato pa navaja rezultate znanstvenega raziskovanja po posameznih problemih, pokrajinah in splošnih pregledih celot, zraven pa nakazuje tudi vrzeli, ki še niso našle svojih raziskovavcev.

Med kronološkimi deli je najboljšejeja **Kronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945**. (Beograd 1964, izd. Vojnoistorijski institut, strani VII + 1265 + III). Kronologija je napisana na temelju arhivskega gradiva in historične literature. V njej so nanizani dogodki iz življenja in dela KPJ, nekateri dogodki iz mednarodnega življenja, nato pa dogodki iz narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov. Za slovensko ozemlje obdeluje kronologijo pomembnejših dogodkov **Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1943** (Prispevki IZDG 1963, št. 1-2, str. 113—180). Ta pregled je kolektivno delo štirih avtorjev v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (T. Ferenc, D. Jeršek, M. Luštek in L. Požun) in nadaljuje kronologije prejšnjih let.

Odbor za izdajo zbornika o Šlandrovi brigadi je pod uredništvom Iva Liparja-Iztoka izdal dokumentarno gradivo **Šlandrovci** (Ljubljana 1963, strani 157 + 30 + III). Gradivo se nanaša na VI SNOUB »Slavka Šlandra«. Jedro obsega pregled važnejših dogodkov, bojov in premikov Šlandrove brigade. Urejeni so po kronološkem redu od 6. avgusta 1943 do 20. maja 1945. Za območje ljubljanske občine Moste-Polje je Stane Zupančič sestavil **Kronološki pregled nekaterih najvažnejših dogodkov v letih 1941—1945** (Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana-Moste-Polje, Ljubljana 1965, strani 345—354).

III

Po večletnem raziskovanju narodnoosvobodilnega boja so se pojavile razprave, ki tudi teoretično razglablajo o problemih obdelave NOB. Razprave v tem smislu je na široko odprl Franjo Tuđman s svojim delom **Rat protiv rata**, ki je v slovenskem prevodu **Vojna proti vojni** izšla tudi v Ljubljani 1964 (Izd. Borec, strani 542). V širokem uvodu avtor teoretično razglablja o partizanskem vojskovanju v preteklosti v drugi svetovni vojni in morebitni bodoči vojni. Za uvodom je avtor napisal obsežen pregled narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji. Pregled se nanaša na vse ozemlje Jugoslavije in mestoma govori tudi o Sloveniji. V skladu s svojo zamislijo govori o objektivnih in subjektivnih pogojih za razvoj partizanstva v Jugoslaviji, o kvalitetnih fazah v partizanski vojni; o političnem programu NOB kot odsevu nujnosti revolucionarnega značaja osvobodilne vojne itd. Tuđman je svoje misli kasneje izpopolnjeval in nekatere tudi preciziral, zlasti v razpravi **O istraživanju karakterá NOB-a i uvjeta u kojima su nastale odluke AVNOJ-a** (Forum, Zagreb, 10. X. 1963/II

in v knjigi »Značenje drugog zasjedanja AVNOJ za socialističku revoluciju u Jugoslaviji«, gradivo s simpozija na fakulteti političnih ved. v Zagrebu 16. in 17. oktobra 1963, Zagreb 1963, strani 211 + IV ter delno v knjigi »Okupacija in revolucija« [dve razpravi], Zagreb 1963, str. 316). Avtor je v tej razpravi razložil svoja stališča do narodnoosvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov. Njegova teza je npr., da se jugoslovanski narodi ob nemškem napadu niso hoteli boriti za hegemonistično in nedemokratsko buržoazno Jugoslavijo, da so se začeli odločneje boriti, ko so videli, da bo nova država zgrajena na drugačnih načelih. Posebna njegova teza — sicer neutemeljena — je bila, da je kraljevska Jugoslavija nastopila proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ko je že izbojevala odločilne politične in vojaške uspehe itd. Proti Tudjmanu je nastopil Dušan Plenča z razpravo **O nekim problemima o karakteru NOB-a u Jugoslaviji** (Historijski zbornik XVII/1964, str. 303—310) in zavrnil nekatera njegova stališča o značaju in oblikah osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov. Pri tem se je skliceval na Titove analize in izjave ter na brzozjavke med KPJ in kominternu. Teoretično sta razglabljala o problemih raziskovanja narodnoosvobodilnega boja še Jovan Marjanović v razpravi **Teze za obradu nekoliko problema iz istraživačkog rada u oblasti novije istorije** (Jugoslovanski istorijski časopis 1965, št. 3, str. 66—73) in Pero Morača v dveh razpravah **O nekim rezultatima i problemima obrade istorije socialističke revolucije u Jugoslaviji** (Vojnoistorijski glasnik 1965, št. 3, str. 15—27) in **O nekim problemima organizacije i metodologije u radu na istoriji jugoslovenskog radničkog pokreta i revolucije** (Jugoslovanski istorijski časopis 1965, št. 3, str. 74—78).

Oris informativno tehničnega značaja glede raziskovanja NOB je napisal Mario Pacor v razpravi **Orientamenti della storiografia jugoslava sulla resistenza** (Movimento di liberazione in Italia 1964, n. 76, str. 71—82). V njem je najprej prikazal razvoj delavskega gibanja med dvema vojnama, nato dobo NOB s ključnimi problemi, potem pa je orisal ustanove in institute, ki se bavijo s proučevanjem zgodovine delavskega gibanja.

IV

Zgodovina dogajanj v narodnoosvobodilnem boju pri Slovencih je seveda v prvi vrsti predmet slovenskih zgodovinarjev. S tem pa ni rečeno, da se s slovensko zgodovino ne ukvarjajo tudi nekateri drugi zgodovinarji, ki ne pišejo slovensko. Nekateri med njimi so vključevali v svoja dela tudi dogajanje pri Slovencih. Vključevali so ga v svojih širših prikazih, pa naj je pri tem šlo za splošni razvoj dogajanja v drugi svetovni vojni na območju Jugoslavije, ali pa je šlo za določene ožje probleme v vsej dobi vojne. V prvem primeru so Slovence vključevali predvsem avtorji v jezikih drugih jugoslovanskih narodov, v drugem pa predvsem italijanski, razen njih pa tudi avstrijski pisci.

V zvezi z razpravo angleškega avtorja J. B. Hoptnerja »Jugoslavija v krizi« (1934—1941) je Kruno Meneghello-Dinčić prikazal **La politique étrangère de la Yougoslavie (1934—1941)** (Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale 1965, Nr. 58, str. 57—66). V njej je napisal nekaj misli o princu Pavlu in zavzel pozitivno stališče glede njegove zunanje politike »še posebej v času pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu«.

Z vidika vojaških operacij proti Jugoslaviji v aprilski vojni leta 1941 je napisal obsežno delo Velimir Terzić v knjigi **Jugoslavija u aprilskom ratu 1941** (Titograd 1963, izd. grafički zavod, strani 708). Avtor je v njej prikazal najprej politični položaj Jugoslavije pred drugo svetovno vojno, nato pa je z vso natančnostjo orisal vojaške operacije in rezultate aprilske vojne.

Razvoj narodnoosvobodilnega boja na vsem ozemlju Jugoslavije prikazuje knjiga Vojnoistorijskega instituta **Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 do 1945** (Beograd 1963, strani 746). Delo je pravzaprav ponatis I. knjige, ki je izšla 1957, vendar je v marsičem dopolnjeno in popravljeno. Kritično oceno ti-stega dela, ki se nanaša na Štajersko, je napisal Milan Ževart pod naslovom **Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem Štajerskem in »Oslobodilački rat na-**

roda Jugoslavije 1941—1945« (Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta I/1965, str. 209—212).

Z vidikov sovjetskega zgodovinopisja se je jugoslovanske zgodovine lotil tudi G. M. Slavina in pod naslovom **Narodno-osvoboditel'naja, antifašistskaja bor'ba i narodna revolucija v Jugoslaviji** v drugem delu druge knjige »Istorija Jugoslavii« (Moskva 1963, izd. Akademija nauk SSSR, str. 185—258) orisal kratek pregled zgodovine jugoslovanskih narodov v drugi svetovni vojni. Vanj je vključen tudi pregled dogajanja v Sloveniji, ki pa ni brez stvarnih napak.

Z razmerami v Jugoslaviji v letih 1934—1941 se ukvarja knjiga ameriškega avtorja Jakoba B. Hoptnerja z naslovom **Jugoslavia in crisis 1934—1941** (New York-London 1962, izd. Columbra University Press). Srbski prevod te knjige z naslovom **Jugoslavija u krizi 1934—1941** je izšel v Nemčiji 1964 brez navedbe kraja in založbe (str. 449). Naše dobe se Hoptnerjeva knjiga dotika samo na koncu, ko govori o pristopu k trojnemu paktu in začetku vojne. Srbski prevod je angleški knjigi priključil še nekaj dodatkov, ki se nanašajo na trojni pakt in ljudi, ki so v Jugoslaviji sodelovali v puču 27. marca 1941.

Kratek splošen pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji je v Sovjetski zvezi objavil D. A. Sev'jan pod naslovom **Komunističeskaja partija vo glave narodno-osvoboditel'noj bor'by, i narodnoj revoluciji v Jugoslavii** (Novaja i novejšaja istorija 1964, št. 6, str. 37—50). Avtor je prikazal vodstvo komunistične partije v NOB in v ustvarjanju novih organov. Razprava ima informativni značaj.

S krajšimi splošnimi pregledi se je tudi v Jugoslaviji ukvarjalo več avtorjev. Pero Morača je napisal poljudno informativno razpravo **Stvaranje i osnovne etape razvoja KPJ (SKJ) do osvajanja političke vlasti** (Beograd 1965, izd. Center za ideološko politično izobraževanje delavske univerze v Beogradu str. 19). Mesud Hotić je v razpravi **Jugoslavija u drugom svetskom ratu** (Vojnoistorijski glasnik 1965, št. 3, str. 3—14) orisal na kratko etape narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji. V podobnem stilu je vladu Strugar v razpravi **Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije** (Vojnoistorijski glasnik 1965, št. 3, str. 29—43) prikazal rast jugoslovanske vojske po enotah in strukturi od začetka do osvoboditve.

Diplomatskim problemom nove Jugoslavije je posvetil razpravo Dušan Plenča pod naslovom **Sporazum Tito—Šubašić** (Istorijski glasnik 1963, št. 3, str. 51—64). V njej je prikazal prizadevanja za sporazum, težave, ki jih je bilo treba za sporazum premagati in nato še mahinacije proti temeljni usmerjenosti sporazuma.

Temeljne probleme gospodarske politike med NOB v Jugoslaviji je skušal prikazati Slobodan Nešović v razpravi **Privredna politika i ekonomske mere u toku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije** (Beograd 1964, izd. Privredni pregled, str. 180). V njej se bavi s temeljnimi gospodarskimi problemi med NOB, z raznimi fondi, gospodarskimi predpisi, prehranjevanjem partizanov, posojili, davki, partizanskim denarjem in podobno. Isti avtor se je ukvarjal tudi z odmevi osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov v svetu in napisal knjigo **Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945** (Beograd—Ljubljana 1964, izd. DZS, strani 435). Vtise in reakcijo v inozemstvu na dogodke v Jugoslaviji v dobi NOB je v glavnem izbral iz časopisnih poročil. Slovenski prevod pod naslovom **Tujina in nova Jugoslavija 1941—1944** je brez leta 1945. Obsega samo leta 1941—1944 (strani 373).

Odnosov zaveznikov do odpora v Jugoslaviji sta se lotila dva avtorja. F. W. Deakin je pod naslovom **Britanija i Jugoslavija 1941—1945** (Jugoslovanski istorijski časopis 1963, št. 2, str. 43—58) je na temelju poročil britanske obveščevalne službe orisal angleško stališče do odnosov Britanija—Jugoslavija v dobi NOB oziroma še za dve leti pred vojno. Teh odnosov se je lotil tudi Jovan Marjanović v sestavku **Velika Britanija i narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji 1941—1945** (Jugoslovanski istorijski časopis 1963, št. 2, str. 31—42). Pisec je kljub težavam pri rekonstrukciji britansko-jugoslovanskih odnosov vendar prikazal temeljne elemente in značilnosti teh odnosov. Razdelil jih je

v dve dobi: v prvi so Britanci bili na strani D. Mihailovića, v drugi pa na strani NOB. Kako so pa dogodki med NOB odmevali pri samem W. Churchillju je videti v njegovih spominih, zlasti v knjigi **Druga svetovna vojna**, ki je izšla v skrajšani obliki tudi v slovenskem prevodu (Ljubljana 1964, izd. Borec, strani 1065). Churchill omenja Jugoslavijo na več mestih: govori o 27. marcu 1941, o splošnem ravoju v Jugoslaviji, o Mihailoviću in partizanih, o medsebojnih odnosih, o gledanjih Angležev na Jugoslavijo in kralja Petra II, govori tudi o Trstu in načrtih zavezniškega prodiranja čez ljubljansko kotlino proti Dunaju. Mnogo manj se Churchill dotika Jugoslavije v korespondenci s Stalinom, ki so jo izdali v Sovjetski zvezi **Tajna prepiska Churchill - Stalin 1941—1945** (Prevod iz ruskega originala, Zagreb 1965, izd. Epoha, str. 442). Na nekaterih mestih omenja Churchill položaj v Jugoslaviji, zlasti pa kaže prizadevanje za interese kralja Petra in jugoslovanske begunske vlade v Londonu. V zelo skromnem obsegu se Jugoslavije kot celote dotika obsežna razprava **Der kroatische Ustascha-Staat 1941—1945** (Stuttgart 1964, izd. Deutsche Verlags-Anstalt, strani 183). Napisala sta jo Ladislaus Hory in Martin Broszat. Avtorja govorita o NDH, o Jugoslaviji pa le v zvezi z njenim razkosanjem aprila 1941 in akterji, ki so pri tem imeli svojo besedo in politične interese.

Problemi narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji so bili predmet teme, o kateri je Metod Mikuž predaval na simpoziju, ki ga je organiziral Inštitut za zgodovino na filozofski fakulteti v Trstu 5. in 6. junija 1965. Vsa predavanja tega simpozija so bila ubrana na temo »Ideja mednarodnega sodelovanja v evropskem odporiškem gibanju«. Predavanje Metoda Mikuža je bilo pod naslovom **Ideja mednarodnega sodelovanja v jugoslovanskem odporiškem gibanju** (L'idea della collaborazione internazionale nella resistenza jugoslava, *Annali della facoltà di lettere e filosofia II*, 1965—1966, str. 69—87. V slovenskem jeziku je bilo objavljeno v *Primorskem dnevniku* 11. VI. 1965, št. 137, 15. VI. 1965, št. 140). Avtor je v predavanju obravnaval izbojevanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, pomoč jugoslovanskih narodov, rezistenci narodov zunaj Jugoslavije, predvsem sosednjim in mednarodni pomen NOB v letih 1941—1945.

Za vse jugoslovanske zgodovinarje in tudi za slovenske imajo pomen razprave, ki so bile napisane o celoti ali posameznih problemih drugega zasedanja AVNOJ. Nastale so v zvezi z dvajsetletnico zasedanja v Jajcu. Najbolj dokumentarno je bilo delo Slobodana Nešovića **Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a** (Zagreb 1963, iz. Stvarnost, strani 372). Avtor je v njem objavil najprej dokumente iz prvega zasedanja v Bihaću, dokumente izvršnega odbora iz časa med Bihaćem in Jajcem, nato pa dokumente iz drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu in poverjeništev po zasedanju. Delo je zaključil z odmevi v inozemstvu. V Zagrebu je v zvezi z obletnico drugega zasedanja bil simpozij na fakulteti političnih ved dne 16. in 17. oktobra. Razpravljal je o problemih, ki se pojavljajo v zvezi z zasedanjem v Jajcu. Referati tega simpozija so izšli v knjigi **Značenje drugog zasjedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju u Jugoslaviji** (Zagreb 1963, izdala fakulteta za političke vede, strani 211 + III). Po uvodnih besedah dr. Leona Gerškovića naj bi simpozij rešil tri probleme: vlogo Titove teorije o socialistični revoluciji v konkretnem zgodovinskem dogajanju, problem vloge KP pri organiziranju novega sistema revolucionarne oblasti, pomen drugega zasedanja za nove odnose med narodi.

Posamezni referati na simpoziju v Zagrebu so na probleme, ki jih odpira drugo zasedanje AVNOJ, pogledali z raznih aspektov. Ivan Ribar je v sestavku **Opća zapažanja o drugom zasjedanju AVNOJ-a** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 17—20 po spominih orisal Titovo pojmovanje NOB in AVNOJ ter lastno gledanje na pomen sklepov v Jajcu. Ivan Djordjević je v razpravi **Prilog daljem proučavanju idejno političkog značaja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije** (Značenje drugog zasjedanja... str. 23—26) govoril o pomenu Jajca za ves nadaljnji razvoj Jugoslavije. Franjo Tuđman je imel referat **O istraživanju karaktera NOP i uvjeta u kojima su nastale odluke AVNOJ-a** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 35—41), o katerem smo že slišali. Ferdo Čulinović je v razpravi **Neki problemi u vezi s razvojem AVNOJ-a** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 55—56) govoril o značaju drugega zasedanja,

koliko, je bil deklaracijski, koliko pa konstitutivni, kakšen značaj je imel AVNOJ med dvema zasedanjima, govoril je o državnopravni kontinuiteti, o pravni kontinuiteti, o odnosu do narodnega vprašanja, o dvojni državnosti, o federaciji in republikah. Vojislav Simović je v referatu **O karakteru odluka drugog zasjedanja AVNOJ-a** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 69—7) razglabljal, koliko se v avnojski proces vključuje stanje, ki se v pravni znanosti označuje kot oblast de facto in vlada de iure. Vojmir Kljaković je pod naslovom **Drugo zasjedanje AVNOJ-a i politika saveznika prema Jugoslaviji** (Značenja drugog zasjedanja..., str. 101—111) prikazal predvsem Churchillov odnos do razmer v Jugoslaviji v povezavi s stališčem do monarhije kralja Petra II. Zvonko Zmazek je v referatu **Osvrt na pitanje o vremenu postanka nove jugoslovenske države i prestanku stare jugoslovenske države** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 159—163) razmišljal o raznih tezah s posebnim ozirom na značaj avnojskih sklepov v Jajcu. Ivo Krbek je v razpravi **U kom smislu je nova Jugoslavija nova država** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 29—32) izjavljal, da ima sklepe drugega zasedanja za prvo ustavo Jugoslavije, ki se pomembno razlikujejo od poznejših. Ni pa soglašal z mnenjem, da je v Jajcu nastala nova države, temveč zagovarjal, da je bila nova Jugoslavija rezultat daljšega nastajanja. Jakov Buljan je v referatu **O nekim pitanjima izgradnje naše federacije** (Značenja drugog zasjedanja..., str. 125 do 127) prikazoval, da je temelje za rast federacije položila KP že pred vojno z ustanovitvijo narodnih CK in med vojno z organizacijo odborov, ki so upoštevali strukturo jugoslovanskih narodov. Dragutin Ščukanec je v referatu **Klasni karakter narodne vlasti i karakter naše revolucije** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 131—135) razložil NOB kot posebno obliko diktature proletariata in se pri tem še posebej oziral na Hrvatsko. Radomir Lukić je s svojim referatom **Socialno proučavanje narodnooslobodilačke borbe** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 47—57) pokazal na več momentov v NOB, ki bi jih bilo treba proučiti s sociološkega vidika. Konstantin Bastaić je ob drugem zasedanju AVNOJ pokazal v referatu **Prilog historiji federalizma u jugoslavenskim zemljama** (Značenje drugog zasjedanja..., str. 77—87) pokazal, kako je federalistična ideja pri jugoslovanskih narodih rasla že v 19. in 20. stoletju. Branko Petranović je v razpravi **Gradjanska opozicija u privremenoj skupštini protiv odluka drugog zasjedanja AVNOJ-a** opozoril na negativni odmev AVNOJ v meščanski opoziciji v začasni narodni skupščini.

Razen referatov, ki so na simpoziju v Zagrebu govorili o splošnoveljavnih značilnostih zasedanja v Jajcu, so bili na simpoziju tudi referati, ki so govorili o posebnih odnosih med AVNOJ in pokrajinami. Tako je Mihajlo Apostolski govoril o pomenu sklepov v Jajcu za Makedonce, Zoran Lukić o odnosu črnogorskega ZAVNO do politike AVNOJ, Hodimir Sirotković pa v odnosu hrvatskega organa ZAVNOH do AVNOJ. Slovencev na simpoziju v Zagrebu ni bilo. V zvezi z dvajsetletnico zasedanja v Jajcu je Metod Mikuž napisal razpravo **Delež slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ** (Jugoslovanski istorijski časopis 1963, št. 4, str. 36—39). V razpravi je orisal bistvo slovenskih govorov na zasedanju: Avšiča, Jerasa, Kocbeka, Lubeja, Mikuža in Vidmarja.

V

Splošno-slovenske razmere zadeva razprava Metoda Mikuža **Od Kočevskega zbora do 1. zasedanja SNOO SNOS v Črnomlju** (Zgodovinski časopis XVII/1963, str. 5—21). V njej je analiziral nekatere probleme s kočevskega zbora, volitve, strukturo odposlancev, resolucijo in proglas zbora ter značaj zasedanja v Črnomlju. Potovanje slovenske delegacije na drugo zasedanje AVNOJ in stalno zasedanje je v obliki dnevnika prikazal Edvard Kocbek v knjigi **Slovensko poslanstvo, Dnevnik s poti v Jajce 1943** (Celje 1964, izd. MD, strani 215 — Jakčeve risbe med besedilom). Dokumentarno vrednost Kocbekove knjige kot vira za zgodovino NOB je pokazal France Škerl v Prispelkih IZDG 1965 (št. 1-2, str. 300—305).

Začetka izhajanja Uradnega lista SRS se je spomnilo uredništvo sedanjega lista in izdalo brošuro **20 let republiškega Uradnega lista 1944—1964** (Ljubljana 1964, izd. ČZ »Uradni list SRS«, strani [68]).

Luštek Miroslav je rekonstruiral pretežno na temelju arhivskega gradiva **Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra** (Prispevki 1965, št. 1-2, str. 239—265). Pregled enot obsega čas od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943. Pregled obsega vojaške enote na vsem slovenskem ozemlju.

O vlogi slovenskih partizanov pri organizaciji avstrijskih partizanov v Sloveniji govori brošura **Franz Homer, Staatssekretär 1893—1944, Mitglied des Z. K. O. KPÖ, 1927—1964** (Wien 1964, izd. KPO, str. 55). V poglavju »Kampf um Österreich mit den jugoslawischen Partisanen« govori brošura o Hommerjevem prihodu iz Moskve v Slovenijo, o organizaciji avstrijskih partizanov na Dolenjskem leta 1944, o njihovem boju na strani slovenskih partizanov in o njihovem odhodu v Avstrijo. Avstrijskega bataljona v Sloveniji se je dotaknil na mednarodnem simpoziju, ki je bil v Trstu 5. in 6. junija 1965 tudi Herbert Steiner v predavanju **La cooperazione internazionale nella resistenza austriaca** (Annali della facolta di lettere e filosofia, Trieste 1965-1966, str. 119—124). Naslov predavanja je v Analih naveden v italijanščini, predavanje samo pa je objavljeno v nemščini. Steiner je v svojem referatu pokazal na avstrijski bataljon kot na primer mednarodnega sodelovanja avstrijskega odporniškega gibanja s slovenskim partizanstvom.

Veliko nemško ofenzivo po vsej južni Sloveniji oktobra 1943 je orisal Miroslav Stepančič v razpravi **Nemačka ofenziva »prolom oblaka«** (Vojnoistorijski glasnik 1965, št. 5, str. 3—53 in Vojnoistorijski glasnik 1965, št. 6, str. 29—82). Avtor je prikazal njen obseg v Istri na Primorskem in v ljubljanski pokrajini. V št. 5 je prikazal prvo in drugo etapo, v št. 6 pa tretjo.

Zaključne boje jugoslovanske armade na območju Dravograda in Pliberka, torej krajih na obeh straneh jugoslovansko-avstrijske meje je orisal Milan Basta v knjigi **Rat posle rata. Paveličevi generali se predaju** (Zagreb 1963, izd. Novinarska izdavačka kuća, strani 156). Avtor je kot politkomisar 51. divizije »vojvodinske« sam sodeloval v operacijah in je po spominu in svojih beležkah rekonstruiral dogodke ob koncu vojne. Prav te dogodke pa s kontrarevolucionarnega vidika obravnava knjiga hrvaških emigrantov z naslovom **La tragedia de Bleiburg. Documentos sobre las matanzas en masa de los croatas en Jugoeslavia comunista en 1945** (Buenos Aires 1963, studia croatica edicion especial, str. 391). V knjigi je tudi poglavje, ki se nanaša na Slovence pod naslovom **La tragedia del pueblo esloveno** (str. 175—185).

Zbirko spominov na narodnoosvobodilni boj pri Slovencih je objavila knjiga **Vstaja jugoslovanskih narodov** (Ljubljana 1965, izd. Borec, strani 671). Knjiga prinaša v slovenskem prevodu iz zbornika, ki je izšel v založbi »Vojno delo« v Beogradu le 9 prispevkov, ki se nanašajo na Slovence. Med njimi je Miha Marinko pisal o nekaterih posebnostih prve vstaje v Sloveniji (str. 58—75), Vladimir Krivic je napisal **Začetki in razvoj vstaje v ljubljanskem okrožju** (str. 166—181), Niko Šilih je napisal sestavek **Dolenjska 1941** (str. 394—417), Kržba Janez je prikazal **Razvoj NOB na Notranjskem leta 1941** (str. 429—437), Tomo Brejc je orisal **Začetek in razvoj vstaje na Gorenjskem** (str. 267—283), Dougan Ervin-Janez je napisal spomine **Začetki narodnoosvobodilne borbe v Primorju** (str. 332—342), Lojze Peric sestavek **Začetki narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju in Istri leta 1941** (str. 495—503), Boris Čizmek je orisal Štajersko pod naslovom **Vstaja na Štajerskem** (str. 284—310), Franc Skoberne pa je obdelal **Pomurje 1941** (str. 438—453).

Kratek pregled mladinske dejavnosti na Slovenskem so napisali Dare Jeršek, Milica Kacin in Alenka Nedog pod naslovom **Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945** (Ljubljana 1963, izd. CK ZSM, strani 191). Pregled vključuje historiat mladinskega gibanja, biografije mladinskih narodnih herojev, kroniko pomembnejših datumov iz mladinskega gibanja in nekaj bibliografskih podatkov.

Delovanje slovenskih zdravnikov med narodnoosvobodilnim bojem je prikazala knjiga **Poslanstvo slovenskega zdravnika** (Ljubljana 1965, izd. SM),

ki je ob stoletnici zdravniškega društva zbrala več razprav in člankov, ki se nanašajo tudi na dobo narodnoosvobodilnega boja, Franc Derganc je v njej napisal sestavek »**Ali veš, zdravnik, svoj dolg?**« (str. 515—538) in v njem orisal delo kirurške ekipe v IV. korpusu. Janez Milčinski-Peter je v razpravi »**Mi pa nismo se uklonili...**« (str. 403—503) orisal partizanske bolnišnice, delo v njih, kakšne so bile metode zdravljenja, specializacijo roških bolnišnic, preiskrbo s sanitetnim materialom itd. Delo je v glavnem ponatis razprave iz Zdravstvenega vestnika leta 1951. Janez Kanoni je v razpravi »**Pota in cilji slovenske psihiatrije nekoč in danes**« (str. 119—169) prikazal posebno poglavje iz življenja partizanskih zdravnikov, v katerem je orisal sodelovanje psihiatričnih delavcev na raznih sektorjih narodnoosvobodilnega boja. Jože Rant je v okviru razprave »**Razvoj zobozdravstva v Sloveniji**« (str. 240—251) spregovoril o organizaciji OF med zobozdravstvenimi delavci v Ljubljani, potem pa o težavah zobozdravstvene službe v partizanih in med civilnimi prebivavci zunaj Ljubljane sploh. V razpravi »**In memoriam našim stanovskim tovarišem in tovarišicam, padlim in mučenim do smrti v dobi narodnoosvobodilnega boja**« (str. 589—606) je Janez Kanoni orisal delo in skrb padlih zdravnikov za partizanske ranjence.

Partizanskega kulturnega delavca in pesnika Ivana Roba je z njegovim delom vred prikazal Viktor Smolej v knjigi »**Ivan Rob, Izbrano delo**« (Maribor 1965, izd. Obzorja, str. 371). V knjigi zavzema večji del prostora Robovo literarno delo in Smolejeve opombe k temu delu, toda delu je dodan avtorjev uvod, v katerem sta orisana pesnikova rast in življenje, tudi življenje v NOB, zlasti na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem 1942 in nato čas, ko so ga zajeli Italijani in ustrelili v Ligojni pri Vrhniki.

S partizanskimi pesmimi sta se bavila Radovan Gobec in Bogomir Gerlanc. Radovan Gobec je k zbirki »**Partizanske pesmi**« (Ljubljana 1964, izd. Borec, strani [XXXII]) napisal kratko karakteristiko partizanske pesmi. Bogomir Gerlanc je v delu »**Pesem borb in zmag**« (Ljubljana 1964, izd. Odbor za proslavo 20. letnice partizanskega invalidskega pevskega zbora, strani 120 + [I]) prikazal nastanek in delo IPZ ter partizanske skladbe. Razpravnemu delu je dodal še bibliografijo pesmi in glasbenega življenja v NOB.

VI

Fašistični teror nad ljudmi, ki so se upirali italijanskemu fašizmu, ki jih je zato preganjal, zapiral in pred sodiščem za zaščito države obsojal na smrt ali večletno ječo, prikazuje knjiga »**Aula IV tutti i processi del Tribunale Speciale fascista**« (Roma 1961, izd. ANPPIA, strani 629). Pri delu je sodelovalo več avtorjev Adriano Dal Pont, Alfonso Leonetti, Pasquale Maiello in Lino Zocchi. V knjigi so objavljene vse sodbe procesov, ki vključujejo datum izreka, seznam obsojenih in kak citat iz sodbe.

Na mednarodni konferenci odporiškega gibanja v Karlovih Varih na Češkem leta 1963 so razpravljali udeleženci o nemškem okupacijskem sistemu v zasedenih deželah. Na konferenci so prispevali svoje referate tudi avtorji iz Jugoslavije. O razmerah v Sloveniji je napisal razpravo Tone Ferenc pod naslovom »**Le système d'occupation des nazis en Slovénie**«. Izšla je v knjigi »**Les Systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945**« (Belgrade 1963, str. 47—133). V njej so prispevali svoje razprave še drugi avtorji iz Jugoslavije, ki so prikazali okupacijski sistem v drugih pokrajinah Jugoslavije. Tone Ferenc je v navedeni knjigi prikazal namene nemškega okupatorja z zasedbo slovenskih pokrajin, sistem civilne uprave, deportacije Slovencev, ukrepe za germanizacijo in slovenski upor proti okupatorju. V prikazu je avtor orisal okupacijski sistem na Štajerskem in Gorenjskem, po kapitulaciji Italije pa tudi v ljubljanski pokrajini in na Primorskem.

V razpravi »**Ekonomska politika nemačkih nacističkih okupatorja u Jugoslaviji 1941—1945**« (Jugoslovenski istorijski časopis 1963, št. 4, str. 73—95) je njen avtor Jovan Marjanović prvenstveno orisal gospodarsko politiko v Srbiji,

je pa vendar pokazal tudi na splošne cilje nemške gospodarske politike, namreč na ropanje jugoslovanske imovine.

Najhujšo obliko nemškega terorja v zasedenih slovenskih predelih je prikazala knjiga **Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski** (Maribor 1965, izd. Obzorja, strani 667). V knjigi je objavljenih 194 pisem, ki jih je napisalo 190 ustreljenih talcev na Štajerskem v glavnem od septembra 1941 do oktobra 1942. Dodani so tudi barvasti faksimili nemških razglasov o ustrelitvi talcev. **Uvodno besedo** h knjigi je napisal Milan Ževart (str. 7—24). V njej je opisal zbiranje pisem in njihov značaj; zlasti pa analiziral okupatorski sistem streljanja talcev. Tone Ferenc je objavil **Štiri Heydrichova poročila o sabotajah, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941** (Časopis za zgodovino in narodopisje nova vrsta, I/1965, str. 189—208). To so bila poročila šefa varnostne policije zunanjemu ministru v. Ribbentropu o partizanski dejavnosti na zasedenem slovenskem ozemlju. Tone Ferenc je h knjigi Staneta Terčaka **Ukradeni otroci** (Ljubljana 1962, izd. Borec, strani 269) napisal oceno (Prispevki IZDG 1963, št. 1-2, str. 181—191), v kateri je opozoril na nepopolnost zbranega gradiva in na nekatere vsebinske pomanjkljivosti.

Na poseben način se je okupatorskega nasilja lotila Katja Špurova, ki je po pripovedovanju Lize Taljanove napisala **Slepa v pregnanstvu** (Ljubljana 1963, izd. Borec, strani 153), opisala izselitev družine Taljanovih iz Slovenskih goric na Hrvaško, potovanja po Hrvaški, pomoč partizanom, iskanje moža in vrnitev domov ob osvoboditvi.

VII

Preteklosti Ljubljane v drugi svetovni vojni so posvečene predvsem tri publikacije **Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane** za 1963 in **Po poteh partizanske Ljubljane** za leto 1964 in za 1965 z bogatimi fotografskimi prilogami oziroma fotokopijami dokumentov iz dobe NOB ter številnimi manjšimi ali večjimi prispevki iz življenja Ljubljane v dobi vojne. Vzhodnem delu Ljubljane in bližnji okolici, čez katero sega današnja občina Moste-Polje, je posvečen **Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnoma in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana-Moste-Polje** (Ljubljana 1965, izd. ZZB NOV Ljubljana-Moste-Polje, strani 354). V zborniku so številne daljše in krajše razprave, ki delno ali v celoti obravnavajo tudi dobo NOB. Razprave obravnavajo razvoj komunistične partije na tem območju, partizane v okolici Zaloga in Zadvora, ilegalne tehnike, narodne heroje s tega področja, nosivce partizanske spomenice, domobranske sile na tem področju, množične organizacije in žrtve vojne na tem področju.

Poseben sektor narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani prikazuje delo Franceta Škerla **Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945**, prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije (Ljubljana 1964, izd. Borec, strani 273). Delo prikazuje mladinsko osvobodilno gibanje na ljubljanskih srednjih šolah in kontrarevolucionarne akcije proti revolucionarni mladini na šolah. Oceno o delu je napisal M[ile] P[avljin] (TV 15, 19. I. 1965, št. 2).

Z razmerami na Dolenjskem se je v letih 1963—1965 bavilo le malo razprav. Med njimi so njih avtorji posvetili največ pozornosti Kočevski. S problemom **Kočevski Nemci med obema vojnoma** se je bavil Dušan Biher (Zgodovinski časopis XVII/1963, str. 23—42). V poglavju »Zadržanje Kočevskih Nemcev ob aprilskem zlomu in preselitev« (str. 38—42) je pokazal na njihovo zadržanje aprila 1941. Zgodovinski prerez vsega kočevskega ozemlja v dobi narodnoosvobodilnega gibanja je napisal Janko Jarc pod naslovom **Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni** (Zgodovinski časopis XVII/1963, str. 43—92). V okviru Konservatorskega zavoda SR Slovenije je Janko Jarc pod naslovom **Rog, spomenik slovenske osvobodilne borbe** (Ljubljana [1965], izd. Konservatorski zavod SR Slovenije, str. 30) prikazal, kaj je pomenil Kočevski Rog v razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Poseben pomen je Rog imel po roški ofenzivi 1942 leta in po nemški oktobrski ofenzivi 1943. leta.

Z nemškimi vdorom v Belo krajino leta 1944 se bavi brošura **Metlika v plamenih. Ob dvajseti obletnici sovražnikovega vdora na osvobojeno ozemlje Bele krajine 1944—1964** (Metlika 1964, izd. ZB Metlika, str. 31). Razprava v največji meri prikazuje ropanje in divjanje Nemcev in njihovih pomagačev nad domačim prebivalstvom.

S posebnim problemom se je bavila Metka Lovrič. Orisala je **Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem** (Prispevki IZDG 1965, št. 1-2, str. 267—283). V razpravi je prikazala nastanek, organizacijo in delo orožarskih delavnic.

Mnogo večje zanimanje so v letih 1963—1965 vzbudili problemi na slovenski zahodni meji zlasti razvoj v Trstu. Z njim so se v teh letih bavili mnogi italijanski tržaški zgodovinarji, slovenski in drugi pa dosti manj. O Čermeljevi knjigi o tržaškem procesu leta 1941 je pisal Dragovan Šepić pod naslovom **L. Čermelj, Ob tržaškem procesu 1941, Ljubljana 1962** (Jugoslovenski istorijski časopis 1963, št. 2, str. 128—132). O isti knjigi je pisala tudi Milica Kacin-Wohinz v Prispevkih 1943 (št. 1-2, str. 205—211) jo ocenila z vidika vira za zgodovino Primorske v tisti dobi, delno je popravila, delno pa dopolnila Čermeljeve trditve.

Kapitulaciji Italije septembra 1943 je posvetil svojo knjigo Mario Torsiello z naslovom **Settembre 1943** (Milano-Varese 1963, izd. Istituto editoriale cisalpino, str. 376). Za Slovence je pomembna, ker prikazuje razporeditev italijanskih sil v tej dobi in prihod Nemcev v Italijo. Daljši sestavek o 8. septembru 1943 je pod naslovom **Ob dvajsetletnici 8. septembra v Italiji** napisal Mario Pahor v reviji IZDG Prispevki 1963 (št. 1-2, str. 95—112). V njem prikazuje, kako so za nastanek fašizma dale svoj delež starejše buržoazne smeri, v kakem kompleksu sil se je fašizem razvijal na oblasti, začel vojno in naposled propadel.

Več italijanskih zgodovinarjev se je bavilo s pomenom 25. julija 1943 kot dnevom Mussolinijevega padca in kakšne posledice je rodil. Knjiga **I cattolici triestini nelle resistenza** (Udine 1960, izd. Del Bianco, str. 208 + [VI]) prikazuje del privržencev krščanske demokracije v boju proti Nemcem že od 25. julija 1943 dalje. S 25. julijem se je bavil Fernando Gandusio v razpravi **Il 25 luglio a Trieste, testimonianza di uno dei protagonisti** (Trieste, luglio-agosto 1963, št. 56, str. 12—14). V razpravi prikazuje odnos med političnimi strujami in odnos do Nemcev v Trstu po kapitulaciji Italije. Mnogo širše je segel Guido Botteri v razpravi **Il 25 luglio a Trieste — la «brutale amicizia» di Hitler nella Venezia Giulia** (Trieste, luglio-agosto 1963, št. 56, str. 17—19). Avtor prikazuje po knjigi angleškega avtorja F. Deakina v italijanskem prevodu »Storia della repubblica di Salò« nemške načrte z italijanskimi obmejnimi pokrajinami, to je tudi s pokrajinami s slovenskim prebivalstvom. Neposredno o Slovincih govori v zvezi s 25. julijem Carlo Schiffrer v razpravi **Il 25 luglio a Trieste — il fascismo al termine della parabola** (Trieste luglio-agosto 1963, št. 56, str. 15—17). V njej prikazuje zgrešenost fašističnih metod do Slovencev med dvema vojnama, ne prikazuje pa moči osvobodilne organizacije na Primorskem, zlasti od konca 1942 do konca fašizma.

Stališče akcijske stranke do tržaških problemov je orisal Emanuele Flora v članku **Il P. d'A sul problema di Trieste nel gennaio-febbraio del 1944** (Trieste, luglio-agosto 1965, n. 68, str. 12—13). Spomine na pogajanja in odnose med CLN in predstavniki OF ob kapitulaciji Italije in na odnose do jeseni 1944 je napisal Pasquale De Simone v članku **Nei ricordi dell'avv. Culot l'attività del CLN di Gorizia** (Trieste, luglio-agosto 1964, št. 62, str. 19—21). Isti avtor je po spominih prikazal spore in prelom stikov med CLN in Osvobodilno fronto v Gorici od srede avgusta 1944 do maja 1945 v članku **La rottura a Gorizia tra il CLN e gli Slavi** (Trieste, Settembre-ottobre 1964, št. 63, str. 20—21). Bruno Steffe je v članku **Le formazioni a Trieste e nella Venezia Giulia** (Trieste, marzo-aprile 1965, št. 66, str. 19—21) prikazal, kako so po kapitulaciji Italije začele nastajati partizanske enote v Istri in na Primorskem in kako so se borile proti Nemcem do osvoboditve.

Na moč kontrarevolucionarnih sil v Julijski krajini po kapitulaciji Italije je pokazal Galliana Fogar v sestavku **Borghese Cocconi a la Venezia Giulia** (Il movimento di liberazione in Italia 1963, št. 72, str. 71—77). Razgalil je v njem podobo Bruna Cocconija, kakor jo je pokazal Silvio Bertoldi v knjigi »La guerra parallela«. Zavrnil je tudi trditev Renza Montagna, ki je bil šef policije v republiki Salo. Razgalil je njegov odnos do Julijske krajine in ga pokazal kot sodelavca Nemcev v dobi nemške okupacije.

Nemško okupacijo v Italiji je orisal Enzo Collotti v knjigi **L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata 1943—1945. Studio e documenti** (Milano 1963, Larici editori, str. 607), toda na slovensko ozemlje se nanaša le deloma. Z nemško okupacijo v Julijski krajini se je intenzivneje bavil Elio Apih v razpravi **L'occupazione nazista della Venezia Giulia** (Rassegna del Lazio XII/1965, numero speciale, str. 95—99 in separat s pojasnilom, Comunicazione presentata al Convegno Nazionale sulla Resistenza promosso dall'Amministrazione Provinciale di Roma, Roma Palazzo Valentini 23, 24, 25 ottobre 1964). V njej je orisal značilnosti nemške okupacije v Julijski krajini. Ivo Juvančič je pod naslovom **Trst pod nacistično okupacijo v Fogarjevem delu** (Prispevki IZDG 1963, št. 1-2, str. 193—205) ocenil Fogarjevo knjigo iz prejšnjih let »Sotto occupazione nazista nelle provincie orientali«. Kritik v oceni upošteva predvsem Fogarjev odnos do NOB v Sloveniji in ga popravlja na temelju drugačnega gradiva, kakor ga je uporabljal Fogar. O nemški okupaciji v Gorici na temelju tiska govori Iolanda Pellegrini v članku **I nazisti a Gorizia attraverso la stampa** (Trieste gennaio-febbraio 1965, št. 65, str. 16—17).

Za dvajsetletnico kapitulacije Italije je tržaški nadškof Antonio Santin pod naslovom **Trieste 1943—1945** (Udine 1963, izd. Del Bianco, str. 151 + [I]) objavil svoje razgovore, zapiske, pisma itd., ki se nanašajo na vojno dobo in govori o njih delno tudi o slovenskih in hrvaških krajih in ljudeh.

O bivanju jugoslovanske vojske v Trstu v maju in juniju 1945 je napisal večjo razpravo Ennio Maserati pod naslovom **L'occupazione jugoslava di Trieste maggio-giugno 1945** (Udine 1963, izd. Del Bianco, str. 213). Zaradi razumevanja jugoslovanskega bivanja v Trstu prikazuje avtor še precejšen del vojne. Razprava je pisana z vidika italijanskega CLN, pri čemer se dotika tudi njegovih odnosov z Osvobodilno fronto. Knjigo je kritično ocenil Ivo Juvančič v Prispevkih IZDG (1965, št. 1-2, str. 291—293), Ustavil se je predvsem na načelnih vprašanjih, zlasti na načelu samoodločbe, v katero so se vključili tudi italijanski prebivavci Trsta in Gorice. Maseratijevo knjigo prikazuje v nekaterih primerih kot pristransko.

Odnosov med CLN in OF v Gorici se dotika Iolanda Pisani v članku **Gorizia aprile 1945** (Trieste, gennaio-febbraio 1964, št. 59, str. 22—23). Prikazuje razgovore med obema organizacijama, govori o četniških represalijah in nato še o bojih partizanov s četniki ob koncu aprila in 1. maja 1945.

Globoko razmišljanje o Trstu in njegovih perspektivah v križišču dveh narodnih gibanj, slovenskega in italijanskega ter zraven še delavskega gibanja je razložil Carlo Schiffrer na simpoziju, ki ga je organiziral Institut za zgodovino na filozofski fakulteti v Trstu 5. in 6. junija 1965. V sklopu predavanj, ki so bila ubrana na temo »Ideja mednarodnega sodelovanja v evropskem odporiškem gibanju« je Carlo Schiffrer imel predavanje **Aspetti nazionali ed internazionali della resistenza triestina** (Annali della facoltà di lettere e filosofia II 1965—1966, str. 105—115). Isto predavanje je bilo objavljeno z dvema neznatnima popravkoma tudi v reviji Trieste (marzo-aprile 1965, št. 66, str. 14—19) pod naslovom **La resistenza a Trieste nel panorama europeo**.

Slovenski avtorji so se v letih 1963—1965 bolj dotikali posameznih delov Primorske. Milko Štolfa je napisal knjigo **Med briškimi griči je posijalo sonce** (Ljubljana 1963, izd. Borec, str. XVI + 149), v kateri je na poljuden način orisal čas narodnoosvobodilnega boja v Brdih. Segel je prav do priključitve Primorske k Sloveniji in Jugoslaviji leta 1947. Stanko Peterlin-Vojko je v knjigi **Kronika Vojkove brigade** (Ljubljana 1963, izd. Borec, str. 196) napisal razpravo o dejavnosti Vojkove brigade od njene ustanovitve v septembru 1943 do osvoboditve. Isti avtor je v knjigi **Med Triglavom in Trstom** (Ljubljana

1963, izd. Borec, str. 570) orisal zgodovino XXXI. divizije na Primorskem po njenih sestavnih delih po brigadah. Isti avtor je v knjigi **Osvoboditev Slovenskega Primorja** (Nova Gorica 1965, izd. ČZP »Soča«, str. 248) prikazal priprave in potek zadnje nemške ofenzive na Primorskem, nato pa zaključne operacije IX. korpusa in IV. jugoslovenske armade za osvoboditev vse Primorske, Trsta, Reke in Beneške Slovenije.

Vojaškim enotam, ki so nastale predvsem iz primorskih Slovencev, ki jih je druga svetovna vojna raztresla po južni Italiji in drugod po Sredozemlju, je posvečena knjiga **Prekomorci, oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ** (Ljubljana 1965, strani 520 + [VI]). Knjiga prikazuje nastanek in razvoj vseh vrst enot do osvoboditve.

S problemom mejnega kompleksa med Italijo in Jugoslavijo se je ob upoštevanju narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem ukvarjal Mario Pacor in napisal knjigo **Confine orientale. Questione nazionale e Resistenza nel Friuli-Venezia, Giulia** (Milano 1964, izd. Feltrinelli, str. 385). Knjiga je izzvala več kritike. Elio Apih je pisal o knjigi v reviji Trieste (1964, št. 61, maggio-giugno, str. 22). Enzo Collotti je pisal o njej v reviji Il movimento di liberazione in Italia (1964, št. 75, str. 122—124). Avtor te kritike razmišlja o problemu Julijske krajine kot sečišču mednarodnih silnic, kakor da je pisec knjige hotel pokazati problem Julijske krajine predvsem s tega vidika. O knjigi je spregovoril v Naših razgledih (11. X. 1965, št. 17, str. 341) še Jože Vilfan in kritiziral Pacorjevo stališče do narodnega vprašanja. Vilfanovo kritiko je ponatisnil Primorski dnevnik (18. IX. 1965, št. 222).

Ostro kritiko je izzvala tudi knjiga, ki jo je napisal Giovanni Padoan pod naslovom **Abbiamo lottato insieme Partigiani italiani e Sloveni al confine orientale** (Udine 1965, izd. Del Bianco, str. 340). Pisec v njej prikazuje razmere in partizane v obmejnih predelih med Slovenijo in Furlanijo po kapitulaciji Italije. Težišče prikaza so »garibaldinci«. Proti avtorjevemu prikazovanju je nastopil Ivo Juvančič v Borcu 1966 (št. 6-7, str. 591—596). Kritiziral je Padoanovo stališče do slovenskih partizanov in slovenskih meja na zahodu. Padoan se je nato branil v Goriških srečanjih 1967 (št. 5, str. 37—38), češ da ga je kritik napačno razumel.

V narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem je Mile Pavlin v delu **V ognju in snegu** (Ljubljana 1963, izd. Borec, strani 116), pretresel eno največjih partizanskih tragedij, ki jo je doživel slovensko partizanstvo na Goreljku na Pokljuki v Lovčevem hotelu, kjer so Nemci 15. decembra 1943 uničili večji del tretjega bataljona Prešernove brigade.

V razpravi **Partizansko šolstvo na loškem ozemlju** (Loški razgledi X/1963, str. 11—27) je Rado Jan pokazal, katere šole so obstajale na loškem ozemlju od kapitulacije Italije do osvoboditve in kako so funkcionirale. Pod naslovom **Kamniški zbornik VIII/1962** (Zgodovinski časopis XVII/1963, str. 307—310) je Mirko Stiplovšek kritično pretresel prispevke o NOB, posebej pa se je dotaknil razprave Emila Cesarja o partizanskih tehnikah na kamniškem območju. Emil Cesar je potem pod naslovom **Primeri ljudskega ustvarjanja v letih NOB na Gorenjskem** (Kamniški zbornik IX/1963, str. 95—114) prikazal ustvarjanje preprostih in nešolanih ljudskih pesnikov na Gorenjskem, kako so v pesmih izražali socialno zavest, ljubezen do domovine in protiokupatorsko razpoloženje. Pod naslovom **Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega boja** (Kamniški zbornik X/1965, str. 5—34) je Emil Cesar prikazal bistvene črte literarnega ustvarjanja partizanskih pesnikov in prozaistov na Gorenjskem v dobi NOB, iz kakšnih konkretnih temeljev so ustvarjali. Skušal jim je določiti tudi mesto v splošnem literarnem ustvarjanju. Isti avtor je pod naslovom **Ob dvajseti obletnici natisa Gorenjske partizanske izdaje Prešernove Zdravljice** (Loški razgledi XI/1964, str. 17—25) prikazal najprej nastanek tiskarn Julija, Trilof in Donas, nato pa še, kako je nastala izdaja Prešernove »Zdravljice« ob stoletnici njene prve izdaje.

Delo partizanskih zdravnikov na Gorenjskem je prikazal Edvard Pohar v razpravi **Partizansko zdravstvo na Gorenjskem** (v knjigi Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str.

539—575). V njej je orisal razvoj sanitetne službe na Gorenjskem v Selški in Poljanski dolini ter na Možaklji z vsemi njenimi konspirativnimi posebnostmi.

Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Cerkljah na Gorenjskem in bližnji okolici ter boje z Nemci in njihovimi domačimi pomagači prikazuje **Cerkljanski zbornik 1941—1945** (Kranj 1964, izd. občinski odbor ZB, strani 192).

Moč narodnoosvobodilnega gibanja v jeseniškem kotu in njegovo povezanost s partizani prikazuje zbornik razprav **Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik I** (Jesenice 1964, izd. Skupščina občine Jesenice, strani 550). Prispevki avtorjev se dotikajo različnih dogodkov. Franc Konobelj-Slovenko osvetljuje predvsem organizacijo političnega dela leta 1941, Ivan Leban riše historiat jeseniško-bohinjskega odreda, Franc Konobelj-Slovenko prikazuje kroniko pomembnejših dogodkov leta 1944, Aleš Jelenc prikazuje mobilizacijo Prešernove brigade na Jesenicah poleti 1944, Miha Klinar pa riše življenje in ravnanje esesovcev v koncentracijskih taboriščih.

Narodnoosvobodilnega boja na Koroškem se dotika nekaj avstrijskih nemških avtorjev. V knjigi **Aus der Vergangenheit der KPÖ** (Wien 1961, izd. zgodovinska komisija pri CK KPÖ, str. 131) je Max Muchitsch prispeval članek *Partisanen in der Obersteiermark* (str. 99—103). V njem govori o zvezah gornještajerske partizanske skupine s slovenskimi partizani na Koroškem, čeprav ne pove, da so bili to slovenski partizani. Enostransko stališče do slovenskih partizanov kaže tudi knjiga Szeci M. & K. Stadler, **Die NS-Justiz in Österreich und ihre Opfer** (Wien 1962). To delo se dotika tudi delovanja nekaterih avstrijskih protifašističnih skupin na Koroškem. Slovenskega boja ne omenja, pozna le selske žrtve.

Narodnoosvobodilnega boja na Koroškem v Avstriji se dotika Tone Zorn v oceni knjige Hermann Mitteräckerja **Kampf und Opfer für Österreich** (Wien 1963, str. 216) v prispevkih IZDG (1965, št. 1-2, str. 288—289). Kritično se dotika tistih mest, v katerih se Mitteräcker ozira na Koroško in na veliki proces proti Koroškim Slovincem leta 1943. Podobno se Jože Krall dotika knjige Bogdana Žolnirja **Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji** (Slovenj Gradec 1942, str. 210) torej koroškega dela v Jugoslaviji v prispevkih 1963 (št. 1-2, str. 217—219), v katerih prikazuje vrednost Žolnirjevega dela za končno sliko slovenskega partizanskega tiska.

Na Štajerskem je v letih 1963—1965 nastalo več samostojnih del, ki obravnavajo pomembnejše borbe, kasnejše narodne heroje, ali pa prikazujejo večja krajevna območja v dobi narodnoosvobodilnega boja.

Zaključeno podobo v narodnoosvobodilnem gibanju v Mariboru je začela objavljati Milica Ostrouška v delu **Kljub vsemu odpor** (Maribor 1963, izd. Obzorja, strani 337). Ob silah osvobodilnega gibanja prikazuje sočasno silo gestapovskega nasilja. Prva knjiga, ki je izšla 1963, obravnava čas od začetka okupacije do septembra 1943.

V vrsti orisov narodnih herojev je Francka Kranjec napisala brošuro **Slava Klavora** (Maribor 1963, izd. Obzorja, strani 37). V njej prikazuje življenje partijske delavke iz Maribora do njene smrti 1941. Milica Ostrouška je napisala brošuro **Jože Hermanko** (Maribor 1963, izd. Obzorja, strani 39). V njej riše življenje partijskega funkcionarja v Mariboru od predvojnega časa do njegove smrti med vojno. Ista avtorica je napisala tudi razpravo **Silvira Tomasini** (Maribor 1964, izd. Obzorja, strani 63). V njej prikazuje Tomasinijevo kot revolucionarno delavko v dijaških in študentskih letih, nato pa njeno delo in smrt v Kosovski Mitrovici. Milan Ževart je napisal razpravo **Miha Pintar-Toledo** (Maribor, 1964, izd. Obzorja, strani 79). V njej prikazuje najprej Toleda kot predvojnega revolucionarja in borca v Španiji, nato pa kot borca med slovenskimi partizani do njegove smrti. Ževartovo delo je skritiziral S. R. v Borcu (št. 12, str. 890—891) kot zelo skromno, posebno v dobi NOB. Ževart je zavrnil kritične očitke (Borec 1965, št. 3, str. 286—288) in branil svojo metodo pisanja ter posebej opozoril na razpoložljive vire in njihov značaj.

Med deli, ki zajemajo večje teritorialne komplekse, je največje napisal France Filipič. To je njegov **Pohorski bataljon. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji** (Ljubljana 1963, izd. Borec, strani 480). V razpravi avtor na široko opisuje nastanek, borbeni in politični razvoj

ter tragični konec pohorskega bataljona, tako da je njegova razprava pravzaprav prikaz narodnoosvobodilnega gibanja v severovzhodni Sloveniji v času življenja pohorskega bataljona. Oceno knjige glede na avtorjeve prijeme in prikaze glavnih problemov je napisal France Škerl v Prispevkih 1965 (št. 1-2, stran 293—300). Avtor pohorskega bataljona je knjigo o njem dopolnil še s knjigo **Prvi pohorski partizani** (Maribor 1965, izd. Obzorja, strani 367), v kateri prikazuje rast partizanstva na Pohorju leta 1941.

Dokaj širok teritorialni obseg obravnava knjiga Draga Novaka **Prlekija v narodnoosvobodilni vojni. Prispevek k zgodovini Pomurja** (Murska Sobota 1965, izd. Pomurska založba, strani 238). Težišče prikaza je sicer na Prlekiji, toda posega tudi v sosednje kraje Slovenskih goric in Prekmurja. Časovno sega še v čas med obema vojnama, težišče pa je v prikazovanju dobe NOB.

Savinjsko dolino obravnavata dva sestavka. Dane Hriberšek je napisal razpravo **Gornja Savinjska dolina v luči NOB** (Celjski zbornik 1963, stran 235—247). Pisec v njej po kronološkem redu prikazuje, kako so se enote slovenskega partizanstva prelivale skozi naslovno dolino in kako usodo je dolina doživljala. Drugi sestavek, ki ga je napisal Drago Predan pod naslovom **Granitna glava** (Savinjski zbornik, Celje 1965, str. 117—124), prikazuje usodo Karla Kalovška, ki je padel v roke vlasovcev in se vendar rešil zaradi nege privržencev osvobodilnega gibanja. Sestavek je pomemben, ker prikazuje teroristične metode vlasovcev.

KAZALO
СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE
СТАТЬИ — STUDIES

- Ferdo Gestrin, Metod Mikuž — šestdesetletnik 193—199
Методу Микужу — шестьдесят лет
Metod Mikuž — Sexagenarian
UDK 92 Mikuž M.
- Olga Janša-Mirko Stiplovšek, Bibliografija prof. dr. Metoda Mikuža 201—209
Библиография работ проф. д-ра Метода Микужа
Prof. Metod Mikuž's Bibliography
UDK 012 Mikuž M.
- Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola (Nadaljevanje) 211—256
Развитие политической жизни словенцев в области Гориции после введения конституции до первого политического раскола
The Development of Political Life of the Slovenes in the Province of Gorica (Gorizia) from the Times of the Introduction of the Constitutional System to the First Split Between the Conservatives and Liberals
UDK 949.712—15 "1860/1870"
- Dragovan Šepić, Slovenci i jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu 257—273
Словенцы и адриатический вопрос во время первой войны
The Slovenes and the Adriatic Question in the First World War
UDK 949.712 "1914/1918"

ZAPISKI
ЗАПИСИ — NOTES

- Jože Koropec, Srednjeveška gromberška gosposčina 275—282
Средневековое поместье в Громберке
The Medieval Domain of Gromberk
UDK 347.236(497.12 Gromberk)
- Dušan Kermavner, Sodelovanje dr. Karla Slanca v čikaškem »Glasu svobode« in drugi dopolnilni podatki o njegovi publicistiiki 282—288
Сотрудничество д-ра Карла Сланца в чикашской газете „Глас свободы“ и другие добавочные данные о его публицистике
The Co-operation of Dr. Karl Slanc in the Chicago »Glas svobode« (The Voice of Freedom) and Other Additional Facts Concerning His Publications
UDK 070:92 Slanc K.

R dp
ZGODOVINSKI čas .
1969

941/949

119690065, 3/4

COBISS

IN MEMORIAM

Franjo Baš (1899—1967) — zgodovinar (Bogo T e
UDK 92 Baš Fr.DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI, SIMPOZIJI
ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ, СОВЕЩАНИЯ —
SOCIAL LIFE, CONGRESSES, MEETINGS

UDK 061.2.05+061.3

- Tone Zorn, Znanstveno zborovanje o odporniških gibanjih na
Balkanu (Ohrid 3.—4. IX. 1969) 301—302
Научное совещание, посвященное движению сопротивления
на Балканах
The Meeting of Historians About Resistance Movements in the
Balkans
- Franč Rozman, V. konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja
v Linzu (16.—20. sept. 1969) 302—304
5-ая конференция историков рабочего движения в Линце
The Vth Conference of Historians of Worker's Movement at Linz

OCENE IN POROČILA

РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS

UDK 930(058)

- Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie,
III/6 (Viktor Korošec) 305—306
- Guillaume Cardascia, Les Lois Assyriennes (Viktor Korošec) . . 306—307
- Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia,
I (Ignacij Voje) 308—313
- Zbornik za historiju školstva i prosvjete, I, II, III (Olga Janša) . . 313—316
- Pouk zgodovine, Nastava istorije, Nastava povijesti, Nastava po isto-
rija (Olga Janša) 317—319

BIBLIOGRAFIJA

БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

UDK 016:930

- France Škerl, Kratka bibliografija o NOV Slovencev v letih 1963
do 1965 321—335